

Державний архів Хмельницької області
ДВНЗ «Тернопільський державний медичний університет
імені І.Я. Горбачевського МОЗ України»
Хмельницька обласна громадська організація архівістів
та дослідників Поділля «Поклик віків»

*СЕРІЯ «ПРАЦІ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ
ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ»*

**ВШАНУВАННЯ ПОСТАТІ
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА НА ПОДІЛЛІ
В ДОБУ ДИРЕКТОРІЇ УНР:
ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ**

Хмельницький
2015

УДК 94 (477)
ББК 63.3 (2) 722.6
М-42

*Рекомендовано до друку рішенням науково-методичної ради
Державного архіву Хмельницької області
(протокол № 1 від 5. 03. 2015 р.)*

Рецензенти:

В.С. Лозовий, доктор історичних наук, професор (Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України, м. Київ)

О.М. Завальнюк, доктор історичних наук, професор (Камя'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка)

Машталір А.І., Байдич В.Г., Галатир В.В.

М-42 **Вшанування постаті Тараса Шевченка на Поділлі в добу Директорії УНР : історичний аспект / А.І. Машталір, В.Г. Байдич, В.В. Галатир. – Хмельницький : Державний архів Хмельницької області, 2015. – 114 с.**

Розглядається вшанування постаті й творчості Кобзаря у громадсько-політичних заходах, діяльності навчальних закладів та просвітніх товариств, спрямоване на піднесення національної свідомості українського народу. Висвітлюються заходи, спрямовані на вшанування роковин поета на Поділлі у 1919–1920 рр., проведені громадські та владними структурами губернії, ставлення українського народу, передусім інтелігенції, до постаті Кобзаря у добу Директорії УНР.

Розрахована на істориків, науковців, аспірантів, краєзнавців, викладачів, усіх, хто цікавиться минулим українського народу, історією України та Поділля, постаттю Т. Шевченка.

УДК 94 (477)
ББК 63.3 (2) 722.6

© Машталір А.І., Галатир В.В.

ВСТУП

*...І мене в сем'ї великій,
В сем'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом
Т. Шевченко, 1845 р.*

Державотворення будь-якої спільноти відбувається під багатовекторним впливом низки чинників, з-поміж яких виділяються масштабні постаті національних діячів. Таким для українського народу був і залишається Т. Шевченко.

Утвердження України як суверенної держави активізувало інтерес вітчизняної історичної науки до історії національного відродження, культурологічного осягнення розмаїття духовної спадщини українського народу. У цьому контексті українська наука досі не осягла глибинного впливу творчої спадщини Т. Шевченка на життя подолян в добу Директорії УНР, коли поета сприймали як носія патріотизму, людину, що розкрила проблеми національного гноблення, соціальної нерівності, прагнення народу до незалежності. За сучасних умов важливо враховувати досвід виховання національної свідомості, патріотизму, історичної пам'яті українського народу як важливу об'єктивну основу згуртування нації, спрямування її сил, здібностей і таланту для загальної мети. Як і в період Директорії, так і тепер постать Кобзаря об'єднує українське суспільство.

Вшанування пам'яті Великого Кобзаря, відзначення свідомими українцями його роковин, в усі часи, а особливо в добу Директорії, було демонстрацією любові та поваги до свого національного генія, свідченням невмирущості українського духу, суттєвим чинником формування національної свідомості.

Т. Шевченко залишається найвидатнішим "історичним маркером" української національної ідентичності. Він – єдиний з історичних постатей українського народу, вшанований щорічними урочистостями з увічнення пам'яті на найвищому рівні. Саме тому життя і творчість поета завжди викликали значний інтерес у дослідників. Науковці виокремлюють цілу дисципліну – шев-

ченкознавство, яка, в свою чергу, поділяється на більш вузькі географічні назви, як наприклад – Подільське шевченкознавство.

Перед сучасними істориками стоїть завдання звільнити історіографію від радянських ідеологічних концепцій, за новими теоретико-методологічними принципами об'єктивно висвітлити доленосні для України історичні події, які мали неабияке значення для підняття національної свідомості, ідентифікації, патріотизму. Завдяки постаті Т. Шевченка, незважаючи на поразку революції, внутрішньо переродилося українське суспільство, започатковано процес формування модерної політичної нації, відродилися традиції української державності. Відтак, наукове осмислення вшанування постаті Т. Шевченка на Поділлі в добу Директорії є важливим і актуальним завданням української історичної науки.

Першими істориками, що висвітлювали постать Т. Шевченка на Поділлі у добу Директорії УНР, були громадсько-політичні та культурні діячі. Це була національно свідомо українська інтелігенція, яка розуміла, що для будівництва самостійної держави потрібно створити національно свідоме середовище. З'являються численні публікації в періодичній пресі, журналах, окремі збірки, присвячені Т. Шевченкові як символу національного відродження. Цінний внесок до історичної наукової скарбниці з Подільської шевченкіани зробили : І. Огієнко¹ М. Грушевський², Є. Кондрацький³, А. Животко⁴, С. Русова⁵, М. Плевако⁶, А. Воронець⁷, П. Колунний⁸, М. Драй-Хмара⁹, С. Черкасенко¹⁰, П. Клепацький¹¹, Д. Дорошенко¹², М. Гадзінський¹³, М. Коваль¹⁴, М. Фугалевич¹⁵ та інші.

Важливим для дослідження шевченківської тематики на території Поділля є документально-аналітичне дослідження О. Доценка, який присвятив його подіям української національно-демократичної революції, особливо добі Директорії УНР, окреслив урядову позицію щодо відзначення Шевченківських роковин в Україні та Кам'янці-Подільському зокрема. Ця робота допомагає по-новому подивитися на малодосліджений Кам'янецький період Директорії УНР, його політичне, культурно-освітнє життя¹⁶.

За кордоном боротьба за державність в добу революції 1917–1920 рр. та вплив на неї постаті Т. Шевченка, починаючи з пораз-

ки революції і аж до кінця 60-х – початку 70-х років ХХ століття висвітлена здебільшого у мемуарах, оскільки більшість авторів прямо чи опосередковано брали участь у революційних подіях в Україні. Так, канадська наукова еміграція чимало зробила для ознайомлення “вільного світу” з постаттю Т. Шевченка. Упродовж 1952–1954 рр. побачило світ чотиритомне ґрунтовне видання “Кобзаря”¹⁷, у вступі до якого автор-упорядник, колишній приват-доцент Кам’янець-Подільського державного українського університету Л. Білецький відзначив вплив на український народ постаті Т. Шевченка.

Сучасні українські історики останнім часом активно працюють над вивченням національно-демократичної революції 1917–1920 рр., особливо з кінця 80-х – початку 90-х рр., коли почався своєрідний ренесанс української історіографії, поступовий відхід від радянської ідеології. Це засвідчила науково-практична конференція, присвячена 175-річниці від дня народження Т. Шевченка, яка відбулася у Кам’янці-Подільському. Особливо цікавими є тези А. Гаврищука й О. Григоренка¹⁸, М. Кукурудзяка¹⁹, І. Поліщука²⁰, А. Сурового та О. Завальнюка²¹ та ін., які у доповідях висвітлили вшанування пам’яті поета на Поділлі у різні проміжки часу, зокрема і в добу Директорії.

Важливе значення для розуміння впливу постаті Т. Шевченка на національно-патріотичне виховання підростаючого покоління простежується у дослідженні Л. Білецького перевиданому в 1998 р., автором передмови виступив М. Ільницький. В ньому зазначалося, що (Л. Білецький) використовував ім’я та творчість Т. Шевченка на лекціях української літератури, зокрема і в Кам’янець-Подільському державному українському університеті (далі – К-ПДУУ) в добу Директорії УНР²².

Г. Рудий у монографіях та статтях вперше в українській історіографії на основі документального матеріалу та інших видів джерел дав узагальнюючу характеристику преси України 1917–1921 рр., зокрема й періоду Директорії на Поділлі, розглянув роль і місце державних установ, просвітніх організацій, громадськості у розвитку видавничої справи, з’ясував основні аспекти діяльності українських, подільських видавництв, які, за його твер-

дженням, докладали чимало зусиль для популяризації постаті Т. Шевченка²³.

Автори багатьох праць побіжно торкаються окремих аспектів пов'язаних із вшануванням постаті Т. Шевченка на Поділлі в добу Директорії. Так, дане питання вивчали В. Нестеренко²⁴, Ю. Телячий²⁵, В. Коваль та Г. Гайджук²⁶, В. Гандзюк²⁷. Є. Сохацька розглянула роль Т. Шевченка у культурно-просвітницькій діяльності за матеріалами газети “Нова Рада”²⁸. Т. Соломонова торкнулася шевченківської тематики, досліджуючи книгодрукування на Поділлі²⁹.

Е. Мельник, досліджуючи українські середні навчальні заклади в період національно-демократичної революції, не оминув увагою й постать Т. Шевченка, відзначення його роковин у навчальних закладах України, зокрема Подільського регіону³⁰, Автор наводить приклад вшанування постаті Т. Шевченка у державній українській гімназії імені С. Руданського, також викладачами університету з ректором на чолі³¹, на відкритті К-ПДУУ³².

Постать українського Кобзаря крізь призму освіти, шкільництва досліджували також М. Марчук³³, М. Баюк³⁴, Ю. Телячий³⁵, О. Розумний³⁶ та інші. Так, зокрема, О. Завальнюк у фундаментальному монографічному дослідженні “Утворення та діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.)”³⁷, історичних нарисах³⁸, наукових статтях³⁹ зауважив, що викладачі та студенти вишів, активно включилися до шевченківського руху, про, що засвідчують шевченківські дні 1919–1920 рр. на Поділлі. Автор наголошує, що саме спадщина Т. Шевченка формувала національно-патріотичний дух української молоді.

О. Завальнюк та В. Стецюк дослідили процеси формування та функціонування земського самоврядування на Поділлі в добу Української революції 1917–1920 рр., на широкій документальній основі показали участь земств Поділля у розробці заходів зі святкування дня народження Т. Шевченка, випуск земською газетою “Життя Поділля” ювілейного шевченківського номера, а також видання журналів і брошур присвячених цьому питанню⁴⁰. В свою чергу В. Стецюк у статті проаналізував основні напрямки

культурно-просвітньої роботи земств Поділля в добу Української революції, звернувши увагу на постать Т. Шевченка⁴¹.

О. Завальнюк і О. Комарніцький⁴² з'ясували, як у подільських містечках в добу Української революції (1917–1920 рр.) проводилися мітинги, демонстрації присвячені Т. Шевченкові – натхненнику, символу національного і соціального визволення українського народу. О. Завальнюк та С. Олійник, досліджуючи перебування Галицької армії на території Поділля, висвітлили її культурно-просвітню діяльність, не оминувши увагою і постаті Т. Шевченка⁴³. С. Олійник у статті “Мистецтво в культурно-освітній та національно-політичній діяльності Української галицької армії на Поділлі”⁴⁴ відзначив, що галицькі військові докладали чимало зусиль задля популяризації постаті Т. Шевченка, друкували його твори, влаштовували урочисті святкування.

Продовжуючи містечкову тематику, О. Комарніцький у ряді статей вказав на українське національне піднесення, що традиційно було пов'язане з постаттю Т. Шевченка. Так, у статті “Ім'я Тараса Шевченка в житті містечок Правобережної України (1917–1920 рр.)”⁴⁵ він наводить чимало фактів, які доводять, що постать Кобзаря пробуджувала національну пам'ять, свідомість, наводить факти несприйняття ідей Т. Шевченка⁴⁶. В іншій статті цей автор більш конкретно розкрив стан національної свідомості в добу Директорії УНР, внесок для її підняття галицьких військових, за участі яких активно відзначили роковини Т. Шевченка весною 1920 р.⁴⁷.

У монографії присвяченій проблемі стосунків селянства та влади, В. Лозовий розмірковує про ставлення селянства до постаті Т. Шевченка, про роль товариства “Просвіта”, періодичної преси⁴⁸. Значний інтерес представляють дослідження присвячені постаті українського Кобзаря на теренах Поділля, які В. Лозовий подав у збірники наукових публікацій присвячений 200-й річниці від дня народження Т. Шевченка⁴⁹.

Науковці вивчають вплив товариства “Просвіта”, невід'ємно пов'язаного з іменем українського Кобзаря, зокрема й у період Директорії УНР. Важливим є збірник наукових статей під назвою “Просвітницький рух на Поділлі 1906–1923 рр.” у якому просте-

жене відновлення та діяльність “Просвіти” в різних куточках регіону, що відбувалося із зверненням до імені й творчості Т. Шевченка⁵⁰.

Діяльність товариства “Просвіта” на Поділлі в добу національно-демократичної революції 1917–1921 рр. стало предметом дослідження багатьох науковців, зокрема О. Малюти⁵¹, (про роль товариства у відродженні культурно-освітнього, суспільно-політичного та економічного життя українського народу, піднесенні національної свідомості, відродженні національної пам’яті, зокрема про Т. Шевченка); Г. Кучерова (про сільські “Просвіти” на Правобережній Україні, їх роль у культурно-освітньому житті Правобережжя, популяризації імені та творчості українського Кобзаря)⁵²; А. Трембцького⁵³, Б. Крищука⁵⁴, О. Жалюка⁵⁵, К. Терещук⁵⁶, В. Мацька⁵⁷, В. Рекрута⁵⁸ та ін.

2014 р. багатий на шевченкознавчі матеріали, саме цього року за підтримки Управління культури, національностей та релігій Хмельницької облдержадміністрації, Хмельницької обласної універсальної наукової бібліотеки імені Миколи Островського, за участю Хмельницької міської організації Національної спілки краєзнавців України було створено бібліографічний покажчик Подільської шевченкіани, автори-упорядники подали чимало бібліографічних даних, пов’язаних з перебуванням Т. Шевченка на Поділлі, вшанування пам’яті Т. Шевченка тощо⁵⁹. До ювілею поета була присвячена чотирнадцята всеукраїнська історико-краєзнавча конференція, та виданий збірник матеріалів⁶⁰.

Важливе місце у роботі займає наукова розвідка К. Завальнюка про вшанування постаті українського Кобзаря на Вінниччині в революційну добу. Автор опрацювавши архівні матеріали Державного архіву Вінницької області, матеріали періодичної преси, зокрема газету “Селянин”, напрацювання науковців, проаналізував яким способом і хто доклав зусиль задля кращого проведення шевченківських днів у краї⁶¹. Дотично постать Т. Шевченка на Поділлі в період Директорії розглядали В. Прокопчук⁶², А. Подолінний⁶³ та інші.

Потужним історіографічним і джерельним матеріалом про революційні процеси в добу Директорії УНР на Поділлі, і місце

в них постаті Т. Шевченка є докторські й кандидатські дисертації О. Завальнюка⁶⁴, В. Лозового⁶⁵, В. Гадзюка⁶⁶ Л. Гонюкова⁶⁷, О. Комарницького⁶⁸, Г. Кучерова⁶⁹, Т. Кораєва⁷⁰, А. Пижика⁷¹, В. Стецюка⁷², Б. Крищука⁷³, О. Малюти⁷⁴ та ін.

В історіографію проблеми певний внесок зробили й автори цієї розвідки, з'ясовуючи різні аспекти означеної проблеми⁷⁵.

Аналіз історіографії дозволяє констатувати, що окремі питання, пов'язані із постаттю Т. Шевченка на Поділлі в добу Директорії УНР частково знайшли відображення у напрацюваннях вітчизняних та істориків діаспори. Водночас, попри значну історіографічну спадщину, спеціальної праці, присвяченої вшануванню постаті Т. Шевченка на Поділлі в добу Директорії дотепер не було створено. Цим і зумовлено звернення авторів до вивчення теми.

Джерельною базою роботи став комплекс джерел, різноманітних за походженням і змістом. Основою для вивчення вшанування постаті Т. Шевченка на Поділлі в добу Директорії УНР стали наявні документи і матеріали, що зберігаються у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (далі ЦДАВО України), Державного архіву Хмельницької та Державного архіву Вінницької областей, матеріали періодичної преси, мемуарної літератури громадсько-політичних і культурних діячів, учасників тих подій.

Частина документів ЦДАВО України безпосередньо присвячена ставленню українського народу, освітніх діячів до постаті українського Кобзаря. Зокрема, у фондї 2582 міститься доповідь професора В. Біднова, виголошена на роковинах Т. Шевченка у Кам'янці-Подільському в добу Директорії УНР.

У фондї 1072 "Міністерство сповідань Української Народної Республіки". Міститься інформація про відправлення церковних служб за Т. Шевченком.

У фондї 1113 "Управління преси та інформації Української Народної Республіки" знаходимо відомості про ставлення сільського населення Вінницького повіту Подільської губернії до Т. Шевченка. Важливий факт, що саме від міністерства преси та інформації УНР частково залежала поінформованість населення з різних питань.

Документи фонду 2188 “Начальна Команда Галицької армії Західної області Української Народної Республіки” зберігають інформацію, яка висвітлює просвітницьку діяльність галицького війська, видання періодичної преси, проведення концертів, зокрема й присвячених Т. Шевченку, які відбувалися на території Подільського краю.

Інформація про роль вшанування постаті Т. Шевченка на Поділлі в добу Директорії УНР міститься також і в держархівах Хмельницької та Вінницької областей. Так, із-поміж численних матеріалів Державного архіву Хмельницької області виділяється фонд 319 “Кам’янець-Подільська чоловіча гімназія”. Так, в одній із справ зберігається розпорядження народного міністерства освіти, адресоване начальникам усіх шкіл та директорам народних шкіл Київської шкільної округи, в якому зазначається, що, попри політичну ситуацію в країні та в Києві зокрема, громадськість не могла достойно відзначити роковини поета Т. Шевченка, тому Комісаріат вважав за потрібне якнайшвидше це зробити. Інша справа цього фонду включає листування директора Кам’янець-Подільської державної української гімназії імені С. Руданського із завідувачем фундаментальної бібліотеки гімназії А. Гуневичем про передачу книг, зокрема й робіт Т. Шевченка.

Доповіді викладачів К-ПДУУ (М. Плевако, Л. Білецького, Є. Сіцінського), присвячені 106-й річниці від дня народження Т. Шевченка, зберігаються у фонді Р-582 “Кам’янець-Подільський державний український університет”.

У фонді Р-1515 “Кам’янець-Подільський національний хор” зібрані протоколи спільного засідання хорової і художньої рад з підготовки до відзначення Шевченківських днів у місті над Смотричем. Таких протоколів подається 4, розміщені вони за хронологією, кожен із них доповнює один одного, що свідчить про активну організаційну роботу. Наступні документи розкривають відзначення Шевченківських роковин у Кам’янці-Подільському в добу Директорії. Так, подається перелік запланованих заходів, програмки святкування в Народному домі, Українському клубі та інші цікаві відомості з приводу свята.

Важливими для дослідження є матеріали Державного архіву Вінницької області, зокрема фонд Д-255 “Вінницька повітова земська управа”, де подані циркуляри та розпорядження уряду Директорії УНР, частина з яких присвячена Т. Шевченку, наказ міністра освіти І. Огієнка про урочисте відзначення Шевченківських роковин у навчальних закладах Української Народної Республіки. Інші документи засвідчують, що державні органи влади Поділля підтримували починання міністра освіти, підтвердженням чого є наказ Подільського губернського комісара про відзначення Шевченківських роковин та копії депеш, розіслані в усі повіти краю.

З-поміж численних матеріалів виділяється фонд Р-6023 “Колекція фільтраційних, слідчих та наглядових справ, переданих УСБУ у Вінницькій області”, до яких підшили титульну ювілейну сторінку 18-го номера газети “Селянин” – органу Ямпільської повітової філії Українського Національного Союзу, присвяченої пам’яті Т. Шевченка (10 березня 1919 р.). У фонді Д-266, містяться дані про Гайсинську міську думу, зокрема, вшанування нею роковин Т. Шевченка, а також документ, який був направлений до міської думи від Ровенського товариства “Просвіта” з проханням допомогти ліквідувати дефіцит коштів, які використали на зведення пам’ятника українському Кобзареві. Цінною є колекція листівок і оголошень 1917–1920 рр. фонду 960, частина яких безпосередньо стосується постаті Т. Шевченка та доби Директорії.

Особливу групу джерел становлять матеріали періодичної преси, у яких зосереджена змістовна інформація з теми. Постать Т. Шевченка у подільській пресі в добу Директорії УНР висвітлювалася різнобічно, дописувачами були як державні, культурні, освітні діячі, так і прості освічені громадяни. Траплялися передруки з центральних газет у губернські, повітові тощо. Це здебільшого відбувалося після значних подій на кшталт : відзначення роковин Кобзаря (1917–1920 рр.) тощо.

Найбільш цінні матеріали про вшанування постаті Т. Шевченка на Поділлі в добу Директорії УНР містили центральні та місцеві газети, безпартійні та різного політичного забарвлення, зокрема : “Життя Поділля” (Кам’янець-Подільський,

1918–1919), “Україна” (Кам’янець-Подільський, 1919), “Українська ставка” (Вінниця, 1919), “Селянин” (Ямпіль, 1919), “Подольское слово” (Вінниця, 1919), “Шлях” (Вінниця, 1919), “Наш Шлях” (Кам’янець-Подільський, 1919–1920), “Трудовий шлях” (Кам’янець-Подільський, 1919), “Новий шлях” (Кам’янець-Подільський, 1919), журнали “Село” (Кам’янець-Подільський, 1917–1919), “Освіта” (Кам’янець-Подільський, 1918–1919) та інші.

Газетні публікації дозволяють відтворити весь спектр політичних і культурних думок, зробити порівняльний аналіз політичних цілей та уподобань різних партій та груп населення. Однак авторський колектив усвідомлює необхідність критичного підходу до фактів та їх трактування.

Не менш важливе місце у дослідженні поставленої проблеми посідає мемуарна література. Як відомо, значна частина мемуарів діячів української революції (1917–1920 рр.), про Т. Шевченка видрукувана за кордоном. О. Завальнюк з цього приводу вказує: “Для об’єктивного відтворення канви подій частково використовували літературу і періодичні видання, які встигли захопити із собою...”⁷⁶.

Досить широкі відомості по визначеній проблематиці знаходяться у спогадах відомого українського історика церкви і церковного права, знаного громадського і державного діяча, дослідника творчості Т. Шевченка, О. Лотоцького⁷⁷ видані у Варшаві, в середині 30-х рр. (у 1966 р. їх перевидали уже в Нью-Йорку)⁷⁸.

І. Мазепа у мемуарах “Україна в огні і бурі революції 1917–1921”⁷⁹. Розповідає про ставлення українських урядовців до національно-визвольного руху, життя на захопленій більшовиками території, нищення пам’яті про Т. Шевченка.

Д. Дорошенко у праці “Мої спомини про недавнє минуле”⁸⁰ розкриває громадсько-політичні заходи, присвячені Т. Шевченкові, звертає увагу на власну участь у них на території Поділля в добу Директорії, та за її межами.

З-поміж мемуаристів відзначимо роботу подолянина В. Приходька. Його спогади знайомлять дослідників з розвитком громадсько-політичного і культурного життя на Поділлі⁸¹.

У 2002 р. опублікована частина спогадів української громадської та просвітньої діячки О. Пащенко, присвячених відзначенню шевченківських роковин, зокрема і на Поділлі в період Директорії – “Тарасові річниці”⁸². Як зазначає авторка, “шевченківське свято – це символ єднання українців в одну близьку родину. Коли згадати рік за роком кожне свято, за яких обставин, де й як відбувалося – це склало б хронологічну канву всієї трагедії українського визвольного руху, це були б олімпіади життя українського народу”⁸³. О. Пащенко подає коротку хронологічну характеристику Шевченкових роковин, починаючи з 1901 р. і закінчуючи 1936 р. Переломним моментом для неї став 1919 р. коли вона в Кам’янці-Подільському, відзначала “свято пам’яті Шевченка на своїй землі, у своїй Державі”⁸⁴.

Про перебування галицьких військових на території Поділля в Добу Директорії та відзначення ними разом з місцевими жителями роковин Т. Шевченка розповідає у своїх спогадах М. Дольницький⁸⁵.

Загалом, аналіз історіографічних напрацювань виявив, що сучасні вітчизняні дослідники зробили найбільш вагомий внесок у висвітлення теми вшанування постаті Т. Шевченка у 1919–1920 рр. Залучаючи нові теоретичні підходи, провідні науковці запропонували й нове трактування подій цієї доби. Кожен автор оцінює її по-своєму, проте кожна оцінка науково обґрунтована та зважена.

Достатньо широка й різноманітна джерельна база віддзеркалює події і ситуацію, що склалася на Поділлі в добу Директорії УНР та особливості вшанування постаті Кобзаря в різних регіонах, вона є репрезентативною, достовірною, дозволяє реалізувати поставлену мету, вирішити дослідницькі завдання.

Примітки:

¹ Огієнко І. Тарас Шевченко / упоряд., авт. передм. і коментарів М. С. Тимошик. / Іван Огієнко. – К. : Наша культура і наука, 2003. – 432с. : іл.

² Грушевський М. Шевченківське слово / М. Грушевський // Село. – Кам’янець-Подільський. – 1919. – № 11. – С. 11–13.

- ³ Кондрацький Є. Шевченко – поет відродження України і студіювання його творів в школі / Євген Кондрацький // Освіта. – Кам'янець-Подільський, 1919. – № 6. – С. 1–6.
- ⁴ Животко А. Любов до малих сих / А. Животко // Освіта. – Кам'янець-Подільський, 1919. – № 6. – С. 10–13.
- ⁵ Русова С. Катеринославське видавництво / С. Русова // Трудовий шлях. – Кам'янець-Подільський, 1920. – 26 червня. – № 23. – С. 3–4.
- ⁶ Плевако М. Любов до рідного краю й народу та свободолюбні змагання, як основні мотиви нової української літератури / М. Плевако. // Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 28 лютого. – № 59. – С. 2–3.
- ⁷ Воронець А. Шевченко в ролі народнього учителя / А. Воронець // Освіта. – Кам'янець-Подільський, 1919. – № 6. – С. 8–10.
- ⁸ Клунний П. Т.Г. Шевченко та Кирило-Мефодіївське братство / П. Клунний // Освіта. – Кам'янець-подільський, 1919. – № 6. – С. 13–15.
- ⁹ Драй М. Слов'янська трагедія / М. Драй // Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 4 січня. – № 16. – С. 1–2.
- ¹⁰ Черкасенко С. Шевченко – пророк революції / С. Черкасенко // Село – Кам'янець-Подільський – 1919. – № 11. – С. 14–18.
- ¹¹ Клепатський П. Т. Г. Шевченко – апостол любові, братерства і правда / П. Клепатський // Село. – Кам'янець-Подільський, 1919. – № 11. – С. 19–22.
- ¹² Дорошенко Д. Чужі люди про Шевченка / Д. Дорошенко // Село. – Кам'янець-Подільський – 1919. – № 11. – С. 23–25.
- ¹³ Гадзінський М. На вічну пам'ять батькові Тарасові / М. Гадзінський // Село. – Кам'янець-Подільський – 1919. – № 11. – С. 28–29.
- ¹⁴ Коваль М.М. Наше національне свято / М.М. Коваль // Село. – Кам'янець-Подільський, 1919. – № 11. – С. 5–9.
- ¹⁵ Фугалевич М. Великий Кобзар України Т. Г. Шевченко / М. Фугалевич // Село. – Кам'янець-Подільський, 1919. – № 11. – С. 25–27.
- ¹⁶ Доценко О. Літопис Української революції. Матеріали й документи до історії Української революції / Олександр Доценко. – К.-Л. : Накладом автора, 1923. – Т. 2. – Кн. 5. – 398 с.
- ¹⁷ Тарас Шевченко. “Кобзар” вид 2-ге доповнене, перероблене у 4 т. / під ред. Л. Білецького. – Вініпег : Видавнича спілка “Тризуб”, 1952. – Т. 1. – 372 с.; Тарас Шевченко. “Кобзар” у 4 т. / під ред. Л. Білецького. – Вініпег : Видавнича спілка “Тризуб”, 1953. – Т. 3. – 576 с.; Тарас Шевченко. “Кобзар” у 4 т. / під ред. Л. Білецького. – Вініпег : Видавнича спілка “Тризуб”, 1954. – Т. 4. – 556 с.

- ¹⁸ Гавришук А. П. Шевченківські дні 1914 року на Поділлі / А. П. Гавришук, О. П. Григоренко // Т. Г. Шевченко і Поділля : тези науково-практичної конференції, присвяченої 175-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка. – Кам'янець-Подільський, 1989. – Ч. 1. – С. 39–41.
- ¹⁹ Кукурудзяк М.Г. Вшанування 100-річного ювілею Т. Г. Шевченка на Поділлі і Північній Буковині / М.Г. Кукурудзяк // Т.Г. Шевченко і Поділля : тези наук.-пр. конф., присвяченої 175-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка. – Кам'янець-Подільський, 1989. – Ч. 1. – С. 41–43.
- ²⁰ Поліщук І.А. Роковини Т. Г. Шевченка у Вінниці в 1920 році / І.А. Поліщук // Т.Г. Шевченко і Поділля : тези науково-практичної конференції, присвяченої 175-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка. – Кам'янець-Подільський, 1989. – Ч. 1. – С. 46–48.
- ²¹ Суровий А.Ф. Відзначення Шевченківських дат на Поділлі у 1919-1922 рр. / А.Ф. Суровий, О.М. Завальнюк // Т.Г. Шевченко і Поділля : тези доп. наук.- практ. конф., присвяч.175-річчю від дня народж. Т.Г. Шевченка. – Кам'янець-Подільський, 1989. – Ч. 1. – С. 50-52.
- ²² Білецький Л.Т. Основи української літературно-наукової критики / сер. "Літературні пам'ятки України" / [упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та прим. М. М. Ільницький]. / Л.Т. Білецький – К. : Либідь, 1998. – 408 с.
- ²³ Рудий Г.Я. Преса України 1917–1920 рр. як об'єкт дослідження української культури : Джерелознавчий і методологічний аспекти. / Г.Я. Рудий – К. : Інститут історії України НАН України, 2005. – 548 с.; Рудий Г.Я. Газетна періодика – джерело вивчення Української культури. 1917–1920 рр. / Г.Я. Рудий – К. : Ін-т історії України НАН України. – 2000. – 441 с.
- ²⁴ Нестеренко В.А. Часописи УНР як джерело вивчення етно-національних процесів на Поділлі в Кам'янецьку добу Директорії УНР (червень-листопад 1919 рр.) / В.А. Нестеренко // Матеріали XI Подільської історико-краєзнавчої конференції / [ред. кол. : Завальнюк О.М. (відп. ред.), Баженов Л.В., Винокур І.С. та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2004. – С. 254–261.
- ²⁵ Телячий Ю.В. Інтелігенція Поділля в культуротворчих процесах періоду Гетьманату П. Скоропадського : сторінками журналу "Село" (1918 р.) / Ю.В. Телячий // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2003. – Т. 3. – С. 150–154.
- ²⁶ Коваль В.В. Преса УНР 1919 року про культурно-освітнє життя Кам'янця-Подільського / В.В. Коваль, Г.В. Гайджук // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2005. : Матеріали круглого столу "Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст.". – Т. 5 – С. 22–32.

- ²⁷ Гандзюк В.О. Газета “Народна воля” про національно-патріотичні настрої подолян у 1917 році / О.В. Гадзюк // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам’янець-Подільський : Оіюм, 2006. – Т. 8. – С. 46–55.
- ²⁸ Сохацька Є.І. Тарас Шевченко на сторінках “Нової Ради” / Є.І. Сохацька // Наукові праці Кам’янець-Подільського державного університету : Філологічні науки. – Кам’янець-Подільський : Аксіома, 2008. – Вип. 16. – Т. 2. – С. 20–31.
- ²⁹ Соломонова Т.Р. Українське книгодрукування на Поділлі у 1917 р. / Т.Р. Соломонова // Матеріали Х Подільської історико-краєзнавчої конференції / [ред. кол. : Винокур І.С. (відп. ред.), Баженов Л.В., Блажевич Ю.І. та ін.]. – Кам’янець-Подільський : Кам’янець-Подільський державний педагогічний університет, 2000. – С. 337–342.
- ³⁰ Мельник Е.М. Українські середні навчальні заклади на Поділлі в 1917–1920 рр. / Е.М. Мельник // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам’янець-Подільський, 2004. – Т. 4. – С. 48–67.; Мельник Е.М. Вища початкова школа на Поділлі в добу Української революції (1917–1920 рр.) / Е.М. Мельник // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам’янець-Подільський : Оіюм, 2006. – Т. 9. : Матеріали другого круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст. – С. 10–25.; Мельник Е.М. Ім’я Тараса Шевченка в українській школі (1917–1920) / Е.М. Мельник // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. пр. – К., 2004. – Вип. 17. – С. 47–51.
- ³¹ Мельник Е.М. Кам’янець-Подільська Українська державна гімназія ім. С. Руданського (1918–1920 рр.) / Е.М. Мельник // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам’янець-Подільський : Оіюм, 2007. – Т. 9. – С. 213–229.
- ³² Мельник Е.М. Кам’янець-Подільський український народний університет (листопад 1919 – початок 1921 рр.) / Е.М. Мельник // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам’янець-Подільський : Оіюм, 2006. – Т. 7. – С. 28–35.
- ³³ Марчук М.В. До питання про національні пріоритети в освітній політиці уряду УНР / М.В. Марчук // Наукові праці Кам’янець-Подільського державного університету. – Кам’янець-Подільський, 2003. – Т. 11. – С. 197–201.
- ³⁴ Баюк М.І. Становлення освіти на Поділлі в період української революції (за матеріалами двотомника “Освіта” 1918–1919 рр.) / М.І. Баюк // Наукові праці Кам’янець-Подільського державного-педагогічного університету. Історичні науки. – К., 1999. – Т. 3 (5). – С. 271–274.

³⁵ Телячий Ю.В. Центральна Рада та українське шкільництво (березень 1917 – квітень 1918 рр.) / Ю. В. Телячий // Освіта і наука на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський, 1998. – Т. 1. – С. 110–119.

³⁶ Розумний О.М. Комеморативні практики, присвячені Т.Г Шевченку, та їх роль у формуванні національної свідомості українців (друга половина XIX ст. – початок XX ст. / О.М. Розумний // Національна та історична пам'ять. Політика пам'яті у культурному просторі : зб. наук. праць. – Випуск 8. – К. : ДП “НВЦ “Пріоритети”, 2013. – С. 225-232.

³⁷ Завальнюк О.М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917-1921 рр.) : Монографія / О.М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. – 640 с.

³⁸ Завальнюк О.М. Кам'янець-Подільський державний університет : минуле і сьогодення. / О.М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2003. – 408 с. : іл.

³⁹ Завальнюк О.М. Національно-патріотичне виховання студентів Кам'янець-Подільського державного Українського університету: історичний аспект (1918-1920 рр.) / О.М. Завальнюк // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2008. – Матеріали сьомого круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі : Присвячено 90-річчю утворення Кам'янець-Подільського національного університету”. – Т. 11. – С. 3–19.; Завальнюк О.М. Польська влада на Поділлі і Кам'янець-Подільський державний український університет (листопад 1919 – липень 1920 рр.) / О.М. Завальнюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. Т. 3 (5). – К., 1999. – С. 311–317.; Завальнюк О.М. Періодичні видання науковців, студентів і управлінців Кам'янець-Подільського державного українського університету: задум і реалізація (1918-1920 рр.) / О.М. Завальнюк // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2010. : Присвячено 65-річчю Великої Перемоги. – Т. 15. – С. 40–51.; Завальнюк О. Українські університети: лекційно-пропагандистський, літературно-публіцистичний і редакційно-видавничий аспекти (1917-1920 років) / Олександр Завальнюк // Студії з історії Української революції 1917-1921 років : на пошану Руслана Яковича Пирого : зб. наук. пр. / [гол. редкол. В.Ф. Верстюк]. – К. : Інститут історії України НАН України, 2011. – С. 253–270.

⁴⁰ Завальнюк О.М. Земства Поділля в добу Української революції 1917-1920 рр. / О.М. Завальнюк, В.Б. Стецюк. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – 220 с.

⁴¹ Стецюк В.Б. Культурно-просвітницька діяльність земств Поділля у 1917-1920 рр. / В.Б. Стецюк // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб.

наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіум, 2006. – Т.6 : Матеріали другого круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст. – С. 26–39.

⁴² Завальнюк О.М. Подільські містечка в добу Української революції 1917-1920 рр. / О.М. Завальнюк, О.Б. Комарніцький – Кам'янець-Подільський : Абетка – НОВА, 2005. – 320 с.

⁴³ Завальнюк О.М. Українська Галицька армія на Поділлі. / О.М. Завальнюк, С.В. Олійник. – Кам'янець-Подільський, 2001 – 148 с.

⁴⁴ Олійник С.В. Мистецтво в культурно-освітній та національно-політичній діяльності Української галицької армії на Поділлі / С.В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіум, 2007. – Т. 9. : Матеріали п'ятого круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі. – С. 230–235.

⁴⁵ Комарніцький О.Б. Ім'я Тараса Шевченка в житті містечок правобережної України (1917-1920 рр.) / О.Б. Комарніцький // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Філологічні науки – Кам'янець-Подільський : Оіум, 2005. – С. 84–88.

⁴⁶ Там само – С. 87–88.

⁴⁷ Комарніцький О.Б. Національна свідомість Правобережного селянства в добу Директорії УНР (на матеріалах містечок) / О.Б. Комарніцький // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. – Кам'янець-Подільський, 2006. – Т. 16. – С. 83–94.

⁴⁸ Лозовий В. Аграрна революція в Наддніпрянській Україні : ставлення селянства до влади в добу Центральної Ради (березень 1917 р. – квітень 1918 р.) : Монографія. – Кам'янець-Подільський : П.П. “Мошак М.І.”, 2008. – 480 с.

⁴⁹ Лозовий В.С. Образ Тараса Шевченка як інструмент політичного впливу : “події українського національного відродження у Києві після Лютневої революції 1917 р.” / Матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Київ і кияни у соціокультурному просторі XIX–XXI століть: шевченкознавчий дискурс”, 29 травня 2014 р., Київський університет імені Бориса Грінченка / В.С. Лозовий – К., 2014. – С. 179-186.; Лозовий В.С. Культ Тараса Шевченка і український національно-визвольний рух після лютневої революції 1917 року / В.С. Лозовий // Постать Тараса Шевченка в сучасному культурному і геополітичному просторі : зб. наук. пр. Хмельницького ін-ту МАУП. – Хмельницький : Вид-во ХІМАУП, 2014. – Вип. 1. – С. 184–189.

⁵⁰ Лозовий В. “Просвіта” на Поділлі в добу національно-визвольних змагань (1917–1920) / В. Лозовий, В. Нестеренко // Просвітницький рух на Поділлі 1906–1923 рр. – Кам'янець-Подільський, 1996. – С. 28–38.

⁵¹ Малюта О. “Просвіта” і українська державність (друга половина XIX – перша половина XX ст.). / О. Малюта. – К. : Видавничий центр “Просвіта”, 2008. – 840 с.; Малюта О. Шляхи, політи кров’ю. Про діяльність осередків подільського товариства “Просвіта” в першій половині ХХст. / О. Малюта // “Просвіта” : історія і сучасність (1868-1998) : зб. матеріалів та документів / В. Герман (упоряд., ред.); Всеукраїнське товариство “Просвіта” ім. Т. Шевченка – К. : Просвіта, Веселка, 1998. – С. 329–332.

⁵² Кучеров Г.Г. Становлення і діяльність сільських “Просвіт” Подільської губернії у 1918–1919 рр. (за матеріалами часопису “Життя Поділля”) / Г. Г. Кучеров // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам’янець-Подільський : Оіюм, 2010. – Т. 16. : Матеріали круглого столу “Освіта, культура і просвітницький рух на Поділлі” 22 жовтня 2010 року. – С. 138–149.;

⁵³ Трембіцький А.А. Віктор Приходько – державний, громадсько-просвітницький і культурний діяч (до 120 річчя від дня народження) / А. А. Трембіцький // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам’янець-Подільський : Оіюм, 2006. – Т. 8. : Матеріали круглого столу “Освіта, культура і просвітницький рух на Поділлі”. – С. 205–225.

⁵⁴ Кришук Б.С. Виховна складова в діяльності Подільської “Просвіти” на початку ХХ століття / Б.С. Кришук // Подільська “Просвіта” : історія і сьогодення: зб. наук. пр. за підсумками регіональної науково-краєзнавчої конференції, м. Кам’янець-Подільський, 2-3 червня 2011 року / [ред. кол. : О.М. Завальнюк (гол.) та ін.]. – Кам’янець-Подільський : Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. – С. 10–17.

⁵⁵ Жалюк О. Директорія і культурно-просвітницький рух / О. Жалюк, П. Слободянюк // Подільська “Просвіта”: історія і сьогодення : зб. наук. пр. за підсумками регіональної науково-краєзнавчої конференції, м. Кам’янець-Подільський, 2-3 червня 2011 року / [ред. кол. : О.М. Завальнюк (гол.) та ін.]. – Кам’янець-Подільський : Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. – С. 103–108.

⁵⁶ Терещук К.Л. Подільські “Просвіти” : проблеми видавничої діяльності і творення українських масових бібліотек (1917-1920 рр.) / К.Л. Терещук // Подільська “Просвіта” : історія і сьогодення : зб. наук. пр. за підсумками регіональної науково-краєзнавчої конференції, м. Кам’янець-Подільський, 2-3 червня 2011 року / [ред. кол. : О.М. Завальнюк (гол.) та ін.]. – Кам’янець-Подільський : Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. – С. 113–118.

⁵⁷ Мацько В. Т.Г. Шевченко і Подільська “Просвіта” / Віталій Мацько // Тарас Шевченко українська культура ХХІ століття : зб. наук. пр. за ма-

теріалами всеукраїнського симпозиуму (19-20 травня 2000 року). – Кам'янець-Подільський, 2000. – С. 263–264.

⁵⁸ Рекрут В.П. Йохим Волошиновський і Могилів-Подільська “Просвіта” / В.П. Рекрут // Подільська “Просвіта” : історія і сьогодення : зб. наук. пр. за підсумками регіональної науково-краєзнавчої конференції, м. Кам'янець-Подільський, 2-3 червня 2011 року / [ред. кол. : О.М. Завальнюк (гол.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. – С. 135–141.

⁵⁹ Подільська Шевченкіана : до 200-річчя з дня народження Т.Г. Шевченка : реком. біобібліогр. покажч. / Упр. культури, національностей та релігій Хмельниц. облдержадмін.; Хмельниц. ОУНБ ім. М. Островського. – Хмельницький, 2014. – 136 с.

⁶⁰ Матеріали XIV Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції [присвяченої 200-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка, 70-річчю визволення Хмельницької області від нацистських окупантів, 50-річчю з часу утворення Хмельницького обласного історико-краєзнавчого товариства] / [Копилов С.А. (співголова), Реєнт О.П. (співголова), Л.В. Баженов (відп. ред. та ін.]. – Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О.В., 2014. – 720 с.

⁶¹ Завальнюк К.В. Вшанування пам'яті Т.Г. Шевченка на Вінниччині в добу Української революції / К.В. Завальнюк // Матеріали XIV Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції [присвяченої 200-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка, 70-річчю визволення Хмельницької області від нацистських окупантів, 50-річчю з часу утворення Хмельницького обласного історико-краєзнавчого товариства] / [Копилов С.А. (співголова), Реєнт О.П. (співголова), Л.В. Баженов (відп. ред. та ін.]. – Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О.В., 2014. – С. 19-24.

⁶² Прокопчук В. Основні фактори активізації краєзнавчого руху на Правобережній Україні в 20-ті роки ХХ ст. / Віктор Прокопчук // Краєзнавство – К., 2009. – №. 3–4. – С. 6–15.

⁶³ Подолинний А.М. Тарас Шевченко і Вінничина : іменний словник / А.М. Подолинний. – Вінниця : Едельвейс і К, 2012. – 104 с.

⁶⁴ Завальнюк О.М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / О.М. Завальнюк – К., 2011. – 36 с.

⁶⁵ Лозовий В.С. Ставлення селянства України до влади в добу Центральної Ради (березень 1917 р.–квітень 1918 р.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / В.С. Лозовий. – К., 2010. – 36 с.

- ⁶⁶ Гандзюк В.О. Часописи Поділля періоду національно-визвольних змагань (1917–1920 рр.) у відстоюванні ідей державності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук із соц. комун. : спец. 27.00.04 “Теорія та історія журналістики” / В. О. Гандзюк – К., 2008. – 20 с.
- ⁶⁷ Гонюкова Л. В. Громадсько-політична та культурно-просвітницька діяльність Софії Русової (1870–1940 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Л.В. Гонюкова. – К., 2000. – 19 с.
- ⁶⁸ Комарніцький О.Б. Містечка Правобережної України в добу Української революції 1917–1920 рр. : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / О.Б. Комарніцький. – Кам’янець-Подільський, 2005. – 365 с.
- ⁶⁹ Кучеров Г. Становлення та діяльність сільських товариств «Просвіта» Правобережної України (1905-1923 рр.): дис. на здоб. наук. ступ. канд. іст. наук.: 07.00.01 «Історія України» / Г. Кучеров. – Кам.-Под., 2007. – 249 с.
- ⁷⁰ Кораєва Т.Р. Книговидавнича справа Поділля : тенденції розвитку (друга половина XIX – початок 30-х років XX ст.) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.08 “Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство” / Т.Р. Кораєва – К., 2004. – 509 с.
- ⁷¹ Пижик А.М. Культурно-освітня політика в добу Директорії УНР (1918-1920 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / А. М. Пижик. – К. 1998. – 19 с.
- ⁷² Стецюк В.Б. Земства Правобережної України в період Української національно-демократичної революції 1917–1920 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / В.Б. Стецюк. – Чернівці, 2009. – 20 с.
- ⁷³ Кришук Б.С. Педагогічна та культурно-просвітницька діяльність товариства “Просвіта” на Поділлі (1906–1923 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. педагог. наук : спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / Б. С. Кришук. – Хмельницький, 2012. – 20 с.
- ⁷⁴ Малюта О.В. “Просвіта” у формуванні державницького потенціалу українського народу (друга половина XIX – перша чверть XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / О.В. Малюта – К., 2005. – 20 с.
- ⁷⁵ Машталір А.І. Ім’я Тараса Шевченка як символ національно-визвольної боротьби українців в період Директорії УНР / А. І. Машталір // Наукові праці студентів історичного факультету Кам’янець-Подільського національного університету. – Вип. 6. – Кам’янець-Подільський, 2009. – С. 27–34.; Машталір А.І. Відзначення 58-х Шевченкових роковин в Кам’янці-Подільському в 1919 році / А.І. Машталір // зб. наук. пр.

молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. – Вип. 2. – С. 27–28.; Машталір А.І. Вшанування Тараса Шевченка на Поділлі у 1917–1920 рр. / А.І. Машталір // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2009 – Т. 13 : Присвячено 90-річчю Кам'янецької доби УНР. – С. 25–31.; Машталір А.І. Ім'я Тараса Шевченка у житті українських навчальних закладів, дошкільних установ і педагогічної громадськості у 1917-1920 рр. / А.І. Машталір // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2010 – Т. 16 : Матеріали круглого столу “Освіта, культура і просвітницький рух на Поділлі” 22 жовтня 2010 року – С. 384–392.; Машталір А.І. Подільський педагогічний журнал “Освіта” про Т. Г. Шевченка (1919 р.) / А.І. Машталір // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2010 – Т. 15 : Присвячено 65-річчю Великої Перемоги. – С. 391–397.; Машталір А.І. Святування Шевченківських роковин в навчальних закладах Поділля у добу Директорії УНР / А.І. Машталір // Кам'янець-Подільський – остання столиця Української Народної Республіки : Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Кам'янець-Подільський, 6-7 жовтня 2009 р. / [ред. кол. Смолій В.А., Верстюк В.Ф., Завальнюк О.М. та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2009. – С. 368–372.; Машталір А. І. Шевченкіана у періодичних виданнях Поділля у 1919–1920 рр. / А.І. Машталір // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2009. – Т. 14. – С. 396–401.; Машталір А.І. Відзначення роковин Т. Шевченка у Кам'янці-Подільському (1919 р.) / А.І. Машталір // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський ПП “Медобори”. – 2006, 2013. – Т. 23. : На пошану професора С.А. Копилова. – С. 489–502.; Машталір А.І. Видавництво літератури присвяченої Т. Шевченку, на Правобережжі в період встановлення державності (квітень–грудень 1918 р.) / А.І. Машталір В.В. Галатир // Постать Тараса Шевченка в сучасному культурному і геополітичному просторі : зб. наук. пр. Хмельницького ін-ту МАУП. – Хмельницький : Вид-во ХІМАУП, 2014. – Вип. 1. – С.209–219.; Машталір А.І. Відзначення шевченківських днів громадськістю Кам'янця-Подільського у 1919 р. / А.І. Машталір // Поділля у добу Української революції 1917–1921 рр. : матеріали круглих столів / [редкол. : О.М. Завальнюк (голова), О.Б. Комарницький (відп. ред.), Л.В. Баженов та ін.]. – Кам'янець-Подільський : ПП “Медобори-2006”, 2013. – С. 142–154.; Машталір А.І. Шевченківські дні на Поділлі у 1920 р. / А.І. Машталір //

Краєзнавець Хмельниччини : науково-краєзнавчий збірник / [гол. ред. Л.В. Баженов]. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014. – Вип.6. – С. 111-117.; Машталір А.І. Відзначення Шевченківських днів у навчальних закладах та дошкільних установах Кам'янця-Подільського у 1920 р. / Машталір А.І. // Матеріали XIV Подільської історико-краєзнавчої конференції [присвяченої 200-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка, 70-річчю визволення Хмельницької області від нацистських окупантів, 50-річчю з часу утворення Хмельницького історико-краєзнавчого товариства] / [Копилов С.А (співголова), Реєнт О.П. (співголова), Л.В.Баженов (відп. ред та ін.]. – Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О.В., 2014. – С. 25-30.

⁷⁶ Завальнюк О. М. Утворення і діяльність ... – С.42.

⁷⁷ Лотоцький О. Сторінки минулого / О. Лотоцький – Варшава, 1934. – Ч. 3. – 393 с.

⁷⁸ Лотоцький О. Сторінки минулого. / О. Лотоцький – США. : Видання української православної церкви,1966. – Ч. 1. – 279 с.; Лотоцький О. Сторінки минулого. / О. Лотоцький – США. : Видання української православної церкви, 1966. – Ч. 2. – 460 с.; Лотоцький О. Сторінки минулого. / О. Лотоцький – США. : Видання української православної церкви, 1966. – Ч. 3.– 393 с.; Лотоцький О. Сторінки минулого. / О. Лотоцький – США.: Видання української православної церкви, 1966. – Ч. 4. – 172 с.

⁷⁹ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917–1921 рр. / Ісаак Мазепа – К. : Темпора, 2003. – 607 с.

⁸⁰ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. / Д. Дорошенко – Прага, 1924. – Т. 2. – 480 с.

⁸¹ Приходько В. Під сонцем Поділля: спогади / Віктор Приходько – Нью-Йорк – Мюнхен, 1967. – Ч. 1. – Вид. 4. – 183 с.; Приходько В. Під сонцем Поділля: спогади / Віктор Приходько; упорядники і автори передмови Ю. Легун, О. Кравчук – Вінниця : ТОВ “Консоль”, 2011. – Ч. 2. – 416 с.

⁸² Гусейнов Г. Олімпіада Пащенко. Тарасові річниці / Григорій Гусейнов // Кур'єр Кривбасу – 2002. – березень. – № 148. – С. 162–167.

⁸³ Там само – С. 162.

⁸⁴ Там само – С. 165.

⁸⁵ Дольницький М. Шевченківське свято в Бершаді на Великій Україні / М. Дольницький // Український Скиталець. – 1923. – № 5. – С. 14–16.

РОЗДІЛ 1

ВІДЗНАЧЕННЯ ШЕВЧЕНКІВСЬКИХ ДНІВ ДЕРЖАВНИМИ УСТАНОВАМИ ТА ГРОМАДСЬКІСТЮ ПОДІЛЬСЬКОГО КРАЮ

Із відмовою від влади П. Скоропадського та приходом Директорії УНР у процесі встановлення контролю над Поділлям здійснювалась реформа місцевих адміністрацій : відновилась посада губернського і повітових комісарів. Було розпочато формування керівного складу апарату. Часто місцевими державними службовцями призначалися особи, які займали керівні посади в період Центральної Ради. 19 листопада 1918 р. Директорія УНР призначила на посаду Подільського губернського комісара – Г. Степуру. Уже 20 листопада 1918 р. губернський староста С. Кисельов передав у м. Кам'янці-Подільському службові справи представнику Директорії.

Хоча державотворчі процеси в 1917–1921 рр. були суперечливими, їх учасники були нерідко непримиренними один до одного, обіймали діаметрально протилежні політичні позиції, проте чи не єдиним об'єднуючим стрижнем для всіх українських національно-визвольних сил, незалежно від їх політичної орієнтації, стало відродження української культури, визначне місце в якій займала постать Т. Шевченка. З відновленням УНР, запроваджена своєрідна традиція національних свят набувала чимраз яскравіших обрисів. Світлини українського Кобзаря стають невід'ємним атрибутом, символом національного відродження. Важливою політичною та ідеологічною подією стало прийняття закону про національну мову (1 січня 1919 р.). “Державною мовою в Україні вважалася українська, вона була обов'язковою для вжитку в армії, на флоті та в усіх урядових і загальних громадських публічно-правових установах, зокрема й у навчальних закладах¹.”

Водночас із-за складної військово-політичної ситуації в столиці, керівництво Директорії, частина культурно-освітніх діячів змушені були покинути її. Кам'янець-Подільський було вирішено зробити тимчасовою столицею УНР.

У червні 1919 р. розпочалася Кам'янецька доба Директорії УНР – одна з найтрагічніших сторінок в історії національно-визвольної боротьби українського народу. 10 червня до Кам'янця прибув Голова Директорії УНР – С. Петлюра. Наступного дня відбувся обід на честь Головного Отамана, на якому були присутні члени Директорії, міністри, представники місцевої влади, громадськості. На цьому зібранні було декларовано основні засади подальшої праці Директорії, уряду, органів місцевого самоврядування. 12–15 червня до Кам'янця-Подільського переїхали центральні державні установи УНР, а до 25 червня всі міністерства, розташовані у місті, розпочали роботу. Також до м. Кам'янця-Подільського прибуло багато українських громадсько-політичних діячів, зокрема М. Грушевський, Д. Дорошенко, С. Русова, Н. Григорійв (Григорієв Наш) та інші². Кам'янець-Подільський став не тільки місцем перебування уряду Директорії УНР, а потужним осередком освіти, культури та науки.

Як свідчать джерела та матеріали періодичної преси, у цьому ж році планувалося на державному рівні відзначити Шевченківські роковини. На свято мали запросити громадян інших національностей, зокрема, поляків та євреїв. Проте, участь останніх викликала велике занепокоєння, зважаючи на погроми³.

Міністр народної освіти І. Огієнко видав наказ, в якому зазначалося, що “день народження Т. Шевченка 10 березня у всіх державних школах має бути вільним від навчання і по всіх школах мають бути влаштовані літературні ранки або вечірки з відповідними лекціями про значення Тараса Шевченка для розвою нашого народу і його визволення з духовної та політичної неволі. Де у місцевих театрах мають бути влаштовані публічні урочисті вистави, належить забезпечити учням можливість бути на сих виставах, в сей день, або в другий 11 березня”⁴. Натомість у день смерті поета навчання у школах мало бути відновлене⁵.

Підготовка з відзначення роковин поета була розпочата раніше. Так, 21 січня 1919 р. відбулося спільне засідання хорОВОї і художньої рад, на якому вирішили запропонувати культурному діячу, диригенту Є. Москвичіву взяти участь у підготовці Шевченківського свята, підключити до нього місцевий університет,

“Просвіту”, губернську народну управу, повітову народну управу, міську управу і о 20 год. у четвер 30 січня 1919 р. провести спільне засідання з цього питання⁶

Декількома днями по тому, 24 січня 1919 р., у відділі позашкільної освіти Подільської губернської народної управи відбулася нарада інструкторів позашкільної, шкільної освіти і дошкільного виховання, на якій обговорювалося питання про участь народної управи в святкуванні Шевченківських днів. Ухвалили відзначити їх якнайкраще, щоб “Шевченків день” був урочистим національним святом не тільки для Кам’янця і його околиць, але для всіх закутків Поділля⁷. З цієї метою вирішили присвятити Т. Шевченку черговий номер журналів “Освіта” та “Село”, опублікувати і розіслати в усі школи і просвітні установи Поділля брошуру “Шевченкове свято на селі” (тираж 5 тис. примірників)⁸ з рекомендаціями до святкування, відповідні вірші з Кобзаря для читання та вивчення⁹. Учасники наради звернулися до народної управи з проханням виділити на потреби святкування 2 тис. карб.¹⁰

У зв’язку з цим журнал “Село” повідомляв, що до свята готується і відділ дошкільного виховання Подільської губернської народної управи. Керівництво відділу заклиало усіх, “хто близько стоїть до дітей” (дитячі садки), а також громадські організації взяти участь у відзначенні Шевченківських роковин, активно залучити до них дітей, читаючи разом з ними вірші, організовуючи вечірки, концерти, урочисті походи зі співом, по допомогу звернутися до “Просвіти”, а якщо у населеному пункті немає ні дитячого садочка, ні товариства “Просвіта”, то провести роковини поета у школі й “залучати до святкування не тільки школярів, але й дітей наймолодшого віку”¹¹.

Наприкінці січня 1919 р. у помешканні місцевої “Просвіти” відбулося довгоочікуване спільне засідання хорової ради українського національного хору, представників університету, губернської народної управи, повітової управи, товариства “Просвіта”, міської управи і товариства “Самоосвіта” у питанні влаштування Шевченківського свята¹². Губернське земство створило спеціальну комісію із організації свята, яка розробила й подала його

проект. До складу комісії увійшли Животко, Воронець і Сосновський¹³, згідно з проектом об 11 годині 10 березня на Соборній площі мала відбутися урочиста панахида по Т. Шевченкові. Відправляти її повинно було українське духовенство, релігійні пісні мав виконувати український національний хор. На панахиду запрошувалися учні зі всіх шкіл міста разом із вчителями та інші українські організації, які існували в Кам'янці-Подільському¹⁴. Кожна школа, інституція і організація повинні були рухатися до Соборної площі з національними стягами і портретами Т. Шевченка, де мали зайняти спеціально їм відведене місце.

7 лютого 1919 р. відбулося наступне засідання хорової ради. На порядку денному розглядалося питання проведення Шевченківського свята. Задля складання програми заходів вирішили за необхідне скликати комісію 11 лютого ще раз¹⁵. Згідно з виявленими протоколами, засідання відбувалися ще 19 лютого, а також з 2 по 7 березня¹⁶.

Організаційний комітет комісії зі влаштування Шевченківського свята в Кам'янці для швидшої реалізації планів поділився на дві частини (відділи). Перший створював проект програми концерту для дорослих в Народнім домі, другий – проект концерту в актовій залі університету для школярів молодшого віку, отримавши напередодні дозвіл від ректора К-ПДУУ І. Огієнка¹⁷.

Дописувачі газети “Життя Поділля” розмірковували над тим, яким же способом можна відзначити пам'ять українського Кобзаря. Висловлювалися думки, що основне – виконання “Заповіту” : “Заповіт” – це “українське Євангеліє, яке кличе насамперед до праці на користь України”¹⁸. Священик під псевдонімом Н. Н., звертаючись через газету “Життя Поділля” до громадян, писав : “Цього року ми, свідоме громадянство, повинні подбати про те, щоб Шевченківські роковини відбулися якомога урочистіше, щоб у цім національнім святі взяло участь не тільки місто й інтелігенція, але й кожне село, кожний селянин”¹⁹. Він закликав українську громадськість заздалегідь подбати про достойне влаштування свята, оскільки роковини поета мають виховне значення для українського народу. За це має відповідати спеціально створена комісія. Вона зобов'язана розіслати у села спеціальну листівку з

портретом Кобзаря та програму відзначення його роковин. Саме свято має розпочатися із урочистої панахиди, після якої з церкви усі підуть до місцевої школи і продовжать святкування²⁰. Дійсно, частина його пропозицій ввійшла до плану проведення Шевченківських днів.

Зауважимо, що Подільський губернський комісар Г. Степура, надаючи великого значення постаті Т. Шевченка, 2 березня 1919 р. видав документ (депешу), в якому наказував місцевим органам самоврядування якомога краще відзначити його роковини. Цього ж дня копії депеші були розіслані у всі повіти. Документ складався з трьох підпунктів та додатку, в яких зазначалося, що необхідно відправляти служби Божі у всіх церквах, відмінити цього дня навчання у школах, роботу громадських та державних інституцій, влаштувати скрізь лекції, концерти, вечірки та ін. Виконання цього документу покладалося на Повітових Комісарів Поділля²¹. У додатку Г. Степура наказав перенести відзначення Шевченківських роковин з 11 на 10 березня і зробити їх вихідним днем, щоб усі урядовці мали змогу взяти участь у панахиді²². Причини уточнення депеші нам невідомі, можна лише припустити, що він врахував побажання міністра народної освіти, а також місцевої комісії з влаштування Шевченківського світа²³. Разом з тим 19 лютого 1919 р. Вінницький повітовий комісар Є. Травський надіслав депешу із зазначеним наказом на розгляд Вінницької повітової земської управи. Остання на своєму засіданні 27 лютого 1919 р. ухвалила: “До відома і виконання повідомити волосні управи”²⁴. Продублював її заступник повітового комісара Вінниці, який у службовій телефонограмі до волосних народних управ Браїлова, Гнівани, Гавришівки, Люлинців, Острожка, Калинівки, Пиків, Пиврів, Юзвина, Стрижавки, Станіславчика, на підставі депеші губкомісара, наказав святкувати роковини Т. Шевченка²⁵.

На 105-ту річницю від дня народження Т. Шевченка відгукнувся і російськомовний часопис “Подольское слово”. Він повідомив, що 11 березня відбудуться урочистості, присвячені дню народження “известного поэта Т. Шевченко”²⁶. Далі подавались відомості про те, що губернський комісар звернувся до місько-

го керівництва м. Вінниці на Поділлі з пропозицією влаштувати Шевченківське свято²⁷.

Практично одразу з “обіжником” до навчальних закладів Поділля звернувся губернський комісар освіти М. Куриленко, який, виконуючи наказ міністра народної освіти, зазначив, що “10 березня у всіх школах буде припинено навчання, святкуватимуть день народження Т.Г. Шевченка, влаштовуючи зібрання, ранки та вечірки”. Наступного дня (день смерті) заняття мали відбуватися²⁸. Такий самий документ був адресований “всім міським та військовим установам й інституціям залоги м. Кам’янця”. Згідно з ним відзначення роковин “нашого народного поета Т. Шевченка” мало відбутися не 11 березня, а днем раніше. У всіх військових частинах залоги пропонувалося проводити лекції про Т. Шевченка і про ту роль, яку він відіграв у відродженні нашої Батьківщини. Пропонувалося встановити в казармі прикрашений портрет Кобзаря. Начальник залоги отаман Жуковський наказував громадським і приватним установам вивісити національні прапори, закрити крамниці. Нагляд за виконанням наказу покладався на коменданта міста та місцеву міліцію²⁹.

Відповідно до “обіжника” президія комітету з організації Кам’янецьких “українців-середньошкільників” оголосила, що всі місцеві українські середні навчальні заклади 25 лютого (за старим стилем) о 10 годині ранку зберуться у приміщенні Духовної семінарії, а звідти вирушать на Соборну площу, де відбудеться панахида, про проведення якої раніше сповіщала комісія з влаштування Шевченківського свята.

У березні 1919-1920 рр. вийшли ювілейні Шевченківські номери газет “Українська ставка”, “Життя Поділля”, “Подольское слово”, “Наш Шлях”, “Селянин”³⁰, журнали “Освіта”, “Село” та ін.³¹ Газета “Життя Поділля” публікувала матеріали, що склали своєрідний сценарій відзначення Шевченківських днів у Кам’янці-Подільському. Прочитавши місцеву газету населення володіло інформацією про події, що відбулися та мають статися³². Так, за повідомленням “Життя Поділля”, спеціально до Шевченківських роковин у місцеву книгарню “Час” завезли книги та листівки, присвячені Кобзареві. З-поміж них книги С. Єфремова “Тарас

Шевченко, життя його та діла” з портретом; В. Доманицького “Життя Тараса Шевченка” з портретом; Ванькевича “Оборонець скривджених (на спомин Т. Шевченка)”; Коваленка-Коломацького “Хто такий Тарас Шевченко” з багатьма портретами, малюнками і автографами українського Кобзаря³³. Читачі газети мали змогу також ознайомитися зі статтями А. Животка³⁴ та М. Грушевського. Останній зазначив, що в минулі роки українець міг відчувати, що живе на світі лише під час панахиди “по рабу божім Тарасі”. Продовжуючи свою думку М. Грушевський констатував, що “Т. Шевченко був символом українства, його культурним, національним, соціальним і політичним “батьком”, які б випробування не визначала доля, його гасла не вмруть, свято не зникне”, Великий Кобзар належить до поетів, у яких переважають мотиви любові до людини, він і надалі залишиться “вічним, дорогимповідником любові”³⁵.

11 березня 1919 р. газета “Українська ставка” майже весь номер присвятила Т. Шевченку. Зокрема в матеріалі наголошувалося: “Україна святкує свої великі дні-роковини Тараса Шевченка. Серед огнів і бур, оточена темною хмарою старих і нових ворогів, розірвана на часті, роз’єднана ворогами, Соборна Україна всетаки не втратить з очей тієї цілі, яку вказав українському народові геній Шевченка, і вона наближається до неї”³⁶. У іншій статті писалося: “Вже 58 років минуло, як помер Шевченко, а слова його не тільки не померли, а все більше і більше розходяться між людьми. Особливо його пам’ятає простий люд, за долю якого він так вперто боровся і постраждав. Пам’ятає і буде пам’ятати народ України і всього світу свого страдника, поета, борця ... Живі нерукотворні пам’ятники ставить населення Шевченкові, вже знищена панщина над тілом, а зараз зникає панщина політична й економічна”³⁷. Часопис “Наш шлях” вказав на таке: “... Не буде ніякого прибільшення, що друкарні не встигали випускати книжок, так швидко вони розходилися, не вважаючи на те, що ціни на книжки швидко зростають в залежності од загальної дорожечі до нечуваної перше ціни ...”³⁸.

У березні 1919 р. відбулося досить гучне відзначення Шевченкових днів на відміну від попередніх років. За повідомленням

періодичної преси 10 березня Кам'янець-Подільський мав урочистий та святковий вигляд³⁹. Будинки державних, громадських установ та приватні квартири були прикрашені національними прапорами. Крамниці закриті. Поштова вулиця, окрім жовто-блакитних стрічок, прикрашена портретами Т. Шевченка, увітченими гіллям ялини⁴⁰. На вулицях було безліч люду, частина з них – в національному одязі, вітають один одного зі святом. Як і планувалося, воно розпочалося о 10 год. На площу біля собору Олександра Невського почали сходитися українські школи, під звуки оркестру прийшли військові школи та деякі міські. Туди ж прибула Кам'янецька влада, професори університету, представники міського самоврядування, військове керівництво. Близько 12 години прибуло духовенство, розпочалася панахида. По закінченні якої священники говорили промови. Український національний хор під керівництвом П. Бутовського виконував національні пісні, що додавали урочистості святу. Після панахиди виступив професор К-ПДУУ В. Біднов. Вшановуючи поета, промовець звернувся до “Заповіту”, згадав царські часи, коли заборонялося відзначати такі події, пов’язав розбудову української державності з іменем Великого Кобзаря⁴¹. По закінченні доповіді хор виконав “Заповіт”, проспівавши, військові школи урочистою ходою пройшли до своїх казарм, всі інші з національними стягами йшли Поштовою вулицею. До них приєдналися і прості перехожі, небайдужі до вшанування Шевченка та України⁴².

Через декілька годин у місцевих школах – духовній семінарії, комерційній школі, учительській семінарії та інших – відбулися ранки та вечірки, присвячені пам’яті Кобзаря⁴³. Ось як про це пише очевидця цих подій О. Пашенко : “В серці Поділля, Кам’янці, по Шевченківській вулиці до Шевченківського Народного Дому в цей день безконечним шнуром тягнулися представники урядових установ, народних самоврядувань (губерніального, повітового, міського), громадських організацій і школи, школи, школи ... – початкові, середні та в повному складі професура й студентство першого новоутвореного Українського Державного Університету – складали свої вінки навкруг погруддя Шевченка. А поруч з державним гімном могутньо нісся “Заповіт” з’єднаних

хорів”⁴⁴. Газета “Життя Поділля” писала, що завідувач інформаційно-просвітнього відділу при управлінні Кам’янецького повітового коменданта прочитав лекцію про Т. Шевченка козакам Кам’янецьких повітових сотень⁴⁵.

Досить цікавим виявилось відзначення днів Шевченка в Кам’янець-Подільській чоловічій гімназії, де разом із піснями і танцями, декламаціями віршів відбулися промови, зокрема директор гімназії сказав своїм учням таке : “Сьогодні ми святкуємо не той день, в який вперше почувся крик будучого велетня, не того зовнішнього оброку, що носимо в своїй уяві з ім’ям Шевченка, а святкування особної людської сили, особного божого дару, що будить в людині і розум, і серце”⁴⁶. Після почутих слів усі присутні пом’янули Т. Шевченка, співаючи раз за разом гімн “Ще не вмерла Україна” і “Заповіт”. До фундаментальної бібліотеки закладу, очолюваної А. Гулевичем надходили книги патріотичного змісту, зокрема “Кобзар”, “Про життя Шевченка”, “Шевченко й діти”, “Молодість”⁴⁷.

10 березня 1919 року в приміщенні Кам’янець-Подільської чоловічої і жіночої гімназії імені С. Славутинської відбувся літературно-вокальний ранок, присвячений 105-м роковинам від дня народження великого поета України Т. Шевченка. Все розпочалося із “Заповіту”, після чого виступив з урочистою промовою С. Ніколаєв⁴⁸. Діти читали вірші Шевченка і про нього, зокрема “На спомин Шевченка” (учень Пащенко), “На смерть Шевченка” (учень Остапів), “Село” (учень Шаповалів), “Шевченкові на той світ” (учень Горобець), “Шевченкові” (учень Мефодовський) та інші. Виконувалися пісні “Де згода в сімействі”, “Підеш, Петре”, декламації “До Основ’яненка”, “Чернець”, “Минають дні, минають ночі” та ін. С. Ніколаєв запевнив, що прийде той час, коли можна буде згадувати поета “не злим тихим словом”⁴⁹.

Педагогічний і учнівський колективи Кам’янець-Подільської учительської семінарії після урочистої панахиди зібралися у приміщенні власного закладу, де був організований концерт⁵⁰. В невеличкій залі були присутні учні і вчителі семінарії, відчувалася святкова атмосфера. З привітальною промовою виступив директор семінарії, після чого семінаристи декламували Шевченкові вірші. Сльози радості бриніли на очах у присутніх⁵¹.

Відзначали роковини українського Кобзаря й вищі початкові школи (далі ВПШ) міста. Учителі та учні трьох ВПШ зібралися на спільну зустріч після панахиди на Соборній площі, аби пом'янути поета⁵². Ранок розпочався співом національного гімну “Ще не вмерла Україна”, який виконував зведений хор. Вчитель першої дівочої вищої початкової школи Дудка виступив з промовою. Потім прослухали реферат про поета, вірші з “Кобзаря”. Присутні були зачаровані маленькою дівчинкою, яка продекламувала вірш “Сон”, а також “Ой на горі романець”. “Стоїть явір над водою”, “Плач Ярославни” значно підняв настрої слухачам⁵³.

Цього ж дня у Народному домі о 6-й годині вечора відбувся концерт-вистава за участю Кам'янецьких шкіл, а також трупи М. Садовського. З вступною промовою виступив А. Животко, в якій охарактеризував українського Кобзаря як поета і патріота свого рідного краю. Після цього актори влаштували виставу “Назар Стодоля”. У цьому святі брав участь український національний хор під орудою Є. Москвичіва та П. Бутовського, а також студентський чоловічий хор за керівництва Бєсядовського. Виконувалися сольні пісні та декламації. Концерт-вистава закінчилася об 11 годині вечора⁵⁴. Прибуток планувалося пожертвувати на Фонд з будівництва пам'ятника Т. Шевченку в Кам'янці-Подільському⁵⁵, спорудити який мріяло керівництво Українського Кам'янецького клубу⁵⁶.

Святкування у Народному домі наступного дня продовжили, артисти театру М. Садовського. Цього разу з привітальним словом до присутніх звернувся приват-доцент К-ПДУУ М. Плевако⁵⁷, який обґрунтував тезу про Шевченка як пророка для українців, зазначивши такі слова : “визнав весь світ Шевченка за великого поета, Україна признала його за свого пророка”⁵⁸. Потім Український національний хор виконав Шевченків “Заповіт”, театральна трупа М. Садовського поставила виставу “Назар Стодоля”. Присутнім сподобалося соло Іліва “Ой Дніпре мій, Дніпре”, виступи студентського чоловічого хору (“Іван Підкова”) та симфонічного квартету за керівництва Є. Москвичіва, який виконав “Сумнів” на музику М. Глінки. Овдєнко проспівав пісню “Очі горять”, а Корольчук продекламував вірш “Чернець”. Виконувалися

пісні на слова Т. Шевченка та музику М. Лисенка “Гамалія”, “Ясне сонце на небі сяє”, “Туман хвилями лягає” та ін.⁵⁹. У фіналі свята прозвучав національний гімн⁶⁰.

До редакції газети “Життя Поділля” продовжувала надходити кореспонденція, присвячена Шевченківським роковинам. Так, голова комісії з влаштування Шевченківського свята в Кам’янці-Подільському П. Бутовський надіслав відкритого листа, в якому відзвітував про усі прибутки та витрати від проведеного свята. Від концерту-вистави (від продажу квитків – 5429 карб., програм та журналу “Село”, листівок, портретів та ін. – 471 карб. 50 коп.) було отримано 5900 карб. 50 коп. Витрати становили 2785 карб. Голова комісії подякував усім тим, хто допоміг організувати Шевченківське свято⁶¹. Дуже приємний факт, що більша частина учасників працювала безкоштовно, а отже, свідомо долучалася до українського національного відродження.

16 березня в Українському клубі планувалося урочисто відзначити роковини Т. Шевченка. У святі мали взяти участь артисти трупи М. Садовського, національний хор та інші місцеві колективи. Проте наступна кореспонденція газети повідомляла, що свято відбудеться не 16, а 19 березня о 19 год. й складатиметься з двох частин : перша – концерт, інша – святкова вечерея для усіх присутніх, на якій висловлюватимуться промови про українського Кобзаря⁶². Керівництво клубу хвилювалося, що на свято може не прийти значна частина запрошених осіб. Проте воно відбулося. На ньому були М. Грушевський й частина Кам’янецького освітньо-культурного бомонду : професори К-ПДУУ М. Чайковський та В. Біднов, голова Губернської народної управи В. Приходько, лікар та голова товариства “Просвіта” К. Солуха, а також Овдієнко, Корольчук, Бутовський, Мацієвич, Стеценко, Животко та ін. Кожен із присутніх поділився власними переживаннями, які викликає у них постать Т. Шевченка. Учасники свята виступали з доповідями, виконували пісні на слова українського Кобзаря. Так, М. Грушевський виголосив промову, яка стосувалася “сучасного моменту й ідеалів та пам’яті Тараса Шевченка”⁶³.

Наступного дня у військовій школі міста був проведений концерт на честь Т. Шевченка. Перед присутніми на початку свя-

та виступив священик Жевченко з рефератом про українського Кобзаря. Після цього військовий та український національний хори виконали “Заповіт”. Присутніх вразило виконання військовим хором під орудою сотника Афонського “Україно мати...”, “Гей вкраїнці...”, “Не пора, не пора...”, також Кам’янець-Подільським національним хором під орудою О. Приходька “Туман хвилями лягає”. Після цього, національний хор уже під орудою Є. Москвичіва разом із симфонічним оркестром гарно виконав “Жалібний марш”⁶⁴. Свято продовжив відомий Кам’янецький скрипаль Є Москвичів, виконавши “Елегію”. Під акомпанімент скрипки учень Київської гарматної школи Шульга прочитав “Чернець”, а учень Корольчук, – “Послание”. Полковник Євтимович прочитав декілька Шевченкових віршів. Публіка із задоволенням слухала виступи військових, неодноразово вигукуючи “Слава!”⁶⁵. Концерт відбувся у національно-патріотичній дусі, усі розмовляли українською мовою. Отримані кошти планувалося віддати на створення пам’ятника Т. Шевченку в Кам’янці-Подільському⁶⁶.

У газеті “Життя Поділля” отаман Сальський подякував усім за свято, особливо Садовському, Овдієнку, Корольчуку, Москвичіву, Стеценку та ін, за співи, декламацію та музику⁶⁷. А дописувач під псевдонімом Mortalis (з лат. смертний) порадив, що з-поміж військових є чимало патріотів власної батьківщини, здатних працювати на її благо⁶⁸.

Відзначення Шевченківських роковин навчальними закладами міста продовжувалися і в наступні дні. Так, 23 березня о 17 годині у приміщенні жіночої духовної школи відбулося свято. На ньому були присутні вчителі, вихователі та учні. Програма традиційна: виконання національного гімну, українських пісень “Стоїть явір над водою”, “Тихесенько вечір на землю спадає” та ін. Присутнім сподобався реферат учениці 4-го класу Бугайової “Життя і літературні твори Т. Шевченка”. Декламували вірші учениці першого класу, а учениця 5-го класу Баревич виконала музичні твори на піаніно⁶⁹.

Напередодні Шевченківських днів, 23 лютого 1919 р. рада історико-філологічного факультету запропонувала раді професорів університету провести засідання, присвячене пам’яті

Т. Шевченка, що мало відбутися тижнем пізніше офіційного відзначення. Виступати мали Л. Білецький – “Народність чи національність творчості Т. Шевченка”, Д. Дорошенко – “Еволюція поглядів на Т. Шевченка”, М. Плевако – “Т. Шевченко : Кирило-Мефодіївське брацтво в світлі нових матеріалів”⁷⁰.

Газета “Життя Поділля” повідомила, що засідання відбудеться у неділю 16 березня о 18 год. Виступати повинні були Д. Дорошенко – “Нові матеріали про вплив польської політичної думки на Шевченка”, Л. Білецький – “Національний елемент у творах Т. Шевченка” та М. Васильківський – “Релігійність Т. Шевченка по його поетичних творах”⁷¹. Через хворобу двох доповідачів засідання перенесли на наступний тиждень – 23 березня⁷². У черговому номері газета уточнила, що урочисте засідання відбудеться за участю професорсько-викладацького складу університету, місцевого хору, громадських і культурних діячів (виступати мав відомий скрипаль Є. Москвичів), студентів та всіх, хто бажає вшанувати пам’ять великого українського поета⁷³. Дійсно, 23 березня відбулося довгоочікуване урочисте публічне засідання ради професорів К-ПДУУ зі вшанування пам’яті Т. Шевченка. Зал засідання був прикрашений великим портретом українського Кобзаря. У центрі сиділи професори університету, з боків – запрошені гості. Головував професор історико-філологічного факультету П. Клименко. Засідання розпочалося співом Шевченківського “Заповіту”, який виконав чоловічий студентський хор. По закінченні співу виступив професор Л. Білецький. Після нього виконали поему “Іван Підкова”. Далі з доповідями виступили приват-доценти М. Васильківський та Д. Дорошенко. Виконувалися народні пісні “Прометей”, “Коло млина” та ін. Засідання закінчилося виконанням національного гімну “Ще не вмерла Україна”⁷⁴.

Преса видрукувала чимало матеріалів, присвячених поету-апостолю Т. Шевченку⁷⁵, зокрема М. Грушевського, який у той час проживав у Кам’янці-Подільському, – “Шевченківське слово”; письменника і педагога С. Черкасенка – “Шевченко – пророк революції”; П. Клепатського – “Т. Шевченко – апостол любові, братерства і праці”; педагога і громадського діяча (згодом студента К-ПДУУ) А. Животка – “Кобзар”⁷⁶. Серед студентів, як і інших

мешканців міста, зростав попит на “Кобзар”. Газета “Новий шлях” писала: “Друкарні не встигають випускати книг, так швидко вони розходяться...”⁷⁷. Томик Шевченка був для молоді своєрідним національним оберегом, свідченням вірності українським ідеалам.

На початку квітня 1919 р. місцева газета вмістила звернення до української студентської молоді, у якому зазначалося що Шевченківські роковини необхідно відзначати й далі. Ініціатором цього виступила рада Кам’янецької громади. Акцент здебільшого робився на студентів, родом із села, які через декілька днів мали їхати на Великодні свята додому. На молодих людей покладалася місія – донести до свого села інформацію про Т. Шевченка, влаштувати разом з односельцями виставу, народну вечірку, популярну лекцію, присвячену українському Кобзареві, пояснити людям хто такий Т. Шевченко? Чому саме він є “національним поетом, символом боротьби за вільну Україну?”, спробувати закріпити у свідомості українського селянина, робітника ідею самостійності УНР, почуття патріотизму, національну свідомість тощо⁷⁸.

Вшанування пам’яті Т. Шевченка на Поділлі мало різну цільову направленість. Так, Гайсинською міською думою 31 січня 1919 р. було прийнято постанову про заснування “2-х стипендій в 600 карб., імені великих синів народностей України”. Одна з яких в сумі в 300 карб. носила ім’я великого українського поета⁷⁹. Окрім цього, Гайсинська міська дума відгукнулася на заклик Роменської “Просвіти” від 1 січня 1919 р. про відшкодування боргів у розмірі 20000 карб., що виникли після спорудження першого в Україні пам’ятника Т. Шевченку. Прохання просвітян були наступного змісту: “Не маючи більше де взяти ніяких коштів, Рада Просвіти вирішила звернутись до всіх громадських установ на Україні. І от звертаючись до Вас, як до Гайсинської Думи, уважно прохаємо асигнувати якусь кількість і надіслати, що можете на сей Перший Пам’ятник, тай допомогти нам викупити батька Тараса з боргів”⁸⁰.

У с. Яромірка Кам’янецького повіту 11 березня вчителі місцевої школи влаштували Шевченківські читання, у яких взяли участь, окрім педагогів та учнів, ще й місцеві жителі. На свято зібралось все село. Присутні прослухали біографію Т. Шевченка

як оборонця скривджених селян, коротко познайомилися з “Кобзарем”. Особливо вразили уривки з “Гайдамаків”. Потім збирали кошти на пам’ятник Кобзареві та впорядкування його могили. Отримані 50 грн. відправили до редакції губернського журналу “Село”, який ще у 1918 р. оголосив збір коштів⁸¹.

Одними з перших на Поділлі Шевченківські роковини почали відзначати мешканці м-ка Ямпіль. Місцева газета “Селянин”, орган Ямпільської повітової філії Українського Національного Союзу, в номері за 10 березня 1919 р. повідомила: “Сьогодні, 10 березня, всі школи м-ка Ямполья святкують роковини Т.Г. Шевченка. В 10 годині рано для учнів всіх шкіл на площі коло собору буде відслужено панахиду по Шевченкові. В 3 годині дня учні української гімназії, учительської семінарії і вищих початкових шкіл святкують спільно в клубі; інші школи святкують окремо в себе”⁸². Варто зазначити що саме 18-й номер вищезгаданого часопису. Вступна стаття цього періодичного видання розпочиналася “Заповітом”⁸³. У цьому ж номері були надруковані поезії Т. Шевченка “Суботів (Могила Богданова)”⁸⁴ та “Холодний яр”⁸⁵. Про життя і творчість Кобзаря розповідала розлога вступна стаття “Тарас Шевченко”, підписана анонімним автором під псевдонімом “Недобитий”⁸⁶. Інший анонім (“Байда”) у статті “Тарас Шевченко і панщина” відзначав антикріпосницький і волелюбний характер поезії Кобзаря, його віру в краще майбуття українського народу⁸⁷. Також було надруковано спогади про Т. Шевченка⁸⁸. Завершує шевченківську тематику в часописі вірш – присвята В. Самійленка під назвою “На роковини смерти Тараса Шевченка”⁸⁹.

Проте, варто зазначити, що за повідомленнями періодичної преси місцеве товариство “Просвіта” все ж таки перенесло відзначення роковин українського Кобзаря на інший час, у зв’язку з напруженою військово-політичною ситуацією⁹⁰.

Відомий культурний діяч Поділля Б. Крижанівський доклав чимало зусиль для проведення концерту у Вінниці в період Шевченківських свят на початку березня 1919 р.⁹¹ В цей час не менш плідно працював й відомий український хоровий диригент, композитор, співак та педагог Г. Давидовський, який організував тут хорову капелу в репертуар якої входили твори Т. Шевченка⁹². Свій

внесок у вшанування пам'яті українського Кобзаря зробила відома українська громадська діячка та педагог-науковець С. Русова, саме у 1919 р. у Вінниці вийшла укладена нею "Коротка історія українського письменства", де окрім іншого матеріалу, містилася інформація про життя та творчість Т. Шевченка⁹³.

Вінницьким союзом споживчих товариств (голова правління – П.В. Журавель) восени 1919 р. було виділено 5 тис. карб. на спорудження пам'ятника Т. Шевченку в м. Вінниці. Також член правління Подільського Союзбанку В. Мачушенко в кінці жовтня 1919 р. пожертвував із своєї зарплати 1000 гривень на український дитячий захист імені Т. Шевченка і закликав наслідувати його приклад свого колеги Й. Пшоника⁹⁴.

Журнал "Освіта" повідомляв про відзначення Шевченківських роковин на станції Ярмолинці 11 березня 1919 р. за участі працівників різних міністерств (відбулась панахида), співали пісень на слова Кобзаря, священник виголосив промову, після якої виконали гімн України⁹⁵.

9 березня відзначили роковини поета в Гусятині на Поділлі. Ініціатором виступила місцева "Просвіта". Учні та вчителі зібралися в приміщенні ВПШ, декламували вірші, виконували пісні на слова Т. Шевченка, після закінчення присутнім роздавали подарунки⁹⁶. Наступного дня свято продовжилось уже о 19 год. в Народному домі, де відбувся урочистий концерт, на якому декламували вірші Т. Шевченка, С. Руданського. Б. Грінченка, запросили на нього учнів із "галицького Гусятин". Об'єднане свято закінчилось уже традиційним виконанням гімну України та "Заповіту" Шевченка⁹⁷.

Відзначення шевченківських роковин відбулося в Новій Ушиці. Панахиду відправляв протоієрей Я. Бачинський, який одночасно був головою "Просвіти". Сюди ж прибув відділ українських козаків⁹⁸, також повітовий комісар Зновицький, який виголосив промову. У кінці свята козакам роздавали книжки та тютюн⁹⁹.

У березні 1920 р. Начальна команда УГА видала розпорядження про відзначення роковин Т. Шевченка¹⁰⁰. Святкування проходило за участі місцевих жителів і охопило велику кількість населених пунктів¹⁰¹. У зв'язку з цим було видруковано програ-

му святкових заходів¹⁰². Стрільці зібрали значну суму грошей на будівництво пам'ятника¹⁰³. Проте, чи не найгучніше відзначали роковини поета в м-ку Бершаді (на Поділлі). Як згадує М. Дольницький, проведенню заходу передувала довга і копітка робота, участь в якій брали місцеві жителі, насамперед інтелігенція. Свято проходило впродовж двох тижнів¹⁰⁴.

Шевченківські дні у 1920 р. Кам'янець-Подільський відзначив вельми пишню. 9–10 березня у місті відбулися урочисті заходи, присвячені 106-й річниці від дня народження поета. З самого ранку Кам'янець мав святковий, незвичний для воєнного часу вигляд¹⁰⁵. Багато людей зібралося на майдані біля Олександро-Невської церкви. Сюди прийшли студенти університету, учні міської комерційної школи, гімназії, члени “Просвіти”, Союзу українок, вихованці міського українського дитячого садка інші громадяни. Урочистості відвідали й італійські дипломати. Щоправда, як зазначав часопис “Наш шлях”, зовсім небагато селян зібралося на майдані. Згодом люди направилися до Казанського собору, де була відправлена служба на честь Т. Шевченка. Відправляв її о. Табинський, який також сказав теплі слова про Т. Шевченка¹⁰⁶. По їх закінченні люди з національними прапорами зібралися біля міського державного банку. Учні, просвітяни читали вірші поета, а національний хор та хори державного театру та юнацької школи виконали кілька українських класичних вокальних творів¹⁰⁷. Виступив професор В. Біднов, який закликав присутніх “боротися за самостійну Україну”¹⁰⁸, Не менш патріотичною була доповідь відомого громадського діяча і письменниці Л. Старицької-Черняхівської : “цей день пам'яті поета є й днем пам'яті тих, що виконували його заповіт “Свою Україну любіть, за неї й душу положіть. Вони й положили”¹⁰⁹. Колишній керівник уряду УНР В. Чехівський закликав : “... всі сили віддайте на боротьбу за Українську Народну Республіку”¹¹⁰. Наприкінці оркестр залізничників виконав український національний гімн. Газета написала : “Бачачи все те, хочеться вірити, що даремно принесено на вівтар нашої Вітчизни стільки жертв, що недалеко той день, коли і над нашими змученими головами заблещить веселий справжній весняний день”¹¹¹.

Цього ж дня викладачі, працівники і студенти К-ПДУУ з нагоди святкування 106-х роковин великого Кобзаря заслухали три доповіді : “Еволюція поглядів на Т. Шевченка” (М. Плевако); “Текст Шевченка у виданнях його творів” (Л. Білецький) і “Т. Шевченко як маляр” (Є. Сіцінський). Між промовама виступав студентський хор¹¹².

У 1920 р. слова Т. Шевченка “Свою Україну любіть. Любіть її во время люте. В останню тяжкую годину За неї Господа моліть!” студенти-українці сприймали як девіз власного життя¹¹³. Так, на багатотисячній маніфестації студенти-галичани, проходячи повз керівний склад університету та представників польської військової влади, заспівали “Не пора ляхам служити”. Після такої витівки військове керівництво наказало якомога швидше депортувати студентів-галичан з подільської землі. На їх захист виступив студентський колектив університету, який провів віче і намір поляків засудив як “культурне насильство над українською нацією”. На їх захист виступив і ректор І. Огієнко, який користувався авторитетом не тільки українського населення, але й польської військової влади, із притаманним йому лібералізмом зумів переконати “західних сусідів” переглянути своє рішення¹¹⁴.

В березні 1920 р. учні всіх початкових шкіл Кам’янець-Подільського знову відзначили роковини Т. Шевченка. Зокрема, в Пирогівській школі зібралися учні на літературний ранок. Хор проспівав “Ще не вмерла Україна”¹¹⁵. Учителю Шугаєвський розповів про важку долю поета, учениця жіночої школи прочитала вірш “На роковини смерті Т. Шевченка”¹¹⁶, об’єднаний хор Пушкінської та Гоголівської шкіл виконав “Реве та стогне Дніпр широкий”, а хор міської жіночої школи – “Зійшов місяць” та ін.¹¹⁷. Діти читали вірші “Думи мої, думи”, “В село”, “Кобзар”, “Човен”. З глибокою зацікавленістю учні Біланівської, Пирогівської, Боришковецької, Китайгородської та Пушкінської, Першої та Другої фільварецьких шкіл та Олександрівської церкви слухали святкові виступи своїх однолітків. Свято закінчилося “Заповітом”¹¹⁸.

Шевченківські дні відзначали й у державній жіночій гімназії. Перед початком урочистостей хор виконав гімн “Ще не вмерла

Україна”, діти читали вірші “Весна”, “Село”, “Ранок”, “Вечір”, “На Великдень”, “До братів”, “Учітєся, брати мої” та ін. Учениця Вронська прочитала свій власний вірш “До Тараса Шевченка”. Святкування завершили співом “Реве та стогне Дніпр широкий”¹¹⁹.

Наприкінці лютого – на початку березня 1920 р. подільська періодична преса друкувала й культурознавчі матеріали. Так, музикознавець М. Грінченко про вплив Кобзаря на музику М. Лисенка писав : “Увесь той великий скарб, що розсипаний в перлах Шевченкової музи, якнайбільше підійшов до духу творчості Лисенка. Композиторське натхнення якраз потребувало тих самих тем, що дав Шевченко у своєму “Кобзарі””¹²⁰. До газети “Україна” М. Грінченко подав статтю “Музика до Кобзаря Шевченка та інструментальні твори”, яка стала основою для доповіді та написання розширеної статті у ювілейному номері газети “Наш шлях”¹²¹. Цікавими були науково-популярні розвідки викладачів богословського факультету університету В. Біднова та М. Васильківського про релігійні погляди Шевченка та про його бачення проблем українізації Православної церкви¹²².

Головноуповноважений уряду міністр І. Огієнко після відзначення роковин українського Кобзаря 11 березня 1920 року звернувся до голови Української місії у Польщі з власними враженнями від проведеного свята. І. Огієнко зазначив, що роковини пройшли надзвичайно урочисто. У їх відзначенні брала участь “вся людність Українська і Єврейська”. В урочистому поході містом взяло участь близько 15 тис. населення. Засмутила міністра поведінка у театрі заступника коменданта капітана Оцеткевича, представника польської влади, який на урочистій виставі, коли виконували український гімн, демонстративно не встав, сидів у ложі. Це “зробило надзвичайно гнітюче враження на доверху переповнений театр”¹²³. О. Доценко зауважив, що на Шевченківське свято у березні 1920 р. прийшло б більше людей, якби польська адміністрація системно не розганяла українського населення на різних святах. “Зовсім інший вигляд набирала справа, – продовжує він – коли відбувалося відзначення польських свят, народ звідусіль нагаями зганяли до Кам’янця”¹²⁴.

28 березня відбулося засідання історико-філологічної секції Наукового товариства при К-ПДУУ, присвячене Т. Шевченку. З доповідями виступили приват-доцент Л. Білецький – “До питання про переклад біблії Шевченком”; приват-доцент М. Плевако – “Забутий поет”; Ф. Голубченко – “До питання про вплив Т. Шевченка на українську поезію”; приват-доцент П. Клепатський – “Гайдамаки Шевченка в світлі історії”¹²⁵.

Д. Дорошенко зазначив : “Десь 30-го чи 31-го березня в університеті мала відбутись урочиста академія на пошану пам'яті Шевченка. Мали читати про Шевченка реферати професори Л. Білецький, М. Васильківський, мав читати і я (Д. Дорошенко) – про вплив польської революційної ідеології на генезу політичного світогляду Шевченка”¹²⁶. Проте, чи відбулося це засідання, автор не уточнив.

Професор І. Огієнко провів велику роботу зі складання “Словника й граматики мови Тараса Шевченка”, переважна частина якого була виконана. Він уже закарткував шевченківські твори, розпочав складання словника, написав розділи граматики¹²⁷. Словник був розрахований насамперед на студентів університету, всієї української молоді, що навчається¹²⁸. Працю опублікували лише 1961 р. у Вінніпезі (Канада) до сотих роковин з дня смерті Т. Шевченка. У передмові до Канадського видання митрополит Іларіон писав, що задум скласти словник з'явився у 1918–1920 рр. у Кам'янці-Подільському¹²⁹.

30 червня 1920 р. газета “Україна” повідомляла, що в адміністративному центрі Поділля нещодавно організований музично-драматичний гурток “Кобзар” провів кілька ранків, присвячених Т. Шевченку¹³⁰, один з яких відбувся 20 березня 1920 р. у державному театрі. Свято підготували учні й педагоги державної української гімназії імені С. Руданського і гімназії для дорослих при Кам'янець-Подільському державному українському університеті¹³¹.

Часопис “Наш шлях”, доповнюючи інформацію, писав, що театр вщерть заповнили діти. На святі був присутній професор І. Огієнко та багато інших відомих діячів. Хор заспівав “Ще не вмерла Україна”. Потім з доповіддю виступив професорський

стипендіат О. Якимович. Він наголосив на палкій любові Т. Шевченка до України, лаконічно сформульованій у відомих рядках “Свою Україну любіть, любіть її во время люте, в останню тяжкую минуту за неї Господа моліть”. Потім присутні побачили першу дію п’єси “Назар Стодоля”, після чого учень гімназії для дорослих Сухий прочитав цікавий реферат “Вплив творчості Т. Шевченка на гуманність людності”, інші учні читали вірші Т. Шевченка “Садок вишневий коло хати”, “Мені все одно, чи я вмру”, “До Основ’яненка” та “На смерть Т. Шевченка”. Учень Української гімназії Панченко, місцевий поет, виконав вірш присвячений Кобзареві¹³².

Шанувати Великого Кобзаря українців привчали з дошкільного віку. Так, Товариство імені Песталоцці в Кам’янці-Подільському, яке опікувалося дошкільниками, 9 березня 1920 р. влаштувало Шевченкове свято для міської дітвори, зокрема садка Товариства дитячого клубу, дитячих притулків¹³³. У другому номері “Бюлетня” товариства зазначалося, що Шевченківські дні “притягнуть ще більше до праці тих, для кого діти – майбутнє життя”¹³⁴.

10 квітня Дитячий клуб і Товариство імені Песталоцці організували загальноміський похід пам’яті поета. Через чотири дні Товариство в рамках відзначення роковин Т. Шевченка влаштувало для дошкільників ще один захід – виставу “Тарас-дитина”, який відбувся в Українському клубі¹³⁵. Відкриваючи його, С. Русова розповіла дітям, хто такий Т. Шевченко¹³⁶. У святі взяли участь понад сто маленьких кам’янчан¹³⁷.

Свій внесок до відзначення роковин українського Кобзаря зробив і Кам’янець-Подільський український національний хор, без участі якого практично не відбувалося жодне свято у місті над Смотричем. Зали Народного клубу та Народного дому у Шевченківські дні були повністю заповнені, послухати національний хор приїжджали з різних куточків. Про нього в тогочасній пресі зазначалося: “Національний хор – велика ідея, з котрою так багато зв’язано надій: культура рідної... пісні шириться між громадянством; національні хори покривають всю територію України, кожне село”¹³⁸.

Але були й інші відгуки. Демократична преса не обходила вузьких місць і недоліків в організації, і проведенні шевченківських днів. Критик Петровський у газеті “Наш шлях” від 19–20 березня 1920 р. закидав національному хорові, що той на святкуванні Кобзаря “замість прогресу в своїй діяльності опускається все нище і нище”¹³⁹ і звинувачував у цьому диригента і хорову раду, яка повинна відповідати за дисципліну, а її не було¹⁴⁰. На захист виступив культурний діяч Поділля М. Овідний. У статті “Незлим, тихим словом” він писав : “Коли б Шевченко знав, що свято так захмариться печаллю, то він і не прохав би споминати його “незлим тихим словом”¹⁴¹. В інших публікаціях критикували погану поведінку присутніх тощо¹⁴². Зауважували, що на святі було мало селян, хоча саме вони погано обізнані з життям і творчістю Т. Шевченка. Звинувачували у цьому організаційний комітет¹⁴³.

Наприкінці березня 1920 р. у періодичній пресі розгорілася дискусія з приводу статті П. Паламаренка, в якій він викриває негатив єпископа Пимена до усього українського, його антишевченківську пропаганду, заборону відправ панахид за Т. Шевченком. Нагадав, що на службі та святковому поході 10 березня 1920 р.¹⁴⁴ не було духовної семінарії. У відповідь до редакції газети надіслав відкритий лист в.о. інспектора семінарії Д. Нагнойний. Інформацію П. Паламаренка він назвав недостовірною, аргументуючи це так : “З 9 год. до половини 11 год. 10 березня у помешканні семінарської бурси відбувалося вшанування пам’яті поета. Вчитель семінарії прочитав реферат на тему “Провідні думки в творах Шевченка”, виконувалися пісні на слова Кобзаря та національний гімн. Після цього всі покинули навчальний заклад й направилися до Олександро-Навської церкви на службу Божу та панахиду за Т. Шевченком. На майдані ми стояли біля Співки жінок українок¹⁴⁵. У тому, що семінаристи не брали участі в урочистому поході, звинуватив організаторів свята, які нібито проігнорували духовну семінарію. Редакційна колегія газети “Наш шлях” провела власне розслідування і вибачилася за недостовірну інформацію П. Паламаренка¹⁴⁶.

Шевченківські роковини 1920 р. стали початком створення громадської скарбниці. Новоутворена рада “трьох” надала позику комітету з вшанування Шевченківського свята у розмірі 40 тис карб., таку саму суму асигнували в розвиток культурно-освітнього та економічного життя міста над Смотричем¹⁴⁷. Неабияке значення мав фонд трудової школи імені Т. Шевченка, який за задумом С. Чалого мав стати основою Шевченківських свят, мав бути “найпростішим”, водночас найдостойнішим способом вшанування пам’яті Великого Кобзаря¹⁴⁸. Зібрані кошти мали направлятися найперше на важливі для існування держави справи, як шкільна¹⁴⁹.

Отже, вшанування Шевченківських роковин на Поділлі у добу Директорії УНР на відміну від попередніх років були організовані на державному рівні. Видані були відповідні накази міністра освіти. Святкування проходили упродовж декількох тижнів у різних містах і селах. Особливо яскраво відзначила роковини поета громадськість м. Кам’янця-Подільського. На святкуванні були присутні, керівництво Подільської губернії, громадсько-політичні, освітні й культурні діячі краю, жителі міста та околиць. Публікувалися ювілейні шевченківські номери газет та журналів, видавалися листівки, програми святкування.

Примітки:

¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України), ф. 2208., оп. 2., спр. 2., арк. 2.; Закон про державну мову в Українській Народній Республіці // Вісник Державних законів для всіх земель Української Народної республіки. – Вип. 1. – 1919.

² Нестеренко В.А. Часописи УНР як джерело вивчення етно-національних процесів на Поділлі в Кам’янецьку добу Директорії УНР (червень-листопад 1919 рр.) / В.А. Нестеренко // Матеріали XI Подільської історико-краєзнавчої конференції / [ред. кол. : Завальнюк О. М. (відп. ред.), Баженов Л.В., Винокур І.С. та ін.]. – Кам’янець-Подільський : Оіюм, 2004. – С. 254–261.; Нестеренко В. Кам’янець і Шевченко: 1914–1920 роки / Валерій Нестеренко // Подолянин. – 2003. – 7 березня. – С.1–2.

³ В Шевченківське Свято. Кам'янець на Поділлі, 10-го березня 1919 року. // Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 10 березня. – № 68. – С. 1.

⁴ Державний архів Вінницької області (далі – Держархів Вінницької області), ф. Д–255., оп. 1., спр. 133., арк. 170.

⁵ В міністерстві освіти. Шевченківське світо в школах // Українська ставка – Вінниця, 1919. – 11 березня. – Ч. 46. – С. 3.

⁶ Державний архів Хмельницької області (далі – Держархів Хмельницької області), ф. Р–1515., оп. 1., спр. 6., арк. 25.; Там само, оп. 1., спр. 9а., арк. 11.

⁷ З життя Подільського Губерніального земства // Село. – Кам'янець-Подільський, 1919. – № 6. – С. 24-26.

⁸ Завальнюк О.М. Земства Поділля в добу Української революції 1917-1920 рр. / О.М. Завальнюк, В.Б. Стецюк. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – С. 136.; Стецюк В.Б. Культурно-просвітницька діяльність земств Поділля у 1917-1920 рр. / В.Б. Стецюк // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2006. – Т.6 : Матеріали другого круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст. – С. 32.

⁹ Машталір А.І. Постать Т.Г. Шевченка як символ національної її соціальної боротьби українців в добу революції (за матеріалами журналу “Село” / А.І. Машталір // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки / [ред. кол. В.С. Степанков (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. – Вип. 3 : до 20-річчя кафедри історії України. – С. 325.

¹⁰ З життя Подільського Губерніального земства // Село. – Кам'янець-Подільський, 1919. – № 6. – С. 25.

¹¹ Відділ дошкільного виховання Подільської Губерніальної Народної Управи. До дитячих садків, дитячих захистків, притулків та Т-ва “Просвіта” // Село – Кам'янець-Подільський, 1919. – № 8. – С. 7–8.

¹² Повідомлення. // Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 30 січня. – № 35. – С. 4.

¹³ Завальнюк О.М. Земства Поділля в добу Української революції 1917-1920 рр. / О.М. Завальнюк, В.Б. Стецюк. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – С. 136.

¹⁴ Держархів Хмельницької області, ф. Р–1515., оп. 1., спр. 9а., арк. 18.

¹⁵ Там само, оп. 1., спр. 6., арк. 26.; Там само, оп. 1., спр. 7., 30 арк.

¹⁶ Там само, оп. 1., спр. 6., арк. 49.

- ¹⁷ До Шевченківських роковин // Освіта. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 1 березня. – № 5 – С. 29.
- ¹⁸ С. Чим найкраще можемо вшанувати пам'ять незабутнього Кобзаря? / С. // Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 11 березня. – № 69. – С. 2.
- ¹⁹ Свяш Н. Н. До Українського свідомого громадянства / Н. Н. Свяш // Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 31 січня. – № 36. – С. 4.
- ²⁰ Там само. – С. 4.
- ²¹ Держархів Вінницької області, ф. Д-255., оп. 1., спр. 133., арк. 169зв.
- ²² Степура Г. Офіційний відділ. Всім державним та громадським установам м. Кам'янця-Под. / Г. Степура // Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 10 березня. – № 68. – С. 1.
- ²³ Держархів Вінницької області, ф. Д-255., оп. 1., спр. 133., арк. 168.
- ²⁴ Там само, арк. 169 зв.
- ²⁵ Там само, арк. 167.
- ²⁶ Машталір А.І. Шевченкіана у періодичних виданнях Поділля у 1919–1920 рр. / А.І. Машталір // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2009. – Т. 14. – С. 397.
- ²⁷ Местная жизнь. К празднованию годовщины Т. Шевченко // Подольское слово. – Вінниця, 1919. – 27 лютого. – С. 3.
- ²⁸ Місцева хроніка. З університетського життя. // Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 5 березня. – № 63. – С. 3.; Завальнюк О.М. Земства Поділля в добу Української революції 1917-1920 рр. / О.М. Завальнюк, В.Б. Стецюк. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – С. 136.; З життя Подільського Губерніального земства // Село. – Кам'янець-Подільський, 1919. – № 6. – С. 25.
- ²⁹ Наказ // Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 9 березня. – № 67. – С. 2.
- ³⁰ Там само, ф. Р-6023., оп. 4., спр. 27161., арк. 65.
- ³¹ Місцева хроніка // Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 11 квітня. – № 95. – С. 4.
- ³² Машталір А.І. Святування Шевченківських роковин в навчальних закладах Поділля у добу Директорії УНР / А.І. Машталір // Кам'янець-Подільський – остання столиця Української Народної Республіки : Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Кам'янець-Подільський, 6-7 жовтня 2009 р. / [ред. кол. Смолій В.А., Верстюк В.Ф., Завальнюк О.М. та ін]. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2009. – С. 369.
- ³³ До Шевченківських роковин // Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 12 березня. – № 70. – С. 1.

- ³⁴ Животко А. В боротьбі (до Тарасового дня) / Арк. Животко // Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 10 березня. – № 68. – С. 2.
- ³⁵ Грушевський М. Шевченківські роковини / М. Грушевський // Життя Поділля. – 1919. – 10 березня. – № 68. – С. 1–2.
- ³⁶ Дні Тараса Шевченка // Українська ставка. – Вінниця, 1919. – 11 березня. – Ч. 62. – С. 1–2.
- ³⁷ Життя Тараса Шевченка // Українська ставка. – Вінниця. – 1919. – 11 березня. – Ч. 62. – С. 1–2.
- ³⁸ Культурний рух на Україні в часи Революції // Наш Шлях. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 4 грудня. – Ч. 10. – С. 3.
- ³⁹ Шевченківське свято 10 березня // Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 12 березня. – № 70. – С. 3–4.
- ⁴⁰ Там само.
- ⁴¹ Завальнюк О. Українські університети : лекційно-пропагандистський, літературно-публіцистичний і редакційно-видавничий аспекти (1917-1920 років) / Олександр Завальнюк // Студії з історії Української революції 1917-1921 років : на пошану Руслана Яковича Пирого : зб. наук. пр. / [гол. редкол. В.Ф. Верстюк]. – К. : Інститут історії України НАН України, 2011. – С. 258.
- ⁴² Шевченківське свято 10 березня // Освіта. – Кам'янець-Подільський, 1919. – № 6. – С. 20–21.
- ⁴³ Шевченківське свято 10 березня // Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 12 березня. – № 70. – С. 3–4.; 3 життя України і Поділля // Село. – Кам'янець-Подільський. – 1919. – № 10. – С. 26.
- ⁴⁴ Гусейнов Г. Олімпіада Пащенко. Тарасові річниці / Григорій Гусейнов // Кур'єр Кривбасу – 2002. – березень. – № 148. – С. 165–166.
- ⁴⁵ Місцева хроніка // Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 14 березня. – № 71. – С. 3.
- ⁴⁶ Держархів Хмельницької області, ф. 319., оп. 2., спр. 805., арк. 43.
- ⁴⁷ Там само, оп. 2., спр. 834., арк. 2–8.
- ⁴⁸ Машталір А.І. Відзначення 58-х Шевченкових роковин в Кам'янці-Подільському в 1919 році / А.І. Машталір // зб. наук. пр. молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. – Вип. 2. – С. 27.
- ⁴⁹ Держархів Хмельницької області. – ф. 319., оп. 2., спр. 805., арк. 44–47.
- ⁵⁰ Зборовець В. Святкування пам'яті Т.Г. Шевченка Кам'янецькою учительською семінарією 10 березня 1919 року. // Освіта. – Кам'янець-Подільський, 1919. – № 6. – С. 21.
- ⁵¹ Там само.

- ⁵² Святкування 58 роковин смерті Т.Г. Шевченка вищими початковими школами м. Кам'янця-Подільського 25 березня 1919 року // Освіта. – Кам'янець-Подільський, 1919. – № 6. – С. 22.
- ⁵³ Святкування 58 роковин смерті Т.Г. Шевченка вищими початковими школами м. Кам'янця-Подільського 25 березня 1919 року. // Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 16 березня. – № 73. – С. 4.; Святкування 58 роковин смерті Т.Г. Шевченка вищими початковими школами м. Кам'янця-Подільського 25 березня 1919 року // Освіта. – Кам'янець-Подільський, 1919. – № 6. – С. 22.
- ⁵⁴ Народний дім // Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 12 березня. – № 70. – С. 4.
- ⁵⁵ Концерт-вистава // Освіта. – Кам'янець-Подільський, 1919. – № 6. – С. 22–23.
- ⁵⁶ До Шевченківських свят // Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 10 березня. – № 68. – С. 1.
- ⁵⁷ Концерт вистава // Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 10 березня. – № 68. – С. 1.; Концерт вистава // Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 11 березня. – № 69. – С. 2.; Концерт вистава // Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 14 березня. – № 71. – С. 4.
- ⁵⁸ Концерт-вистава // Освіта. – Кам'янець-Подільський, 1919. – № 6. – С. 22–23.; Завальнюк О. Українські університети: лекційно-пропагандистський, літературно-публіцистичний і редакційно-видавничий аспекти (1917-1920 років) / Олександр Завальнюк // Студії з історії Української революції 1917-1921 років : на пошану Руслана Яковича Пирого : зб. наук. пр. / [гол. редкол. В.Ф. Верстюк]. – К. : Інститут історії України НАН України, 2011. – С. 258.
- ⁵⁹ Держархів Хмельницької області, ф. Р-1515., оп. 1., спр. 9а., арк. 19–20.
- ⁶⁰ Концерт-вистава // Освіта. – Кам'янець-Подільський, 1919. – № 6. – С. 22–23.
- ⁶¹ Бутовський П. Лист до редакції // Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 23 березня. – № 79. – С. 2.
- ⁶² Український Клуб // Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 14 березня. – № 71. – С. 4.; Шевченківське свято // Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 18 березня. – № 74. – С. 4.
- ⁶³ Український Клуб // Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 21 березня. – № 77. – С. 4.
- ⁶⁴ Держархів Хмельницької області, ф. Р-1515., оп. 1., спр. 9а., арк. 21–21зв.
- ⁶⁵ Там само, арк. 21зв.
- ⁶⁶ Концерт пам'яті Тараса Шевченка // Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 19 березня. – № 75. – С. 4.

⁶⁷ Отаман Сальський. Лист до редакції / Отаман Сальський // Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 20 березня. – № 76. – С. 4.

⁶⁸ Mortalis рецензентом // Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 22 березня. – № 78. – С. 1.

⁶⁹ Опаловський Н. Святування пам'яті Т. Г. Шевченка в жіночій духовній школі 23 березня 1919 року / Н. Опаловський // Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 30 березня. – № 85. – С. 4.

⁷⁰ Академічне засідання Ради професорів К.-Под. Державного Українського Університету пам'яті Т. Шевченка // Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 23 лютого. – № 55. – С. 4.; Академічне засідання Ради професорів К.-Под. Державного Українського Університету пам'яті Т. Шевченка // Освіта – Кам'янець-Подільський. – 1919. – 1 березня. – №5. – С. 29.; Завальнюк О. Українські університети : лекційно-пропагандистський, літературно-публіцистичний і редакційно-видавничий аспекти (1917-1920 років) / Олександр Завальнюк // Студії з історії Української революції 1917-1921 років : на пошану Руслана Яковича Пирого : зб. наук. пр. / [гол. редкол. В.Ф. Верстюк]. – К. : Інститут історії України НАН України, 2011. – С. 258.

⁷¹ Пам'яті Т. Шевченка // Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 14 березня. – № 71. – С. 4.; Вшанування пам'яті Т. Шевченка в університеті // Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 21 березня. – № 77. – С. 4.

⁷² З життя Губерніального земства // Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 16 березня. – № 73. – С. 4.

⁷³ Вшанування пам'яті Т. Шевченка в університеті // Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 21 березня. – № 77. – С. 4.; З університетського життя // Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 23 березня. – № 79. – С. 2

⁷⁴ З університетського життя. Урочисте засідання пам'яті Т. Шевченка // Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 25 березня. – №80. – С.3.

⁷⁵ Машталір А.І. Вшанування Тараса Шевченка на Поділлі у 1917–1920 рр. / А.І. Машталір // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2009 – Т. 13 : Присвячено 90-річчю Кам'янецької доби УНР. – С. 28.

⁷⁶ Завальнюк О.М. Національно-патріотичне виховання студентів Кам'янця-Подільського державного Українського університету: історичний аспект (1918-1920 рр.) / О.М. Завальнюк // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2008. – Матеріали сьомого круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на

Поділлі : Присвячено 90-річчю утворення Кам'янця-Подільського національного університету". – Т. 11. – С. 6.

⁷⁷ Культурний рух на Україні в часи Революції // Наш Шлях. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 4 грудня. – Ч. 10. – С. 3.

⁷⁸ Рада Громади. До членів української студентської громади // Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 12 квітня. – № 96. – С. 2.

⁷⁹ Держ архів Вінницької області, ф. д-286, оп1., спр44., арк. 28зв.–29.

⁸⁰ Там само, оп.3., спр11., арк.95.; Завальнюк К.В. Вшанування пам'яті Т.Г. Шевченка на Вінничині в добу Української революції (1917-1920 рр.) / К.В. Завальнюк // Матеріали XIV Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції [присвяченої 200-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка, 70-річчю визволення Хмельницької області від нацистських окупантів, 50-річчю з часу утворення Хмельницького обласного історико-краєзнавчого товариства] / [Копилов С.А. (співголова), Реєнт О.П. (співголова), Л.В. Баженов (відп. ред. та ін.]. – Кам'янець-Подільський : ФОРС Сисин О.В., 2014. – С.. 21.

⁸¹ Драгусь. Яромірка, Кам'янецького повіту / Драгусь // Село. – Кам'янець-Подільський, 1919. – № 17. – С. 31.

⁸² Свято // Селянин. – Ямпіль, 1919. – 10 березня – Ч. 18. – С. 13.

⁸³ Там само, С.1.

⁸⁴ Суботів (Могила Богданова) // Селянин. – Ямпіль, 1919. – 10 березня – Ч. 18. – С. 4.

⁸⁵ Холодний яр // Селянин. – Ямпіль, 1919. – 10 березня – Ч. 18. – С. 6.

⁸⁶ Недобитий Тарас Шевченко / Недобитий // Селянин. – Ямпіль, 1919. – 10 березня – Ч. 18. – С. 2-4.

⁸⁷ Байда Тарас Шевченко і Панщина / Байда // Селянин. – Ямпіль, 1919. – 10 березня – Ч. 18. – С. 6-7.

⁸⁸ Завальнюк К.В. Вшанування пам'яті Т.Г. Шевченка на Вінничині ... – С. 22.

⁸⁹ Самійленко В. На роковини смерті Тараса Шевченка / Володимир Самійленко // Селянин. – Ямпіль, 1919. – 10 березня – Ч. 18. – С.9.

⁹⁰ Там само, С.12.

⁹¹ Володимирич. Театр і музика / Володимирич // Шлях. – Вінниця, 1919. – 16 серпня. – Ч. 2. – С. 2.

⁹² Вшанування пам'яті Т.Г. Шевченка на Вінничині ... – С. 23

⁹³ Подолинний А.М.Тарас Шевченко і Вінничина: іменний словник / А.М. Подолинний. – Вінниця : Едельвейс і К, 2012. – С. 76-77.

⁹⁴ Завальнюк К.В. Вшанування пам'яті Т.Г. Шевченка на Вінничині ... – С. 21.

⁹⁵ Шевченківське свято в дорозі // Освіта. – Кам'янець-Подільський, 1919. – № 6. – С. 23.

⁹⁶ На провінції. З Гусятина // Наш Шлях. – Кам'янець-Подільський, 1920. – 12 березня. – Ч. 50. – С. 3.; Лозовий В. “Просвіта” на Поділлі в добу національно-визвольних змагань (1917–1920) / В. Лозовий, В. Нестеренко // Просвітницький рух на Поділлі 1906–1923 рр. – Кам'янець-Подільський, 1996. – С. 36.; Комарніцький О.Б. Містечка Правобережної України в добу Української революції 1917–1920 рр. : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / О.Б. Комарніцький. – Кам'янець-Подільський, 2005. – 365 с.

⁹⁷ Сухоставський І. м. Гусянин на Поділлі / І. Сухоставський // Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1919 – 21 березня. – № 77. – С. 4.

⁹⁸ Лозовий В. “Просвіта” на Поділлі в добу національно-визвольних змагань (1917–1920) / В. Лозовий, В. Нестеренко // Просвітницький рух на Поділлі 1906–1923 рр. – Кам'янець-Подільський, 1996. – С. 28–38.

⁹⁹ Вісті. По Україні. Шевченківське свято в Новій Ушиці // Наш Шлях. – Кам'янець-Подільський, 1920. – 23 березня. – Ч. 58. – С. 3.; До пана Головноуповноваженого Уряду УНР // Доценко О. Літопис Української революції: матеріали й документи до історії Української революції. / Олександр Доценко – К. – Л., 1923. – Т. 2. – Кн. 4. – С. 323–324.

¹⁰⁰ ЦДАВО України, ф. 2188., оп. 4., спр. 12., арк. 71.

¹⁰¹ Бистренько. Шевченківське свято в Одесі / Бистренько // Літопис Червоної калини. – Л., 1933. – №9. – С. 2–3.; Литвин М.Р. Історія ЗУНР / М.Р. Литвин, К.Е. Нахненко. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. – С. 295.

¹⁰² Пастернак С. Сторінки історії УГА / С. Пастернак // Дзвін. – Л., 1991. – №6. – С. 104.

¹⁰³ Бережинський В.Г. Червона Українська Галицька армія / Акад. збройн. сил. України / В.Г. Бережинський. – К., 1997. – С. 9.; Литвин М.Р. Зазначена праця – С. 295.

¹⁰⁴ Комарніцький О.Б. Містечка Правобережної України в добу Української революції 1917–1920 рр. : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / О.Б. Комарніцький. – Кам'янець-Подільський, 2005. – 365 с.

¹⁰⁵ Шевченківське свято // Наш шлях. – Кам'янець-Подільський. – 1920. – 16 березня. – № 52. – С. 3.

¹⁰⁶ Хроніка // Наш Шлях. – Кам'янець-Подільський, 1920. – 9 березня. – Ч. 48. – С. 8.

¹⁰⁷ До громадянства // Наш шлях. – Кам'янець-Подільський, 1920. – 9 березня. – № 48. – С. 5.

¹⁰⁸ Шевченківське свято // Наш шлях. – Кам'янець-Подільський. – 1920. – 16 березня. – № 52. – С. 3.

- ¹⁰⁹ Промова Старицької-Черняхівської // Наш шлях. – Кам'янець-Подільський, 1920. – 16 березня. – № 52. – С. 4.
- ¹¹⁰ Там само.
- ¹¹¹ Мельник Е.М. Ім'я Тараса Шевченка в українській школі (1917-1920) / Е.М. Мельник // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. пр. – К., 2004. – Вип. 17. – С. 49.
- ¹¹² Держархів Хмельницької області, ф. Р582., оп. 1., спр. 3., арк. 39.; Хроніка // Наш Шлях. – Кам'янець-Подільський, 1920. – 9 березня. – Ч. 48. – С. 8.
- ¹¹³ Завальнюк О. М. Національно-патріотичне виховання студентів Кам'янця-Подільського державного Українського університету: історичний аспект (1918-1920 рр.) / О.М. Завальнюк // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2008. – Матеріали сьомого круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі : Присвячено 90-річчю утворення Кам'янця-Подільського національного університету”. – Т. 11. – С. 9.
- ¹¹⁴ Завальнюк О.М. Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення. / О.М. Завальнюк – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2003. – С. 25.
- ¹¹⁵ Святування учнів // Наш шлях. – Кам'янець-Подільський. – 1920. – 16 березня. – № 52. – С. 4.; Машталір А.І. Святування Шевченківських роковин в навчальних закладах Поділля у добу Директорії УНР / А.І. Машталір // Кам'янець-Подільський – остання столиця Української Народної Республіки : Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Кам'янець-Подільський, 6-7 жовтня 2009 р. / [ред. кол. Смолій В.А., Верстюк В.Ф., Завальнюк О.М. та ін]. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2009. – С. 369.
- ¹¹⁶ Мельник Е.М. Ім'я Тараса Шевченка в українській школі (1917-1920) / Е.М. Мельник // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. пр. – К., 2004. – Вип. 17. – С. 49.
- ¹¹⁷ Святування учнів // Наш шлях. – Кам'янець-Подільський. – 1920. – 16 березня. – № 52. – С. 4.
- ¹¹⁸ Там само.
- ¹¹⁹ Святування пам'яті Шевченка в державній жіночій гімназії // Наш Шлях. – Кам'янець-Подільський, 1920 – 17 березня. – № 53 – С. 4.
- ¹²⁰ Грінченко М. Шевченко й Лисенко / Микола Грінченко // Наш Шлях. – Кам'янець-Подільський, 1920. – 9 березня. – № 48. – С. 3–4.
- ¹²¹ Грінченко М. Музика до Кобзаря Шевченка та інструментальні твори / М. Грінченко // Україна – Кам'янець-Подільський, 1919. – Ч. 83. – 6 (23) листопада. – С. 2.

- ¹²² Завальнюк О.М. Національно-патріотичне виховання студентів Кам'янця-Подільського державного Українського університету: історичний аспект (1918-1920 рр.) / О.М. Завальнюк // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2008. – Матеріали сьомого круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі : Присвячено 90-річчю утворення Кам'янця-Подільського національного університету”. – Т. 11. – С. 10.
- ¹²³ Головноуповноважений Уряду Української Народньої Республіки Міністр 11 березня 1920 р. Ч. 1030 // Доценко О. Літопис Української революції : матеріали й документи до історії Української революції / О. Доценко. – К. – Л., 1923. – Т. 2. – Кн. 4. – С. 322.
- ¹²⁴ Доценко О. Літопис Української революції. Матеріали й документи до історії Української революції / Олександр Доценко. – К.-Л. : Накладом автора, 1923. – Т. 2. – Кн. 5. – С. 322.
- ¹²⁵ Університетське життя // Наш Шлях. – Кам'янець-Подільський, 1920. – 28 березня. – С. 3.
- ¹²⁶ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920) / в чотирьох частинах : Галицька руїна – доба Центральної Ради – доба Гетьманщини – доба Директорії : друге видання. / Д. Дорошенко – Мюнхен : Українське видавництво, 1969. – С. 436.
- ¹²⁷ Наукова розробка творів Т. Шевченка // Наш Шлях. – Кам'янець-Подільський, 1920. – 7 березня. – № 46. – С. 6.
- ¹²⁸ Наукова розробка творів Т. Шевченка // Наш Шлях. – Кам'янець-Подільський, 1920. – 9 березня. – № 48. – С. 7.
- ¹²⁹ Митрополит Іларіон. Граматично-стилістичний словник Шевченківської мови / Іларіон Митрополит – Вінніпег : Накладом товариства “Волинь”, 1961. – С. 35.
- ¹³⁰ З життя Державної Української гімназії ім. Руданського // Україна. – Кам'янець-Подільський, 1920. – 30 червня. – Ч. 117. – С. 2.
- ¹³¹ Мельник Е.М. Кам'янець-Подільська Українська державна гімназія ім. С. Руданського (1918-1920 рр.) / Е.М. Мельник // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2007. – Т. 9. – С. 224.
- ¹³² Самко. Пам'яті Т.Шевченка / Самко // Наш Шлях. – Кам'янець-Подільський, 1920. – 24 березня. – Ч. 59. – С. 3–4.
- ¹³³ Наша школа. Бюлетень Т-ва ім. Песталоцці в Кам'янці на Поділлі // Наш шлях. – Кам'янець-Подільський, 1920. – 4 квітня. – Ч. 69. – С. 4.
- ¹³⁴ Там само.
- ¹³⁵ Хроніка. Дитяче свято // Наш Шлях. – Кам'янець-Подільський, 1920. – 12 березня. – Ч. 50. – С. 3.

- ¹³⁶ Шевченківське свято улаштоване Т-вм Песталоцці для дітей Дитячого клубу, дитячого саду й українських притулків в залі Українського Клубу 14 березня б.р. // Наш шлях. – Кам'янець-Подільський, 1920. – 20 березня. – Ч. 56. – С. 3
- ¹³⁷ Наша школа. “Бюлетень Т-ва ім. Песталоцці” №3, березня 23 // Наш Шлях. – Кам'янець-Подільський, 1920 – 16 квітня. – Ч. 74. – С. 3; Шевченківське свято улаштоване Т-вм Песталоцці для дітей Дитячого клубу, дитячого саду й українських притулків в залі Українського Клубу 14 березня б.р. // Наш шлях. – Кам'янець-Подільський, 1920. – 20 березня. – Ч. 56. – С. 3.
- ¹³⁸ Моренко. Останні виступи Кам'янецького Українського Національного хору / Моренко // Наш Шлях. – Кам'янець-Подільський, 1920. – 26 березня. – Ч. 61. – С. 2–3.
- ¹³⁹ Петровський. Шануймо рідну пісню (враження від концерту пам'яті Т. Шевченка) / Петровський // Наш Шлях. – Кам'янець-Подільський, 1920. – 25 березня. – Ч. 60. – С. 3.
- ¹⁴⁰ Там само.
- ¹⁴¹ Овідний М. Не злим тихим словом / М. Овідний // Наш Шлях. – Кам'янець-Подільський, 1920. – 25 березня. – Ч. 60. – С. 4.
- ¹⁴² Григорій Іванович Замітки з нагоди Шевченківського свята / Григорій Іванович // Наш Шлях. – Кам'янець-Подільський, 1920. – 16 березня. – Ч. 52. – С. 3.
- ¹⁴³ Там само.
- ¹⁴⁴ Паламаренко (Городовський) П. Незвичайне святкування пам'яті Т. Шевченка / П. Паламаренко (Городовський) // Ярмолук А. Н. Од слова до діла // Наш Шлях – Кам'янець-Подільський. – 1920. – 24 березня. – Ч. 59 – С. 2.
- ¹⁴⁵ Нагнойний Д. Відкритий лист / Д. Нагнойний // Наш Шлях. – Кам'янець-Подільський, 1920. – 30 березня. – Ч. 64. – С. 4.
- ¹⁴⁶ Від редакції // Наш Шлях. – Кам'янець-Подільський, 1920. – 30 березня. – Ч. 64. – С. 4.
- ¹⁴⁷ Рада “Трьох” // Наш Шлях. – Кам'янець-Подільський. – 1920. – 12 березня. – Ч. 50. – С. 3.
- ¹⁴⁸ Ярмолук А.Н. Од слова до діла / А.Н. Ярмолук // Наш Шлях – Кам'янець-Подільський, 1920. – 24 березня. – Ч. 59 – С. 1.
- ¹⁴⁹ Фонд трудової школи ім. Т. Г. Шевченка // Наш Шлях – Кам'янець-Подільський, 1920. – 16 березня. – Ч. 52. – С. 1–2.; Фонд трудової школи ім. Т. Г. Шевченка // Наш Шлях – Кам'янець-Подільський, 1920. – 17 березня. – Ч. 53. – С. 1.

РОЗДІЛ 2

ТВОРЧА СПАДЩИНА КОБЗАРЯ У ВИДАВНИЧІЙ І ГРОМАДСЬКО-КУЛЬТУРНИЙ СФЕРІ ПОДІЛЬСЬКИХ ДІЯЧІВ

Історична наука потребує перегляду місця й ролі видатних представників громадсько-культурної сфери, які боролися за українську державність. В добу Директорії нова влада принесла із собою нове бачення розвитку українського суспільства. Одним з напрямків цього розвитку мало стати піднесення на якісно новий рівень громадсько-культурного життя, видавничої діяльності. На той час минало два роки, як твори Т. Шевченка стали вільно друкуватися. Українські видавництва опублікували їх чимало, зокрема, й для вивчення у навчальних закладах¹.

Дослідниця С. Шульженко простежила видання “Кобзаря” за фондами Книжкової палати України. Згідно з даними на кінець 1918 р. українські видавництва перевидали 6 тис. примірників лише одного “Кобзаря”². Цей список доповнюють видання, які вийшли за межами України, зокрема Лейпцизьке видання “Кобзаря” за ред. Б. Лепкого та ін. За даними С. Шульженко, у колекції Книжкової палати понад 150 примірників Шевченківського “Кобзаря”, який друкувався значними накладками починаючи з кінця 1917 р. Дослідниця наголошує: “... безумовно дорогими є видання “Кобзаря” 1917–1919 рр., варто вшанувати тих, хто в нелегкі часи знайшов можливість видати збірку поета, котрий все життя присвятив боротьбі за вільну нову Україну”³. З цього приводу відомий шевченкознавець П. Зайцев зазначив, що наукове видання творів Т. Шевченка – річ складна, але дослідники мають обійти всі труднощі й перешкоди і дати народові повний текст творів генія нашого слова. “Це – національний обов’язок, це питання честі для істориків нашого письменства і наших філологів”⁴.

О. Гончар відзначав: “З-поміж безлічі книг, з якими має справу історія світової літератури, поодинокі виділяються ті, що ввібрали в себе науку віків і мають для народу значення заповітне. До таких належить “Кобзар”, книга, яку народ український поставив на перше місце серед успадкованих з минулого національ-

них духовних скарбів”⁵. Л. Білецький у статтях та поясненнях до п’ятитомного видання “Кобзаря” Т. Шевченка зазначив, що саме українська героїчна минувшина, козацька військова сила і боротьба козацтва за українську прадідівську віру і за українську державу були для Шевченка найсвітлішою сторінкою української історії. Вагоме місце в його творчості посідали українська культура, українська національна традиція, українські народні звичаї, що були, “великою, духовною і моральною силою українського народу”⁶. Громадський і політичний діяч А. Ніковський у своїй книзі “Viva nova: Критичні нариси” (1918 р.) писав : “Українську переможну революцію зробив Шевченко, – не полководець, не герой, не цар, не дипломат і не німецький народний вчитель, – зробив поет”⁷. У складний час будівництва нової української держави Т. Шевченко стояв між славетним минулим та сучасним, був символом невмирущої боротьби за волю України. Його твори знали напам’ять, вони заслужено стали народними. У нашій пісенній скарбниці дуже багато авторських пісень вважаються народними, з-поміж них і на слова Т. Шевченка.

Активно включилися у шевченківсько-видавничий рух в добу Директорії друкарні Поділля. Для потреб національної школи видавалася необхідна література. Так, Правобережна філія “Українського видавництва в Катеринославі”, що перебувала тоді у Кам’янці-Подільському, видала на початку 1920 р. “Маленький Кобзар” Т. Шевченка (біографія Кобзаря та 38 поезій, дозволених польською цензурою), “Релігійність Т. Шевченка на підставі його творів” приват-доцента М. Васильківського, “Народність чи національність в творах Т. Шевченка” приват-доцента Л. Білецького. Книги продавалися в міській книгарні “Час”⁸.

У приватній оселі І. Марценковича в Кам’янці-Подільському поблизу собору Олександра Невського знаходилося кооперативне видавництво “Дністер” (його закупили у Вінниці), яке ще у 1911 р. видало твори українських письменників С. Руданського, І. Волошиновського та ін. Навесні 1920 р. воно видрукувало велику партію українських книжок, підручників, зокрема й твори Т. Шевченка (всього 150 найменувань)⁹. Розтиражований був також портрет Кобзаря. Світлина розміром 14 x 9 см. з усіх сторін

обрамлена птахами, вишитими рушниками. Внизу портрета кобза, вінки і напис “Слава не поляже”¹⁰. Виручені гроші за світлини мали приєднати до коштів, зібраних на упорядкування могили та спорудження пам’ятника Кобзареві або на національно-культурне відродження.

10 березня 1919 р. у Проскурові відбулося святкове засідання культурно-просвітньої комісії Трудового конгресу України, головував на ньому відомий громадський і культурно-освітній діяч Є. Вировий. З-поміж різного ухвалили видрукувати популярне видання поезій Т. Шевченка й надіслати його до всіх народних шкіл, бібліотек і читалень. Виконання доручили Є. Вировому. Ніякої фінансової підтримки держава не обіцяла, тому для початку були використані кошти “Українського видавництва в Катеринославі” й інші пожертвування. Підготував видання до друку український мовознавець В. Сімович. Шевченків “Кобзар” побачив світ у Лейпцигу у 1921 р.¹¹.

Поряд з державними установами розвиток української культури активно підтримували і громадські установи – „Просвіти”. Вони відкривали книгозбірні, видавали газети, друкували листівки для народного читання, збирали і зберігали предмети народного побуту, організовували хори, проводили театральні вистави, музичні вечірки та ін. Взяти вони й активну участь у вшануванні постаті Т. Шевченка. На початку 1919 р. зусиллями спеціальної колегії, створеної подільською “Просвітою” та губернським земством, розпочалася робота з підготовки спеціального номера педагогічного журналу “Освіта”, присвяченого 105-й річниці від дня народження Кобзаря¹². До відзначення ювілею видання побачило світ.

З-поміж опублікованих матеріалів привертає увагу стаття Ф. Садківського “Тарас Шевченко, націоналізм і національне виховання”,¹³ у якій через постать поета робиться спроба показати процес формування української національної ідентичності. “Для його глибокого ума [Т. Шевченка – Авт.] ще тоді було ясно, що прямування людності до побільшення і поглиблення міжнародних взаємин, з одного боку, і змагання націй за свою самостійність і незалежність, з другого, анітрохи не протирічать один другому, але, що дуже важливо, доповнюють одне другого”¹⁴.

У статті “Шевченко – поет відродження України і студювання його творів у школі” Є. Кондрацький відзначав : “Високий хрест його [Шевченка] могили далеко видно навкрузи. Але це не простий надгробник – це символ нашого воскресіння, тому що ніхто, як Шевченко, не був таким палким співцем, пророком нашого відродження”¹⁵. Автор бачив у Кобзареві неугасимий символ для українців : “... Тільки великий поет народній міг збудити їх свідомість на самостійний розвиток. Шевченко зрозумів, що Україні потрібний такий поет...”¹⁶. І далі : “... Шевченко став символом нашого відродження, тим прапором, з яким в руках українці протягом півстоліття маніфестували свою національну окремішність. Всякий свідомий українець з власного досвіду знає, хто був його духовним батьком, і не дивно, що саме ім’я поета викликає таке побожне відношення з боку українців”¹⁷.

Тезу про близькість поета до свого народу автор доводить іншою думкою – сприйманням його народом як свого національного діяча, світоча. “... Верстви нашого населення, – наголошував Є. Кондрацький, – якимось більше інстинктом відчують всю величність Шевченкового генія”¹⁸. Ця народна любов упродовж різних поколінь до батька своєї нації стала невід’ємною рисою українського менталітету, який особливо рельєфно простежувався в добу Директорії УНР. Пояснюючи читачеві витоки органічних єднань генія і народу, автор вказував, що “його [Шевченкова] поезія по своїй техніці стоїть в найтіснішому зв’язку з народною”¹⁹. Щоб посилити той зв’язок, він пропонував глибоко вивчати Кобзареву поезію в українській школі. Це, на його переконання, поступово забезпечить глибше розуміння Шевченкових сентенцій в свідомість людей. Державне майбутнє України автор пов’язував з тим “святим вогнем”, який палав у душі Шевченка²⁰.

Приват-доцент К-ПДУУ М. Плевако величезну заслугу Шевченка перед українською літературою вбачав у тому, що “він підняв її авторитет, звернув увагу на неї цілого світу та й цілу справу українську поставив перед очі європейських народів”. Приват-доцент зазначає що український Кобзар намагався прищепити любов до ближнього, до рідного краю, закликав здобувати освіту, бути справедливим та її відстоювати не зброєю, а словом : “Благо-

словить дітей своїх твердими руками і обмитих поцілуйте вольними устами”. Зрадництво, запроданство, байдужість “привели до занепаду України”²¹.

А. Воронець розглянув Шевченка як народного учителя : “Шевченко – вихователь своєї нації, Шевченко – натхненний пророк, Шевченко – невблаганний обличитель неправди людської”²². Як відомо, Кобзар хотів писати для початкової народної освіти, головним чином для недільних шкіл буквар, арифметику, етнографію, географію та історію України. У 1861 р. Т. Шевченко випустив “Букварь Южно-рускій” накладом у декілька тисяч примірників. На думку А. Воронця, “буквар свій Шевченко становив, якщо не вище “Кобзаря”, то, певно, на одній дошці”²³. Шевченко зрозумів під кінець свого життя, що потрібно докласти значних зусиль, щоб дати змогу українському народу стати освіченою нацією.

Студент Кам’янець-Подільського державного українського університету А. Животко у статті “Любов до малих сил” розповідає про ставлення поета до дівчорі, до тих, “чії ясні, прозорі оченята дають світлу віру, надію на майбутнє”²⁴.

Про суспільно-політичну діяльність Кобзаря йдеться у розвідці П. Клуного “Т. Г. Шевченко та Кирило-Мефодіївське братство”. Адже відомо, що саме участь у братстві, яке проповідувало революційні ідеї і плани, призвела до поетового заслання²⁵. “Коли б Кобзар не був у неволі, то він довше прожив би на світі”, – резюмує автор. Але навіть попри такий драматичний поворот долі, Т. Шевченко “на півстоліття (а то і на ціле століття) опередив людей своїми гарними думками про людську волю і людську долю. В своїй душі він носить великі ідеї, ідеї людської рівності, вільності та братерства...”, що мають велике значення і для революційного руху 1919 р. Адже творчість поета, на думку П. Клуного, є “провідною ранковою зірницею, яка нас таємно манить, кличе й приймає до себе”²⁶.

Шевченкове слово єднало тоді усіх українців в одну національну цілість із єдиною метою – відновити народовладну суверенну Українську державу на всій її історичній території. Академік Ф. Корш у статті “Шевченко серед поетів славянства” протистав-

ляє Т. Шевченка російському письменнику Кольцову. Він наголошує, що Шевченкові пісні “належать до українського народу”²⁷, а сама постать Т. Шевченка для українців має таке значення, як постать Міцкевича для поляків і Пушкіна – для росіян. Т. Шевченко є символом української нації, адже це може підтвердити кожен українець, який знає, що Кобзар майже ніколи не виходив за рамки українського життя, показував пригночений, кріпацький “простий” народ²⁸. У газеті “Новий Шлях” (криптонім І. К.) вмістив статтю “Слов’янська проблема”²⁹. Слов’янську тематику у творчості Т. Шевченка досліджував М. Драй-Хмара. Шевченко бачив спасіння від самодержавства у братерстві слов’янських народів. Автор закликає, “щоб слов’янські ідеали Шевченка стали нашими ідеалами”³⁰.

Цікавою є стаття “Сучасність і Шевченко”, підписана криптонімом А. В.³¹. Автор сміливо заявив, що Кобзар до найдрібніших подробиць передбачив “нашу сучасність”; “голосно гукнув, що почули той крик і раби-українці, почули той крик і гнобителі”³². Радіє з того, що нарешті став очевидцем тих бажаних подій, про які так мріяв Т. Шевченко: “І правда прийшла... Ось тепер, в наші часи, правда прийшла. І правди цій не довелось побачити великому Кобзареві”. Все життя своє він відчував її, вірив, що прийдуть кращі часи і “спочинуть невольничі утомлені руки, і коліна одпочинуть, кайданами куті”³³. Автор вірить, що роки темряви, які український народ переживає сьогодні, відійдуть у минуле і “... оживе добра слава, слава України”³⁴.

Березневий номер журналу “Село” (за 11 березня 1919 р.) цілковито присвячений імені і творчості Т. Шевченка³⁵. Вступна стаття редакційного колективу розпочиналася такими словами: “Сьогодні минає 58 років з дня смерті великого нашого вчителя, натхненного пророка і славнозвісного поета-апостола України – Тараса Григоровича Шевченка”³⁶. У статті Шевченка називають “Мойсеєм”, його “Кобзар” – національним багатством, українським Євангелієм³⁷. Авторський колектив закликав згуртуватись навколо спільної мети³⁸ “перш за все полюбити свій рідний край і людей так, як він його любив, не боятись страждань за волю його, як не боявся Т. Шевченко, бути готовим загинути за

кращу долю народу”. Зазначимо, що й нині ці слова залишаються актуальними³⁹.

Для об'єднання будь-якого народу потрібно мати або спільну релігію, або спільну мету, або, як це досить рідко буває, сильну особистість, людину, яка могла б повести за собою, і нею став для українського народу Т. Шевченко. Так званий Шевченків міф почав формуватись не в роки національно-демократичної революції, а одразу після смерті поета, про що свідчить велика кількість публікацій до-революційного часу, особливо в століття з дня народження⁴⁰. Досить влучно з цього приводу висловився М. Коваль : “український народ не святкував “національне свято”, але пройшло декілька років, і ці березневі дні, “для нас Великдень”⁴¹, стали насправді святом, коли людина відривається бодай на годину-другу від сірої буденщини відчуває себе “живою людиною”. Не всі люди знали про Шевченка, але “кожний достойний народ повинен знати про своїх “великих людей”, і ми повинні знати про Т. Шевченка, як знаємо про батьків і близьких людей”⁴². Слова М. Грушевського є підтвердженням попередніх : “Кобзар” повинен бути у кожній хаті, навіть найбідніші, як знак, що тут живе український громадянин, який, як і всі інші народи світу, любить свій народ, добро і правду, цінує життя”⁴³.

Досить актуальною в цьому співвідношенні виступає стаття відомого історика та суспільно-політичного діяча М. Грушевського, який показав, що Т. Шевченко, вийшовши з низів, зумів стати в один ряд з найвідомішими борцями за волю народу, “великою людиною-пророком”, який писав свої твори ще тоді, коли над простим людом тяжіло кріпосне ярмо. М. Грушевський підкреслював, що після нього не було інших письменників, які б насмілилися виступити проти кріпацтва⁴⁴.

С. Черкасенко писав : “Те, що сталося 27 лютого 1917 р., і те, що діялось потім, виникло не одразу й випадково, а готувалось протягом багатьох століть, це було мрією кращих людей, народною мрією”, а сьогодні простий народ вільний⁴⁵.

Т. Шевченка почали сприймати як націєтворчу особистість. Так, наприклад, приват-доцент Кам'янець-Подільського державного українського університету П. Клепатський у статті “Т. Г. Шевченко – апостол любові, братерства і правди”⁴⁶ доводить, що поет

завдяки своїй харизмі об'єднував український народ, всіх слов'ян і неслов'ян в єдину сім'ю, щоб не було ворожнечі між ними, щоб кожен жив, "як заповідалося Богом": "Це він – той пророк і обличитель жестоких людей неситих, котрий прийшов, щоб наша правда не пропала, щоб наше слово не вмирало"⁴⁷.

Приват-доцент Д. Дорошенко, зробив цікаву розвідку про ставлення інших народів до Т. Шевченка, простежив, якими мовами світу перекладені його твори⁴⁸.

М. Фугалевич назвав Т. Шевченка "сонцем, що за собою день веде"⁴⁹. Його афоризм дуже влучний – "без творів Шевченка українське письменство було б як будинок без фундаменту"⁵⁰.

Досить показовим виступає той факт, що українські священнослужителі до початку визвольних змагань українського народу не проводили панахид, присвячених Кобзареві, оскільки, над ними тяжіла заборона Священного Синоду 1914 р., а тут не тільки проводять богослужіння, очолюють "Просвіту", але і пишуть національно-культурні статті. Так, в одній із них протоієрей М. Гадзінський зазначив наступні слова: "Його [Т. Шевченка], як і Україну, наділив Господь багатими дарами і великим талантом. Але талант той довго не міг прокласти собі стежки і дійти до сили, бо на дорозі йому ставали різні перешкоди"⁵¹. Він переконаний, що той, хто читав і вдумувався в твори Т. Шевченка, не може бути пасинком України, мусить бути її рідним сином, і закликає "вірно любити Україну, як любив її Т. Шевченко"⁵².

Водночас продовжувалися пожертвування різних громадян Поділля на упорядкування могили у Каневі, про які повідомляв журнал "Село"⁵³.

У період Директорії не припиняло діяльності товариство "Просвіта" імені Т. Шевченка. Міністерство освіти намагалось матеріально підтримати місцеві самоврядування та культурно-освітні організації. Так, у січні 1919 р. Директорія затвердила декілька законів про виділення коштів на підтримку товариств "Просвіта" (25 тис. карб. – Херсонському, 40 тис. карб. – Полтавському, 50 тис. карб. – Кам'янець-Подільському)⁵⁴.

Тогочасна преса інформувала населення про виникнення "Просвіт" у тому чи іншому селі Поділля. Селяни дуже цікавили-

ся діяльністю товариств. Просвітницька газета “Життя Поділля” у рубриці “Дописи” зазначила, що у лютому 1919 р. один селянин пройшов 60 верст до м. Кам’янця-Подільського, щоб отримати вказівки і поради щодо організації у своєму селі товариства “Просвіта”⁵⁵.

За різними джерелами, на території Поділля у 1919 р. діяло 203 на початку, 400 – наприкінці року просвітянських організацій, значна частина в Кам’янецькому повіті⁵⁶. Анархія, військові дії та часті зміни влади вносили корективи в діяльність товариств. Проте, незважаючи на складний час, “Просвіти” доклали чимало зусиль для підняття національно-патріотичного духу українського населення⁵⁷.

У Кам’янецький період Директорії УНР активно продовжила свою діяльність Кам’янець-Подільська “Просвіта”⁵⁸. На початку 1919 р. товариство влаштувало благодійний “Кам’янецький ярмарок”. Кошти, отримані від розіграшу “Американської лотереї” та продажу кустарних виробів, пішли на розвиток народної освіти та утримання “Просвіти”⁵⁹.

За підтримки уряду УНР організовувалися виступи акторів, співаків, музичних діячів перед цивільним населенням і солдатами. Упродовж двох місяців 1919 р. кобзар В. Ємець та актор П. Стадник давали концерти у Жмеринці, Вінниці, Козятині, Житомирі, Коростишеві, Барі, Могилеві-Подільському, Проскурові, Староконстантинові, у репертуар входили твори Т. Шевченка⁶⁰.

На початок лютого 1919 р. у Вінниці існував “дитячий притулок, який називався “Український захисток імені Т. Шевченка”, підтримку якому надавав Союз українок на чолі з С. Русовою. Після звернень Союзу про допомогу безпритульним дітям Вінниччини на рахунок газети “Шлях” почали надходити пожертвування. Як зазначає А. Пижик, в таких установах діти виховувалися в національно-державному дусі⁶¹.

12 квітня 1919 р. Директорія затвердила закон про безкоштовне та обов’язкове навчання всіх дітей шкільного віку, громадян України⁶². На цю справу міністерство народної освіти отримало з державної скарбниці 120 млн. грн. Виконання цього закону покладалося на культурно-освітні організації та окремих відомих діячів, до яких

звернулася Директорія із закликом взяти участь у цій справі. Девізом слугували слова Т. Шевченка “Учітеся, брати мої, думайте, читайте і чужому научайтесь, й свого не цурайтесь”⁶³. В. Островський від імені редакції газети “Шлях” на одному із учительських з’їздів Вінниччини закликав учительство поширювати українське друковане слово у широкі маси, як це робили Т. Шевченко, Б. Грінченко, І. Стещенко та інші, складати підручники для шкіл⁶⁴.

Відкривалися навчальні заклади у найвіддаленіших населених пунктах країни, відтак сільські діти могли отримати освіту. Планувалося забезпечити нові навчальні заклади учителями, на яких покладалася особлива місія – виховувати свідомих українців, звертаючись до імені й творчості Т. Шевченка. Задля цього Директорія УНР розпорядилася найближчим часом розпочати будівництво шкільних споруд, забезпечити їх книжковою продукцією та фінансовою підтримкою тощо⁶⁵, а також створити при Кам’янець-Подільському державному українському університеті – сільськогосподарський факультет⁶⁶.

Просвітяни повсякчас пропагували Шевченківське слово⁶⁷. Так, у с. Глібів Ушицького повіту, учасники “Просвіти”, активно готувалися до шевченківських роковин, висловили побажання, щодо створення нових філій “Просвіти”, оскільки люди до с. Глібова приходять із 8–10 верств⁶⁸. Новоутворене товариство “Просвіта” у с. Шумівці Летичівського повіту вшанувало Великого Кобзаря, влаштувавши виставу “Бувальщина”⁶⁹. На урочисте відкриття 3 лютого 1919 р математичного відділу фізико-математичного факультету К-ПДУУ, окрім студентів та викладачів, був запрошений сліпий кобзар, який виконав думу про Морозенка, про Нечая, про Байду Вишневецького, заспівав пісню “На роковини смерті Шевченка”⁷⁰.

30 серпня 1919 р. відбулося велике свято з нагоди роковини створення Орининської “Просвіти”. Було організовано дві вистави, місцевий національний хор виконав декілька пісень, оркестр духової музики грав “Ще не вмерла Україна”, “Не пора, не пора”. Місцеві просвітяни із захопленням ставилися до постаті Т. Шевченка, присвячуючи йому концерти, літературно-музичні ранки, бесіди та читання рефератів.

Осінню цього ж року з ініціативи Українського клубу йшла активна підготовка до відкриття Кам'янець-Подільського народного університету (1 листопада 1919 р.). Святування відбувалося в приміщенні міської вищої початкової школи, зал прибрали килимами та портретами Т. Шевченка. За столом, покритим червоним сукном, зайняли місця голова ради лекторів (К-ПУНУ) В. Чехівський, міністр народної освіти П. Холодний, декан природничого факультету С. Бачинський⁷¹. Так само виглядала зала, де відбувалися збори поштово-телеграфних службовців Кам'янця-Подільського⁷².

На відміну від попередніх років у добу Директорії практично не займалися упорядкуванням могили Т. Шевченка. Лише 5 січня 1919 р. Директорія УНР ухвалила “визнати могилу національною власністю і на її упорядкування (могили), і довколишніх парків відпустити необмежений кредит”⁷³. Через періодичну пресу продовжувався збір коштів на упорядкування могили Кобзаря та будівництва пам'ятника у Києві. Це пояснюється, по-перше, тим, що раніше, створена комісія заморозила будь-які будівельні роботи, розпочавши підготовку кошторисної документації, по-друге, українські землі стали ареною військових дій, що негативно позначилося не тільки на упорядкуванні могили Кобзаря, але й на культурному житті України загалом.

Населення було мало проінформоване про перебіг цих робіт. Так, на початку літа більш широку діяльність розгорнуло Управління преси й інформації. Як зазначає А. Пижик, у серпні 1919 р. до Вінниці перебрався відділ Міністерства преси і пропаганди, його керівник відзначив цілковитий брак доступної інформації: “Цілі повіти не мають поняття про мету і завдання українського уряду”⁷⁴. Зрозуміло, що йшлося й про впорядкування могили Т. Шевченка. Правда, відділ робив спроби виправити ситуацію, відтак у Вінниці реквізували 3 друкарні для виготовлення проповідницьких матеріалів. Упродовж 15 днів відділ надрукував 250 тис. примірників брошур тощо⁷⁵. Проте така кількість агітаційних листівок за свідченнями Вінницького повітового з'їзду вчителів, була недостатньою і малоефективною. До цієї справи активно долучалися товариства “Просвіта”, які для потреб селян виписували “Нову

Раду”, “Відродження”, “Народну Волю”, “Життя Поділля” та інші. Крім того, “Просвіти” зверталися до київського товариства із проханням вислати журнал “Просвітянин”⁷⁶, який користувався великою популярністю у селян. Місцеві органи влади частково забезпечували сільські осередки періодичними виданнями. Так, відділ позашкільної освіти Подільської губернії передплатив 200 примірників газети “Життя Поділля”, які безкоштовно розсилалися “Просвітам” Поділля, на період з 15 січня до 1 березня 1919 р.⁷⁷.

В Могилівському повіті на Поділлі просвітяни лише за жовтень 1919 р. розповсюдили в окрузі 15 тис. примірників газет, влаштували для козаків армії УНР 10 театральних вистав, змогли заснувати свій журнальний тижневик, активно пропагували заповіді геніального сина України⁷⁸. Національно свідомо інтелігенція, уряд УНР розуміли, що брак інформації про події в Україні, про діяльність уряду в різних сферах діяльності відштовхує селянські маси, які були основною рушійною та національною силою. Важливе значення для існування молодого держави мало налагодження системи інформування населення, широка пропаганда всіма можливими засобами, які базувались на національній ідеї, стрижнем якої була постать Т. Шевченка. Раціональніше, напевно, було б розширити мережу інструкторів-агітаторів. Паперові листівки здебільшого використовували не за призначенням, тому селяни були недостатньо проінформовані.

Матеріали періодичної преси містять інформацію про такий прикрий інцидент. У Клембівській волості Ямпільського повіту на Поділлі волосний комісар Дідів, образившись за звільнення з посади, вдерся до управи, зірвавши із стіни портрет Т. Шевченка, зажадав за нього 10 карб. та пляшку горілки, інакше грозив забрати його собі. Виходячи з волосної управи, він зустрів представника Трудового конгресу Рочняка та члена інформаційного бюро Гуменного. Дідів продав їм портрет, який був подарований волосній управі. Як зазначає дописувач газети “Селянин” : “От таких “ширих патріотів”, як п. Дідів, має Україна тепер дуже багато, що за самогонку продають найкращих її синів, продають саму Україну”. При цьому автор згадав й слова Т. Шевченка : “За шмат гнилої ковбаси у вас хоч батька проси, то віддасте”⁷⁹. На такий га-

небний випадок відгукнулася газета “Життя Поділля” : “... зневага чужинців до всього українського ... бо й тепер вже дістається портретам Т. Шевченка”⁸⁰.

Важко було збагнути чому, наприклад, у волосній управі с. Напалівка Липовецького повіту на Поділлі поруч розмістили портрети Т. Шевченка, В. Леніна і царя Олександра III. Цей симбіоз селяни пояснювали так : “Коли б у нас були газети або відозви, щоб ми знали, що робиться, тоді б ми знали, кому служить і за ким іти”⁸¹. Натомість у Липовецькому повіті, інструкторсько-інформаційний відділ працював на повну силу, до того ж ще видавав газету “Народне життя”, заснував лекторський гурток та національний хор⁸².

У Проскурові у квітні 1920 р. після піврічної перерви відновилася діяльність місцевої “Просвіти”. В перший день Великодня “Просвіта” влаштувала свято, на якому згадували Т. Шевченка, співали “Заповіт” та інші патріотичні пісні. На святкуванні були присутні старшина і козаки української армії, сільська українська інтелігенція. Присутні поклялися працювати на національну ідею⁸³.

Досить широко розгорнула Шевченківську роботу Жванецька “Просвіта”, до якої входило 15 навколишніх сіл. В Ісаківцях майже все село записалося до “Просвіти”⁸⁴. Молодь села користувалася славою як національно свідомо і вихована. Імена Т. Шевченка, С. Руданського згадувалися у селі, вшановувалися з величезною повагою⁸⁵.

Не дивлячись на всі позитивні зрушення, “Просвіти” в селах Поділля внаслідок постійних бойових дій вони працювали нерегулярно. З листопада 1920 р. “Просвіта” почала розпадатися, разом із загальним занепадом громадського та національно-культурного життя. Багато просвітян, зневірившись у всьому, зовсім залишили культурну ниву. Знекровлені “Просвіти” в багатьох селах та містах існували тільки на папері, і лише незначна частина “Просвіт” продовжувала активну просвітню роботу⁸⁶.

Таким чином, творча спадщина Кобзаря у добу Директорії активно використовувалася подільськими видавництвами, частина робіт шевченкознавчого змісту виходили за кордоном. Важливе значення для росту національної свідомості та популяриза-

ції постаті Т. Шевченка мали доповіді, реферати, виголошені на шевченківських роковинах та видрукувані у періодиці, а також окремими книгами, критику на які містив “Книгарь”.

Активну участь у відзначення роковин поета взяли товариства “Просвіта”, організовуючи свята, видаючи шевченкознавчі матеріали, здебільшого листівки та прокламації. Просвітяни дуже часто виступали ініціаторами створення нових культурних та навчальних закладів, поширювали шевченківські ідеї у найвіддаленіші населені пункти.

Примітки

¹ Зайцев П. Два “Кобзарі” / Павло Зайцев // Книгарь. – К., 1919. – березень. – №19. – С. 1161.

² Шульженко С. “Кобзар” Т. Г. Шевченка у фондах Книжкової палати України / Світлана Шульженко // Вісник книжкової палати. – 2010. – № 12. – С. 1–2.

³ Там само.

⁴ Зайцев П. Зазначена праця – С. 1161.

⁵ Гончар О. Вічне слово Кобзар Т. Г. Шевченка / Олесь Гончар – К. : Дніпро, 1989. – С. 5–14.

⁶ Тарас Шевченко. “Кобзар” у 4 т. / під ред. Л. Білецького. – Вініпег : Видавнича спілка “Тризуб”, 1953. – Т. 3. – 576 с.

⁷ Одарченко П. Тарас Шевченко і українська література : зб. ст. / [ред. О. Зінкевич]. / Петро Одарченко. – К. : Смолоскип, 1994. – С. 180.; Меленчук О. Феномен святкування роковин, присвячених пам’яті Т. Шевченка як соціокультурне явище в боротьбі за українську незалежність у літературно-критичних студіях С. Єфремова. / Ольга Меленчук // Вісник Черкаського університету : Філософські науки – Черкаси, 2010. – Вип. 178. – С. 11.

⁸ Для Шевченківських свят // Наш Шлях. – Кам’янець-Подільський, 1920. – 7 березня. № 46. – С. 4.; Для Шевченківських свят // Наш Шлях. – Кам’янець-Подільський, 1920. – 9 березня. – № 48. – С. 8.

⁹ Русова С. Катеринославське видавництво / С. Русова // Трудовий шлях. – Кам’янець-Подільський, 1920. – 26 червня. – № 23. – С. 3.

¹⁰ Мацько В. Т.Г. Шевченко і Подільська “Просвіта” / Віталій Мацько // Тарас Шевченко українська культура ХХІ століття : зб. наук. пр. за матеріалами всеукраїнського симпозіуму (19-20 травня 2000 року). – Кам’янець-Подільський, 2000. – С. 264.

- ¹¹ Шевченко Т. “Кобзарь” народне видання з поясненнями і примітками д-ра Василя Сімовича. / Тарас Шевченко – Катеринослав – Кам’янець – Ляйпціг : Українське видавництво в Катеринославі, 1921. – С. 6.
- ¹² Завальнюк О.М. Земства Поділля в добу Української революції 1917-1920 рр. / О.М. Завальнюк, В.Б. Стецюк. – Кам’янець-Подільський : Аксіома, 2009. – С. 136.
- ¹³ Садківський Ф. Тарас Шевченко, націоналізм і національне виховання / Ф. Садківський // Освіта. – Кам’янець-Подільський, 1919. – № 6. – С. 6–8.
- ¹⁴ Там само. – С. 6.; Машталір А.І. Подільський педагогічний журнал “Освіта” про Т.Г. Шевченка (1919 р.) / А.І. Машталір // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам’янець-Подільський : Оіюм, 2010 – Т. 15 : Присвячено 65-річчю Великої Перемоги. – С. 391.
- ¹⁵ Кондрацький Є. Шевченко – поет відродження України і студювання його творів в школі / Євген Кондрацький // Освіта. – Кам’янець-Подільський, 1919. – № 6. – С. 1.
- ¹⁶ Там само. – С. 2.
- ¹⁷ Там само. – С. 3.
- ¹⁸ Там само. – С. 5.
- ¹⁹ Там само.
- ²⁰ Там само. – С. 6.
- ²¹ Плевако М. Любов до рідного краю й народу та свободолюбні змагання, як основні мотиви нової української літератури / М. Плевако. // Життя Поділля. – Кам’янець-Подільський, 1919. – 28 лютого. – № 59. – С. 2–3.
- ²² Воронець А. Шевченко в ролі народного учителя / А. Воронець // Освіта. – Кам’янець-Подільський, 1919. – № 6. – С. 8.
- ²³ Там само.– С. 10.
- ²⁴ Животко А. Любов до малих сих / А. Животко // Освіта. – Кам’янець-Подільський, 1919. – № 6. – С. 10–13.
- ²⁵ Клунний П. Т.Г. Шевченко та Кирило-Мефодіївське братство / П. Клунний // Освіта. – Кам’янець-Подільський, 1919. – № 6. – С. 13.
- ²⁶ Там само. – С. 15.
- ²⁷ Шевченко серед поетів славянства (з статті акад. Хв. Корша). / А.В. // Освіта. – Кам’янець-Подільський, 1919. – № 6. – С. 15–17.
- ²⁸ Там само – С. 16.
- ²⁹ І. К. Словянська проблема / К. І. // Новий Шлях. – Кам’янець-Подільський, 1919. – 22 червня. – Ч. 11. – С. 2–3.
- ³⁰ Драй М. Слов’янська трагедія / М. Драй // Життя Поділля. – Кам’янець-Подільський, 1919. – 4 січня. – № 16. – С 1–2.

- ³¹ А. В. Сучасність і Шевченко / А. В. // Освіта. – Кам'янець-Подільський, 1919. – № 6. – С. 17–20.
- ³² Там само. – С. 17.
- ³³ Там само. – С. 18.
- ³⁴ Там само. – С. 20.
- ³⁵ Машталір А.І. Постать Т. Г. Шевченка як символ національної і соціальної боротьби українців в добу революції (за матеріалами журналу “Село” / А.І. Машталір // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки / [ред. кол. В.С. Степанков (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. – Вип. 3 : до 20-річчя кафедри історії України. – С. 325.
- ³⁶ Великі роковини // Село. – Кам'янець-Подільський, 1919. – № 11. – С. 2–4.
- ³⁷ Там само. – С. 2.
- ³⁸ Там само. – С. 2–4.
- ³⁹ Машталір А.І. Постать Т. Г. Шевченка як символ національної і соціальної боротьби ... – С. 325.
- ⁴⁰ Там само. – С. 326.
- ⁴¹ Коваль М.М. Наше національне свято / М.М. Коваль // Село. – Кам'янець-Подільський, 1919. – № 11. – С. 5–9.
- ⁴² Там само – С. 5.
- ⁴³ Грушевський М. Шевченківське слово / М. Грушевський // Село – Кам'янець-Подільський. – 1919. – № 11. – С. 11–13.
- ⁴⁴ Там само. – С. 11–12.
- ⁴⁵ Черкасенко С. Шевченко – пророк революції / С. Черкасенко // Село – Кам'янець-Подільський – 1919. – №11. – С. 14–18.
- ⁴⁶ Клепатський П. Т.Г. Шевченко – апостол любові, братерства і правда / П. Клепатський // Село. – Кам'янець-Подільський, 1919. – № 11. – С. 19–22.
- ⁴⁷ Там само. – С. 19.
- ⁴⁸ Дорошенко Д. Чужі люди про Шевченка / Д. Дорошенко // Село. – Кам'янець-Подільський – 1919. – № 11. – С. 23–25.
- ⁴⁹ Фугалевич М. Великий Кобзар України Т. Г. Шевченко / М. Фугалевич // Село. – Кам'янець-Подільський, 1919. – № 11. – С. 25–27.
- ⁵⁰ Там само. – С. 25.
- ⁵¹ Гадзінський М. На вічну пам'ять батькові Тарасові / М. Гадзінський // Село. – Кам'янець-Подільський – 1919. – № 11. – С. 28–29.
- ⁵² Там само. – С. 29.
- ⁵³ До редакції “Село” надіслані жертви на впорядкування могили Т.Г. Шевченка від таких осіб : // Село. – Кам'янець-Подільський, 1918. –

вересень. – № 40–41. – С. 28.; До редакції “Село” надіслані жертви на впорядкування могили Т.Г. Шевченка від таких осіб : // Село. – Кам’янець-Подільський, 1918. – вересень. – № 46–47. – С. 28.; Жертви на впорядкування могили Тараса Григоровича Шевченка складені вчителями-курсистами Балтського повіту // Село. – Кам’янець-Подільський, 1918. – 7 вересня. – № 32–33. – С. 27.; Жертви на впорядкування могили Шевченка // Село. – Кам’янець-Подільський, 1918. – 24 червня. – № 19. – С. 15; Жертви на впорядкування могили Т. Г. Шевченка // Село. – Кам’янець-Подільський, 1919. – № 7. – С. 28; Жертви на впорядкування могили Т. Г. Шевченка // Село. – Кам’янець-Подільський, 1919. – № 9. – С. 30.

⁵⁴ ЦДАВО України, ф. 2582., оп. 1., спр. 28., арк. 5–5зв.; Пижик А.М. Культурно-просвітницька діяльність уряду УНР в період Директорії : Брошура / А. М. Пижик. – К. : Четверта хвиля, 1998. – С. 7.

⁵⁵ Місцева хроніка // Життя Поділля – Кам’янець-Подільський, 1919. – 20 лютого – № 54. – С. 4.

⁵⁶ “Просвіти” і їх діяльність // Життя Поділля – Кам’янець-Подільський, 1919. – № 106. – С. 3.

⁵⁷ Литвин. С. Суд історії : Симон Петлюра і петлюрівщина. / С. Литвин – К., 2001. – С. 33–34. Вісти з краю // Нова Рада – Київ, 1917. – 1 червня. – № 66. – С. 3.; 3 життя “Просвіт” на Поділлі // Село. – Кам’янець-Подільський. – 1919. – № 7. – С. 22–23.;

⁵⁸ Нестеренко В.А. Часописи УНР як джерело вивчення етно-національних процесів на Поділлі в Кам’янецьку добу Директорії УНР (червень-листопад 1919 рр.) / В.А. Нестеренко // Матеріали XI Подільської історико-краєзнавчої конференції / [ред. кол. : Завальнюк О.М. (відп. ред.), Баженов Л.В., Винокур І.С. та ін.]. – Кам’янець-Подільський : Оіюм, 2004. – С. 254–261.

⁵⁹ Лозовий В. “Просвіта” на Поділлі в добу національно-визвольних змагань (1917–1920) / В. Лозовий, В. Нестеренко // Просвітницький рух на Поділлі 1906–1923 рр. – Кам’янець-Подільський, 1996. – С. 28–38.

⁶⁰ Кушнір Б.М. Освітньо-культурні перетворення на Поділлі в 1919 році. / Б.М. Кушнір // Матеріали IX Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам’янець-Подільський, 1995. – С. 288.

⁶¹ Пижик А.М. Культурно-просвітницька діяльність уряду УНР в період Директорії : Брошура / А.М. Пижик. – К. : Четверта хвиля, 1998. – С. 11.

⁶² Огієнко. Закон про безплатне обов’язкове навчання всіх дітей шкільного віку громадян України, затверджений директорією 12 квітня 1919 року. / Огієнко // Новий Шлях. – Кам’янець-Подільський, – 1919. – 22 червня. – Ч. 11. – С. 3.

- ⁶³ Заболотний Д. Лист до селян про науку / Денис Заболотний // Село – Кам'янець-Подільський, 1919. – № 5. – С. 9–10.
- ⁶⁴ Учительський з'їзд // Шлях. – Вінниця, 1919. – 16 вересня. – Ч. 25. – С. 1.
- ⁶⁵ Щодо обов'язкового навчання на Україні. // Новий Шлях. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 17 червня. – Ч. 6. – С. 3.
- ⁶⁶ Огієнко І. Закон про відкриття з першого квітня 1919 року сільсько-господарського факультету про Кам'янець-Подільським Державнім Українським Університеті. Рада Міністрів ухвалила, а Директорія 12 квітня затвердила такого закона: / І. Огієнко // Новий Шлях. – Кам'янець-Подільський, – 1919. – 20 червня. – Ч. 9. – С. 2.
- ⁶⁷ Литвин. С. Суд історії : Симон Петлюра і петлюрівщина. / С. Литвин – К., 2001. – С. 33–34.
- ⁶⁸ Романовський Ю. З життя “Просвіт” на Поділлі // Село. – Кам'янець-Подільський, 1919. – № 4. – С. 27–28.
- ⁶⁹ Качалова Д. З життя “Просвіт” на поділлію // Село. – Кам'янець-Подільський, 1919. – № 20. – С. 21–22.
- ⁷⁰ Місцева хроніка. З університетського життя. // Життя Поділля.– Кам'янець-Подільський, 1919. – 5 лютого. – № 40. – С. 4.
- ⁷¹ Мельник Е.М. Кам'янець-Подільський український народний університет (листопад 1919 – початок 1921 рр.) / Е.М. Мельник // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2006. – Т. 7. – С. 29.
- ⁷² Місцева хроніка. Загальні збори поштово-телеграфних служачи Кам'янець-Подільська. // Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський. – 23 березня. – № 79. – С. 2.
- ⁷³ Упорядкування могили Шевченка // Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський. – 1919. – 7 січня. – № 18. – С. 3.
- ⁷⁴ ЦДАВО України. – ф. 1113., оп. 1., спр. 6., арк. 5.
- ⁷⁵ Пижик А.М. Культурно-просвітницька діяльність уряду УНР в період Директорії : Брошура / А.М. Пижик. – К. : Четверта хвиля, 1998. – С. 27.
- ⁷⁶ Державний архів Київської області, ф. 1447., оп. 1., спр. 22., арк. 54.
- ⁷⁷ З життя “Просвіт” на Поділлію // Село – Кам'янець-Подільський. – 1919. – № 3. – С. 22–23.
- ⁷⁸ Кушнір Б.М. Освітньо-культурні перетворення на Поділлі в 1919 році. / Б.М. Кушнір // Матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1995. – С. 287–288.
- ⁷⁹ Дописи. “Щирі патріоти” // Селянин. – Ямпіль, 1919. – 10 березня. – Ч. 18. – С. 13.
- ⁸⁰ Дописи. Конотоп // Нова Рада. – Київ, 1917. – 3 мая. – № 29. – С. 4.

⁸¹ ЦДАВО України, ф. 1113., оп. 1., спр. 7., арк. 39-39 зв.

⁸² Пижик А.М. Зазначена праця. – С. 27.

⁸³ Юришинець. Свято в “Просвіті” / Юришинець // Наш Шлях. – Кам’янець-Подільський, 1920. – 23 квітня. – Ч. 81. – С. 4.

⁸⁴ Вшанування пам’яті Т. Шевченка в університеті // Життя Поділля. – Кам’янець-Подільський, 1919. – 21 березня. – № 77. – С. 4.

⁸⁵ Мельник Е.М. Кам’янець-Подільська Українська державна гімназія ім. С. Руданського (1918–1920 рр.) / Е.М. Мельник // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам’янець-Подільський : Оіюм, 2007. – Т. 9. – С. 213–229.; Мельник Е.М. Ім’я Тараса Шевченка в українській школі (1917-1920) / Е.М. Мельник // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. пр.– К., 2004. – Вип. 17. – С. 47–51.

⁸⁶ Рудий Г.Я. Газетна періодика – джерело вивчення Української культури. 1917–1920 рр. / Г.Я. Рудий – К. : Ін-т історії України НАН України. – 2000. – 441 с.

ВИСНОВКИ

Постать Т. Шевченка на Поділлі в добу Директорії УНР знайшло своє висвітлення у низці досліджень зазначеного періоду, еміграції, а також частково у вітчизняній історіографічній спадщині. Однак, ґрунтового комплексного дослідження не було проведено. Джерельна база проблематики є достатньою та представницькою, дозволяє розкрити тему. Вона складається з документів і матеріалів центрального та обласних архівів, матеріалів періодичної преси, а також мемуарної літератури громадсько-політичних та культурних діячів Поділля в добу Директорії. Авторі усвідомлюють, що ці джерела мають різну інформаційну цінність, інколи суперечать один одному, проте здійснивши аналіз, дійшли висновку, що вони в комплексі дозволяють розкрити проблему, ввести до наукового обігу чимало нових документів.

Доба Директорії на Поділлі досить цікавий і одночасно складний період в історії Українського народу. Окрім військових подій, що мали місце на подільській землі, в губернському центрі та інших населених пунктах краю продовжувало існувати й розвиватися, наскільки було можливим освітньо-культурне життя. Варто звернути особливу увагу і на той факт, що на територію Подільського краю прибула частина національно-культурної інтелігенції із столиці, після її взяття більшовиками. На відміну від 1918 р. державні та культурно освітні установи краю набагато краще підготувалися до вшанування шевченківських днів. Особливо різнився підхід стосовно їх організації, у попередні роки вшанування відбувалося здебільшого з ініціативи культурно-освітніх діячів. А шевченківські дні в 1919–1920 рр. були проведені на державному рівні, особливу увагу звернули на їх організацію у Кам'янці-Подільському, оскільки губернський центр мав стати тією основою, стрижнем, якомога кращого вшанування роковин поета. Нами було з'ясовано, що активну участь у святкуванні взяли учні навчальних закладів, починаючи із початкових шкіл і закінчуючи університетом. До святкування було залучено як керівництво Подільської губернії, освітніх, культурних діячів краю, так і жителів міста та його околиць. Участь у шевченківських заходах відомих українських вчених, громадських та політичних ді-

ячів надала їм всеукраїнського масштабу. Періодична преса повідомляла читачів про нові спроби відзначення роковин поета в населених пунктах Подільської губернії. Щоденна газета “Життя Поділля” упродовж трьох місяців присвятила імені та творчості українського Кобзаря понад сто заміток та статей. Масова участь у них населення свідчила про активізацію процесу формування національної самосвідомості українців.

У добу Директорії УНР продовжувалося видання Шевченкових творів. На території Поділля зосередили свою діяльність видавництва, які активно публікували роботи національно-патріотичного змісту, зокрема й шевченківські матеріали. Здебільшого це був “Кобзар”, вже вкотре передрукований в редакції В. Доманицького. Твори українського поета частково з’являлися за межами країни. Інтелігенція публікувала в періодичній пресі доповіді, реферати, які виголошувалися на шевченківських роковинах, інколи вони виходили окремими збірками, критику на які містив журнал “Книгарь”.

Для значної частини національно свідомої Подільської інтелігенції Т. Шевченко продовжував залишатися символом національної і соціальної боротьби українського народу, батьком української нації, проте були й такі, які відверто зневажали його.

У ході дослідження з’ясувалось, що активну участь у вшануванні роковин поета взяло й товариство “Просвіта”, яке в свою чергу організовувало свята, видавало й розповсюджувало шевченковознавчі матеріали, здебільшого листівки та прокламації. Просвітяни дуже часто виступали ініціаторами створення нових культурних та навчальних закладів, поширювали шевченківські ідеї у найвіддаленіші населені пункти. З ініціативи товариства “Просвіта” у 1919 р. могилу Т. Шевченка визнали національною власністю.

Таким чином, в різний спосіб вшановуючи постать українського Кобзаря населення подільського краю прагнуло показати, що Т. Шевченко був і залишається духовним батьком українського народу, який сприймається як носій патріотизму, гордості за свій народ, людина що розкривала проблеми соціальної нерівності, прагнення народу до незалежності, говорила про любов до рідної мови і традицій. Його твори на той час, і як не дивно сьогодні – пророчі. Автор творив, ніби дивлячись в майбутнє...

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ДВНЗ – державний вищий навчальний заклад

ВПШ – вищі початкові школи

Зб. наук. праць – збірник наукових праць

К-ПДУУ – Кам'янець-Подільський державний український університет

К-ПУНУ – Кам'янець-Подільський український народний університет

карб. – карбованці

коп. – копія

МОЗ України – міністерство охорони здоров'я України

м-ко – містечко

УГА – Українська Галицька армія

УНР – Українська Народна Республіка

ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади і управління України

ДОДАТКИ

ДОДАТОК 1. АКТИВНІ УЧАСНИКИ ВІДЗНАЧЕННЯ ШЕВЧЕНКІВСЬКИХ ДНІВ

Бачинський С. (1879–1941 рр.) – громадський, державний, культурний діяч, закінчив кадетський корпус в Орлі, Андріївську військову школу. За участь в українському національно-визвольному русі змушений був втекти від переслідування царської жандармерії до Франції. В Парижі і в Тулузі С. Бачинський здобуває дві вищі спеціальні освіти : математичну і агрономічну, працює на вищих педагогічних посадах. Навесні 1917 року він повертається в Україну і активно включається в національно-визвольну боротьбу. Його обирають членом Центральної Ради. Бере активну участь у вшануванні постаті Т. Шевченка на Поділлі в добу Директорії УНР. Він є автором статей присвячених українському Кобзареві. Після остаточної перемоги більшовиків С. Бачинський емігрує до Польщі, де продовжує боротьбу за незалежність України. В лютому 1940 р. С. Бачинського заарештували працівники НКВС, а 22 червня 1941 р. його було розстріляно.

Біднов В. (14 січня 1874 р. – 1 квітня 1935 р. Варшава) – український громадський і культурний діяч, історик української церкви, член Української Центральної Ради. Біднов В. народився в родині заможних селян у селі Широке Херсонської губернії. Закінчивши училище, вступив до Одеської духовної семінарії, а у серпні 1898 р. Біднов вступив до Київської духовної академії. Переїхавши до Катеринослава став членом місцевої “Просвіти” і активно працював у ній разом із дружиною У 1918 р ученого запросили на посаду екстраординарного професора історії української церкви історико-філологічного факультету Українського державного українського університету у Кам’янці-Подільському. В. Біднов активний учасник вшанування роковин Т. Шевченка у Кам’янці-Подільському, виступає з доповідями біля Олександрівської церкви, в університеті, Народному домі, навчальних закладах міста, публікує чимало статей про Т. Шевченка у

періодичній пресі. У листопаді 1920 р., разом із сином покинув Кам'янець-Подільський. У 1928 р. був запрошений до Варшави Іваном Огієнком, де обійняв посаду професора богословського факультету Варшавського університету.

Вировий Є. (27 лютого 1889 р. – 17 або 19 травня 1945, Прага) – український громадський, культурно-освітній, педагогічний діяч. Учасник українського національного відродження 1917 р. на Катеринославщині, один з організаторів катеринославської “Просвіти”. у січні 1919 р. – голова культурно-просвітньої комісії Трудового конгресу, який ухвалив видрукувати популярне видання поезій Т. Шевченка (Проскурів 1919 р.). Емігрував до Чехословаччини. Голова Українського товариства прихильників книги в 1926–1934 рр. Комендант спілки українських пластунів-емігрантів 1931–1933 рр., активний співробітник Української загальної енциклопедії “Книга знання”; філателіст – власник відомої колекції українських марок, неодноразово нагородженої на міжнародних виставках. У травні 1945 р. в Празі вистрибнув з вікна 4 поверху і загинув, щоб не датися живим у руки більшовиків.

Григорій Н. (псевдоніми Г. Наш, Григорій-Наш, Григорій Наш; 9 лютого 1883 р., Бурти Київської губернії – 5 серпня 1953 р., Нью-Йорк, США) – громадський та політичний діяч, публіцист і педагог. У 1902 р. переїздить до Києва. Завдяки Т. Осадчому отримує роботу в бібліотеці Київського товариства грамотності, а пізніше – у статистичному відділі управління Південно-Західними залізницями. Саме в цей період свого життя він багато читає, зокрема художні твори І. Франка, Т. Шевченка та ін. З 1903 р. Н. Григорій входить до осередку партії соціалістів-революціонерів. У 1907 р. його переводять у двокласну школу Кам'янець-Подільського, де він активно включається у культурно-просвітницьку діяльність міста, ввійшовши до складу місцевих “Просвіти” і Товариства українських поступовців, організовує українські книгозбірні, нелегальні курси з вивчення української історії, проводить літературно-музичні вечори для молоді з національної тематики. Під час першої світової війни у 1915 р. Никифір Якович був мобілізований до російської армії у якості військового урядовця. З 1917 р. – активний діяч

УПСР, член УЦР, голова Ради Солдатських Депутатів Київської військової округи. У 1918 р. – міністр освіти в уряді Голубовича, за гетьманату – член УНС. У 1919 р. – член Трудового Конгресу, керівник пресової служби Армії УНР, активний учасник вшанування шевченківських днів на Поділлі, дописувач періодичної преси. У листопаді 1920 р. Н. Григоріїв емігрував до Польщі, пізніше до Чехословаччини, де працював професором Празького університету. У 1938 р. Переїжджає до США, де й помер 5 серпня 1953 р. в Нью-Йорку.

Дорошенко Д. (27 лютого(8 березня) 1882 р., Вільно – 19 березня 1951 р., Мюнхен) – політичний діяч, дипломат, історик, публіцист, літературознавець, бібліограф. Засновник “Просвіти” на Катеринославщині. Походив із старовинного українського козацько-старшинського роду на Глухівщині, Навчався на історико-філологічному факультеті Варшавського, Петербурзького і Київського університетів. У 1903 р. очолював Українську студентську громаду в Петербурзі. Під час першої світової війни обраний уповноваженим Всеросійського Союзу Міст на Південно-Західному фронті (з 1915), очолював відділ допомоги українцям на окупованих російськими військами землях Галичини і Буковини. З квітня 1917 р. входив до складу Української Центральної Ради. 22 квітня призначений Тимчасовим урядом крайовим комісаром Галичини і Буковини з правами генерал-губернатора. Після приходу до влади гетьмана П. Скоропадського повернувся до Києва. 20 травня 1918 р. очолив Міністерство закордонних справ Української Держави. Після падіння Гетьманату працював приват-доцентом Кам’янець-Подільського державного українського університету. З приїздом у місто над Смотричем досить швидко включився в громадсько-культурне і освітнє життя краю, один із учасників ради професорів К-ПДУУ з приводу відзначення шевченківських роковин, публікував шевченкознавчі матеріали у Подільській періодичній пресі. З 1919 р емігрував – до Чехословаччини. З 1921–1951рр. – професор кафедри історії Українського вільного університету у Відні, Празі і Мюнхені. Разом з тим очолював також Український науковий інститут у Берліні (1926–1931), Українську вільну академію наук (1945–1951).

Доценко О. (25 серпня 1897 р., Полтавська губернія – 1941 р., Краків, Польща) – військовий діяч, історик визвольних змагань, публіцист, підполковник Армії УНР. У 1919–1920 рр. – ад’ютант головного отамана Симона Петлюри. Народився на Полтавщині. Навесні 1915 р. закінчив Сорочинську семінарію, згодом – Віленське військове училище, яке у 1915 р. було евакуйоване до Полтави. У складі 107-го піхотного Троїцького полку брав участь у Першій світовій війні. Останнє звання у російській армії – підпоручик. З 15 грудня 1918 р. – старшина для доручень при Головному Отамані С. Петлюрі. У 1919–1922 рр. – особистий ад’ютант Головного Отамана С. Петлюри. 1923–1924 рр. у Львові видав два томи збірника документів “Літопис української революції”, де міститься інформація про відзначення роковин Т. Шевченка у Кам’янці-Подільському (березень 1920 р.). Помер та похований у Кракові.

Животко А. (псевдоніми : А. Пуховський, А. Пухальський; 1 (13) березня 1890 р. Пухове, нині Лискинський район Воронізької області, Росія – 12 червня 1948 р., Ашаффенбург, Німеччина) – український громадсько-просвітницький діяч, журналіст, редактор, видавець, дослідник історії української преси, один із фундаторів національного дошкільного виховання. Уродженець Східної Слобожанщини зумів вступити до Петербурзького університету, який закінчив у 1917 р. Після падіння царського режиму А. Животко вступає до української партії соціалістів-революціонерів. Незабаром розпочалася війна і Східна Слобожанщина була окупована. Не бажаючи знаходитися під владою більшовиків, А. Животко переїжджає до Києва, а потім, разом із урядом УНР відступає до Кам’янця-Подільського, але і тут не полишає української справи, бере участь у громадському і культурному житті Подільського краю, зокрема вшанування шевченківських днів на Поділлі в добу Директорії УНР. Пише статті з шевченкознавства, українознавства, про викладання предметів українською мовою в навчальних закладах, співпрацює з редколегією газети “Життя Поділля” та журналу “Освіта”, товаришує з М. Грушевським, С. Петлюрою, І.Огієнком. Помер 12 червня 1948 р., в німецькому місті Ашаффенбурзі, в таборі для переміщених осіб.

Клепацький П. (12 січня 1885 р., с. Пугачівка, Таращанський повіт, Київська губернія – ?) – дослідник історії України середньовічної й нової доби, питань історичного краєзнавства, історіограф, джерелознавець, архівознавець, літературознавець, педагог, член Української Центральної Ради. Народився у сім'ї священика. Закінчив історико-філологічний факультет Новоросійського університету в Одесі (1908 р.), до 1917 р. викладав у ньому. Член УЦР від Херсонської губернії. Запрошений І. Огієнком на посаду приват-доцента Кам'янець-Подільського державного українського університету. Брав участь у відзначенні Шевченківських роковин у 1919 р., виступав з доповідями про українського Кобзаря, докладав чимало зусиль задля проведення Шевченківського свята. Активно друкувався в місцевих видавництвах (дослідження з історії України, історичного краєзнавства). Після встановлення радянської влади, на відміну від більшості своїх колег залишився в місті, проводив обстеження історико-культурних пам'яток Кам'янця-Подільського, визначав конкретні заходи щодо їх охорони і збереження. З 7 червня 1922 р. очолював архівне управління Кам'янець-Подільського повітового комітету пам'яток старовини, мистецтв та природи. За лояльне відношення до УЦР, Директорії УНР 1922 р. був заарештований, але через півтора місяця звільнений за відсутністю доказів. У 1923–1931 рр. професор Полтавського інституту народної освіти. 1936 р. засуджений до 5 р. позбавлення волі. 1938 р. вирок переглянули та винесли новий – 7 р. ув'язнення. Подальша доля невідома.

Клименко П. (1887 р. – 1955 р. м. Козелець Чернігівської області.) – дослідник соціально-економічної історії України XVII–XIX ст., архівознавець, джерелознавець, організатор архівної справи в Україні. Після закінчення 1912 р. історико-філологічного факультету Університету Св. Володимира П.В. Клименко працював у Київському центральному архіві давніх актів, був професорським стипендіатом Університету Св. Володимира, читав лекції в Київському археологічному інституті, у 1919 р. очолив Відділ охорони пам'яток старовини і мистецтва при Головному управлінні мистецтв та національної культури УНР (м. Кам'янець-Подільський), разом з тим учасник шевченківських святкувань

в губернському центрі, обіймаючи посаду декана історико-філологічного факультету Українського державного університету в м. Кам'янець-Подільському (1918–1923), у добу Директорії виступав з доповідями про українського Кобзаря, на раді університету, допомагав студентській молоді готуватися до довгоочікуваного свята. Після взяття Кам'янця більшовицькими військами завідував архівним управлінням. З 1924 по 1933 рр. працював у Центральному історичному архіві, Археографічній комісії та системі УАН. У 1938 р. був заарештований за звинуваченням у антирадянській пропаганді, засуджений до 6 р. ув'язнення. Звільнений з-під арешту в листопаді 1943 р. 8 липня 1955 р. помер у м. Козелець Чернігівської області. 1959 р. – реабілітований.

Огієнко І. (2 (14) січня 1882 р., Брусилів, Київська губернія, – 29 березня 1972 р., Вінніпег, Манітоба, Канада) (церковне ім'я **Митрополит Іларіон**) – український вчений, митрополит, політичний, громадський і церковний діяч, мовознавець, лексикограф, історик церкви, педагог, дійсний член Наукового Товариства імені Тараса Шевченка. Фундатор і перший ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету У 1909 р. закінчив Київський університет св. Володимира. З 1915 р. розпочав викладацьку діяльність у Київському університеті, був приват-доцентом на кафедрі мови і літератури. З 1918 р. – професор кафедри історії української культури Київського Українського Державного Університету. З 22 жовтня 1918 р. ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету. 5 січня 1919 р. Огієнка призначено міністром освіти УНР, цю роботу він уміло поєднував з посадою ректора. Працював в урядах В. Чехівського та С. Остапенка. На початку березня 1919 р. видав наказ щодо вшанування роковин Т.Шевченка в навчальних закладах. Брав активну участь в організації та проведенні Кобзаревих роковин. Публікував наукові статті з цього питання. 15 вересня 1919–1920 рр. міністр віросповідань УНР. З 16 листопада 1919 р., після від'їзду Директорії УНР з Кам'янця-Подільського, Огієнко став головноуповноваженим уряду. Після захоплення Кам'янця-Подільського більшовицькими військами змусило Огієнка емігрувати до Польщі, де він викладав на богословському

факультеті Варшавського університету, одночасно редагуючи українські збірники. 19 жовтня 1940 р. на Холмському Соборі був висвячений (під ім'ям Іларіона). Влітку 1944 р. Огієнко змушений був емігрувати до Словаччини, пізніше до Швейцарії, а у вересні 1947 р. – до Канади (у м. Вінніпег), де і згодом помер.

Пашенко О. (у заміжжі — **Шульмінська**, 25 липня 1879 р. с. Серби Могилівського повіту Подільської губернії – 1972 р. м. Львів) – просвітницька діячка Поділля, член Української Центральної Ради. Видатна представниця українського національного відродження. О. Пашенко у 1896 р. закінчила в Кам'янці-Подільському Маріїнську жіночу гімназію. Вона, як представниця педагогічної громадськості і повітового земства доклала багато зусиль, аби у Кам'янці запрацював університет. Один із керівників губернського товариства “Просвіта”, активний учасник “шевченківського руху” на Поділлі, авторка спогадів вшанування шевченківських роковин у різних населених пунктах, де вона перебувала. Переломним на думку О. Пашенко став 1919 р., коли змогла відзначити роковини поета на своїй землі (у Кам'янці-Подільському). Керівник фракції Українського соціалістичного блоку в Кам'янець-Подільській міській думі. Наприкінці 1920 р. їй був винесений смертний вирок, тому вона разом із чоловіком і трьома дітьми переселяється в Дубно на Волині. Після входження Волині до Радянського союзу, змушена була піти вчителювати у двох дубнівських середніх школах, вступила на заочний відділ Рівненського державного педагогічного інституту, адже не мала вищої освіти. У 1942 р. німецький окупаційний режим звинуватив О. Пашенко і засудив її до страти, але випадок допоміг уціліти. У 1948 р. поселилася у будинку для престарілих вчителів у Львові, де жила аж до смерті 1972 р.

Русова С. (18 лютого 1856 р., Олешня, Чернігівська губернія – 5 лютого 1940 р., Прага) – український педагог, прозаїк, літературознавець і громадська діячка. З 9 років мешкала в Києві, де закінчила Фундуклеївську гімназію і увійшла в українське патріотичне середовище Лисенків, Старицьких. У 1874–1876 рр. – член українського земляцтва у Санкт-Петербурзі. Допомагала своєму чоловікові та О. Лотоцькому в підготов-

ці повного “Кобзаря” Тараса Шевченка для видання у Празі 1876 р. З 1909 р. викладач і професор Вищих жіночих курсів А. Жекуліної та у Фребелівському педагогічному інституті в Києві. Співробітниця педагогічного журналу “Світло”. Член Української Центральної Ради. За часів Гетьманату – очолювала департамент дошкільної та позашкільної освіти, прихильниця українізації шкіл, влаштовувала курси українознавства, проводила лекції, читала реферати та доповіді присвячені постаті Т. Шевченка (свято для дітей дошкільного віку в товаристві ім. Песталоцці, березень 1919 р.). Брала активну участь у підготовці українських шкільних підручників і в укладанні плану й програми єдиної діяльної (трудової) школи. Одна із засновників в Кам’янці-Подільському громадсько-політичної організації – “Союз українок”. З 1920 р – лектор педагогіки Кам’янець-Подільського державного українського університету і голова Української національної жіночої ради. У листопаді 1920 р. викладач двомісячних курсів українознавства для старшин, військових урядовців та їх родин. У 1922 р. емігрувала до Чехословаччини з наступного року професор педагогіки Українського Педагогічного Інституту імені Михайла Драгоманова у Празі.

Садовський М (справжнє прізвище **Тобілевич**, 1 грудня 1856 р., с. Кам’яно-Костувате – 7 лютого 1933 р., Київ) – актор, режисер і громадський діяч. Корифей українського побутового театру; брат І. Карпенка-Карого, П. Саксаганського й М. Садовської-Барілотті. Освіту здобув у Єлисаветградському реальному училищі, замолоду брав участь в аматорських гуртках. З початком Російсько-турецької війни пішов на фронт добровольцем. З 1881 р. працює у професійному театрі М. Кропивницького, М. Старицького, з 1888 р. організував власну трупу. У 1898 р. трупа Садовського об’єдналася з “Товариством російсько-малоросійських артистів” братів Тобілевичів (І. Карпенка-Карого та П. Саксаганського), пізніше до них приєднався ансамбль М. Кропивницького. У 1906 р. у Києві, Садовський заснував перший український стаціонарний театр, який діяв аж до 1919 р. Після взяття столиці більшови-

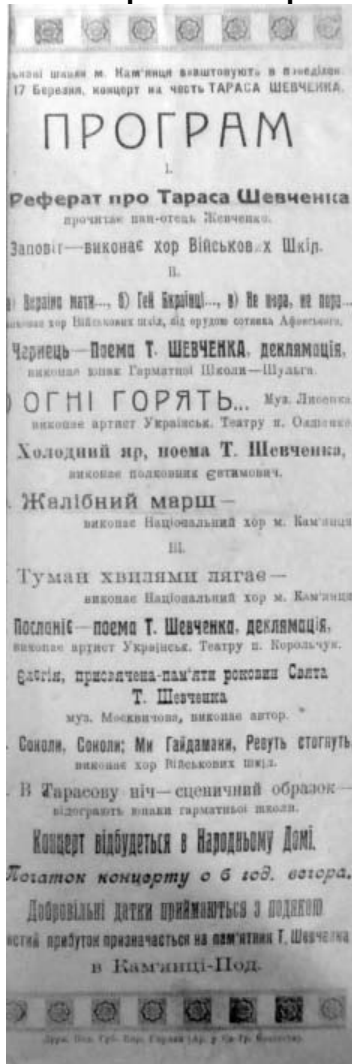
ками трупа Садовського майже повним складом переїхала до Кам'янця-Подільського. Саме тут М. Садовський брав активну участь у шевченківських днях, так зокрема, він і його колектив виступали на святі у Народному домі, університеті, школах міста, значна частина концертів були благодійними, зібрані кошти направлялися на культурно-освітню діяльність. У роки української державності Садовський працював головним уповноваженим у справах народних театрів в червні 1919 р. його призначено головноуповноваженим із питань організації народних театрів для фронту і тилу на території УНР. З приходом у місто над Смотричем більшовиків емігрує до Праги, проте у 1926 р. отримавши дозвіл повертається на батьківщину. Як актор Садовський відзначався простотою, глибиною і щирістю почуттів. Як режисер Садовський виховав цілу плеяду українських акторів. Садовський досить часто виступав у ролі рецензента, так зокрема, у журналі ВУШ було опубліковано рецензію на роботу Олекси Кобця. Помер 7 лютого 1933 у Києві. Похований на Байковому кладовищі.

Степура Г. (20 листопада 1881 р., с. Жванець, Подільської губернії, помер 1944 р.) – український громадський і політичний діяч. Навчався в Подільській духовній семінарії в Кам'янці-Подільському, а також Кутаїській духовній семінарії та Варшавському університеті. З 1912 р. практикуючий юрист. З 1917 р. – член Української Центральної Ради і губернський комісар Поділля. Саме за часів перебування його на посаді губернського комісара в 1919 р. вперше було дозволено на державному рівні вшановувати роковини Т. Шевченка. Він з цього приводу видавав відповідні накази, депеші, передруковані періодичною пресою, про що свідчать як матеріали обласних архівів так і Подільська періодика. Влітку 1920 р. Г.Степура працює у міністерстві внутрішніх справ УНР. У січні 1921 р. очолює делецію до Варшави, де висловлює протест проти визнання польським урядом Радянської України. У 1923 р. з сім'єю мешкає у Луцьку. В 1939 р. у с. Юляна, біля Луцька, енкаведисти заарештували Григорія Степуру. У 1944 р. він помер на засланні в м.Ургенч Хорезмської області.

ДОДАТОК 2.
Програмка урочистої шевченківської концерт-вистави
у Народному домі
11 березня 1919 р.

ДОДАТОК 3.
Програмка шевченківського вечора
влаштованого школами Кам'янець-Подільського
17 березня 1919 р.

Державний архів Хмельницької області, ф. Р-1515.,
оп. 1., спр. 9 а., арк. 21.

ДОДАТОК 5.

**Постанова про прийняття на державні кошти
учительських семінарій (Кирилівської народної імені
Т. Шевченка на Звенигородщині та Хмельницької на
Поділлі) та про асигнування 419.009 карб. на утримання
цих семінарій**

1. Взяти на кошти Держави з 1-го січня 1919 р. Кирилівську Народню імені Т.Г. Шевченка на Звенигородщині і Хмельницьку на Поділлі учительські семінарії, які утримувалися на місцеві кошти.

2. Кошти на утримання зазначених в ст. 1. учительських семінарій призначити в смітному порядку з 1-го січня 1919 року по Міністерству Освіти і в рахунок сміни авансом асигнувати на утримання даних шкіл в 1919 році по параграфі 7, ст. 4. триста сімдесят одну тисячу чотириста дев'ять (371,409) карб. і по параграф 7, ст.12 сорок сім тисяч шістьсот (47,600) карб., а всього чотириста девятнадцять тисяч девять (419, 009) карб.

**Голова Ради Народних Міністрів В. Чеховський.
Міністр Народної Освіти проф. І. Огієнко.**

**Постанова // Вісник Державних законів Української
Народньої Республіки – К., 1919. – 8 лютого –
Вип. 5. – С. 43–44.**

ДОДАТОК 6.
Вирізка з журналу “Село”,
про пожертвування на могилу Т. Шевченка

Жертви на могилу Т. Г. Шевченка.

*До редакції „СЕЛА“ надійшли жертви на впорядкування могили
Т. Г. Шевченка від таких осіб:*

1) М. Г. Швець-Волянський	10 карб.	— коп.
2) М. Б. Боровський	5 „	— „
3) П. Г. Кокоруза	5 „	— „
4) М. А. Білошицький	5 „	— „
5) Д. П. Чирський	25 „	— „
6) Учитель Василь Дідурук	1 „	— „
7) Селянин Мусій Рябчук	1 „	— „
8) Микола Кобилецький	4 „	— „
9) Тарас Курганський	1 „	— „
10) Петро Курганський	1 „	— „
11) Олександра Курганська	1 „	— „
12) Гафія Курганська	1 „	— „
13) Тимофій Курганський	1 „	— „
	<u>Всього . 61 карб.</u>	<u>— коп.</u>
	Разом з попередніми . 799 карб. 78 коп.	

Жертви на впорядкування могили Т. Г. Шевченка // Село.
– Кам’янець-Подільський, 1919. – № 7. – С. 28.

ДОДАТОК 7.

Вшанування днів смерті Т.Г. Шевченка
у с. Яромірка на Поділлі (1919 р.)

Яромірка, Кам'янецького повіту. В день смерті Т. Шевченка 26 лютого учителями місцевої школи було зроблено читання, на котрому були всі учні та де-кілька селян. Було прочитано біографію Т. Шевченка, Шевченко як оборонець скривджених, короткий огляд „Кобзаря“, з котрого було прочитано де-кілька коротких віршів та про гайдамаків. Після цього було розказано, яке велике значіння має Шевченко, як наш український поет та в літературі світовій. Після читання учні яромірської школи між собою зібрали на пам'ятник батькові Шевченкові, чи на впорядкування його могили 50 гривень, котрі надсилаються в розпорядження редакції журналу „Село“.

Драгусь.

Драгусь. Яромірка, Кам'янецького повіту / Драгусь // Село. – Кам'янець-Подільський, 1919. – № 17. – С. 31.

ДОДАТОК 11.
Титульна сторінка шевченківського номеру
журналу “Село”

Село. – Кам'янець-Подільський, 1919. –
11 березня. – №11. – С. 1.

ДОДАТОК 12.

Зміст шевченківського номеру журналу “Освіта”

Зміст.

1. Статті.

1. Шевченко—поет відродження України і студювання його творів в школі.—*Євг. Кондрацький.*
2. Тарас Шевченко, націоналізм і національне виховання.—*Федір Сидківський.*
3. Шевченко в ролі народного учителя.—*А. Воронець.*
4. Любов до малих сих.—*Дрк. Живоцько.*
5. Шевченко та Кирило-Мефодієвське братство.—*Петро Клаушій.*
6. Шевченко серед поетів Словянства (3 статті акад. *Хв. Корша*).
7. Сучасність і Шевченко.—*А. В.*

2. Життя шкільного і позашкільного

1. Шевченківське свято 10 березня.
2. Святкування пам'яті Т.Г. Шевченка Кам'янецької учит. семінарії.—*В. Зборовський.*
3. Святкування 58-рокової смерті Т.Г. Шевченко вищ. поч. шк. м. Кам'янець.
4. Концерт-Вистава.
5. Шевченківське свято в дорозі.
6. Протокол надзвич. наради інструкторів.
7. Про курси для неправних учителів вищ. поч. шкіль.
8. Про відкриття мішаної гімназії в с. Кутківцях.

3. Х р о н и к а.

4. Критика та бібліографія.
5. Роспорядження.
6. Оголошення.

Освіта. – Кам'янець-Подільський, 1919. –
15 березня. – №6 – С. 1.

ДОДАТОК 13.

Вступна стаття ювілейного номеру журналу "Освіта"
(1919 р.)

РІК II-й.

№ 6-й.

91 (17) 10 (10)
7-73 (1919)

ОСВІТА

Двохтижневий
педагогічний
журнал.

15 Березня 1919 р.

Видання
Подільської Губерськ.
Народньої Управи.Евген Кондрацький.Шевченко—поет відродження України і студювання його творів
в школі.

„Нарви квіток з могил великих і ними серце покропи!“—каже поет У нас на Україні багато таких могил. В них похована була наша стара воля й наша слава, а разом і посяяно зерно нашого відродження. Але ні одна з тих могил так не вебить нас до себе, як та, що сумно синіє на березі Дніпра, відки видно лани широкополі, і Дніпро, і кручі; відки чути, як реве ревучий. В тій одинокій могилі лежить великий син України Тарас Григорович Шевченко. Високий хрест його могили далеко видно навкруги. Але це не простий надгробник—це символ нашого воскресення, тому що ніхто, як Т. Шевченко, не був таким палким співцем, пророком нашого відродження.

Український народ протягом свого многовікового життя весь час борювався за правду життя, за право щастя та за волю. Не довго судилося йому бути переможцем—він знов під натиском ворогів зовсім боків, падав, обливаючись кров'ю. Але і в ці часи занепаду він свято беріг слогади старовини про вільність та славу козацьку.

Однак ці слогади самі по собі ще не могли збудити свідомости його національної самобутности, особливо після того, коли Петро I і Катерина II завдали рішучий тон обрусительству і своїми розпорядженнями зазначили шляхи до повного викреслення українців зі списку живих народів. Слогади про своє минуле могли тільки тоді стати основою життя, коли з'явиться чоловік, що зреагує все оте минуле, вияснить його значіння і покаже, що всі оті пориви, держання, успіхи й занепади, з яких складається історія нашого народнього життя, не пропали даремно. Для відродження країни потрібен був такий чоловік, який би прищепив своєму народові віру в його власні сили. Таким поетом і був Шевченко.

Правда, змагання до національної самобутности виникло ще з самого початку XIX віку, коли національна свідомість прокинулася у цілому ряду національних організацій, що до цього часу пробували в летаргії. Звичайно така самосвідомість попередю належала тільки найбільш культурним представникам кожної із цих народностей. Виникає наукова зацікавленість в народною історією, мовою, етнографією і т. ин.

Романтичний рух, який охоплює в ті часи майже всю Європу, ще поглиблює зазначений інтерес. Мову народню змагаються обробити, зробити її придатною як до красного письменства, так і до науки. І нашої України

Сл. б. 12762

10416800

Освіта. – Кам'янець-Подільський, 1919. –
15 березня. – №6 – С. 1.

ДОДАТОК 14.
Уривок з протоколу засідання Хорової Ради
від 7 лютого 1919 р.

Протокол засідання Хорової Ради 7 лютого 1919 р.

Порядок Дня:

1. Шевченківське свято.
2. Заява Кривдіна.
3. Заява Тичинської.
4. Заява т. бібліотеки п. Рокочі.
5. Намічання канд. в т Писаря.
6. Відкриття клубу.
7. Запрошення Боришківської "Просвіти"
8. Розгляд Рахунка Подольского

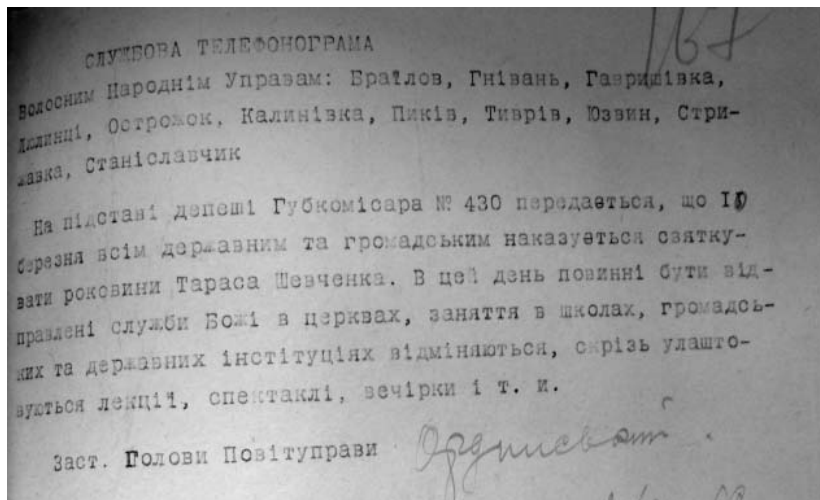
1. Для розроблення програми Шевченківського свята призначити спеціальне засідання Хорової Ради і представників від різних Установ і організацій у вівторок 11 лютого о 8 год. вечора і запросити на засідання представників від студентської громади, а також студентського хору.

Хоровий староста

(підпис)

Державний архів Хмельницької області, ф. Р-1515., оп. 1.,
спр. 6., арк. 26.

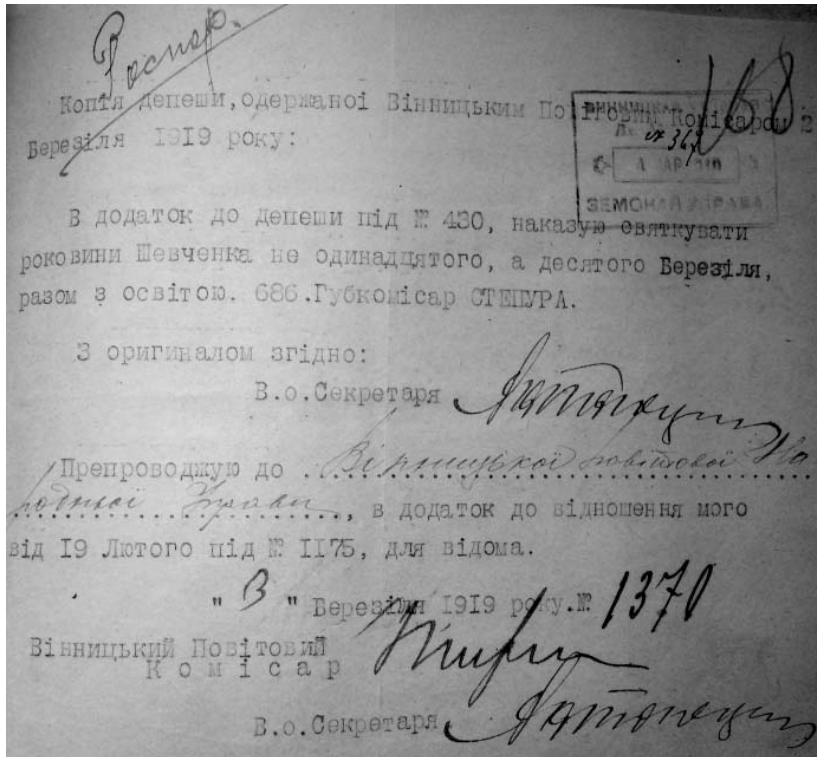
ДОДАТОК 16.

Службова телефонограма, щодо відзначення роковини
Т. Шевченка

Державний архів Вінницької області, ф. Д-255.,
оп.1., спр. 133, арк.167.

ДОДАТОК 17.

Розпорядження Подільського губернського комісара Г.
 Степури про перенесення святкування роковин
 Т. Шевченка на день раніше (березень 1919 р.)

Державний архів Вінницької області, ф. Д-255.,
 оп.1., спр. 133, арк.168.

ДОДАТОК 18.

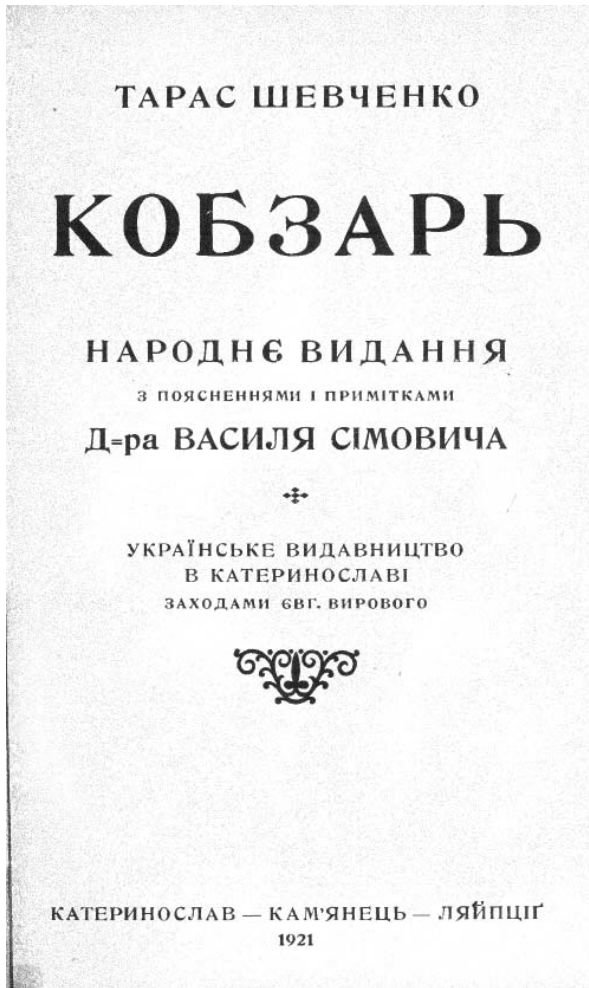
Повідомлення в газеті “Українська ставка”, щодо влаштування шевченківських днів у школах Поділля

ШЕВЧЕНКОВЕ СВЯТО В ШКОЛАХ.
З огляду на те, що наближаються роковини народження Тараса Шевченка і школам належить взяти участь в святкуванні цього великого дня в історії нашого народу, п. міністром освіти видано такого наказу: „День 10 березоля (25 лютого), день народження Тараса Шевченка, у всіх державних школах має бути вільним від навчання і по всіх школах мають бути влаштовані літературні ранки або вечірки з відповідними лекціями про значіння Тараса Шевченка для розвою нашого народу і його визволення з духовної та політичної неволі. Де в місцевих театрах будуть улаштовані публичні урочисті вистави, належить забезпечити учням можливість бути на сих виставах, в цей день, або в другий, 11 березоля (26 лютого) має провадитись навчання“.

Державний архів Вінницької області, ф. Д-255., оп.1.,
спр. 133, арк.170.; Шевченківське свято в школах //
Українська ставка. – Вінниця. – 1919. –
березень. – Ч. 46. – С. 3.

ДОДАТОК 19.

Титульна стрінка Шевченківського Кобзаря, що був запланований у Проскуріві, 10 березня 1919 р.

Шевченко Т. “Кобзарь” народне видання з поясненнями і примітками д-ра Василя Сімовича. / Тарас Шевченко – Катеринослав – Кам’янець – Ляйпціг : Українське видавництво в Катеринославі, 1921.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

Афонський 35.

Б

Байдив В. 2.

Баревич 35.

Бачинський С. 67.

Бачинський Я. 39.

Баюк М. 6.

Бесядовський 34.

Біднов В. 9; 31; 34; 40; 42.

Білецький Л. 4; 5; 10; 36; 41;
44; 58.

Бугайова 35.

Бутовський П. 31; 33; 34.

ВВасильківський М. 36; 42;
43; 58.

Вировий Є. 59.

Волошиновський І. 58.

Воронець А. 4; 27; 61.

Ванькевич 30.

Вронська 42.

Г

Гаврищук А. 5.

Гадзінський М. 4; 64.

Гайджук Г. 6.

Гандзюк В. 6; 9.

Галатир В. 2.

Глінка М. 33.

Голубченко Ф. 43.

Гончар О. 57.

Гонюкова Л. 9.

Горобець 31.

Григоренко О. 5.

Григоріїв Н. (Григорів
Наш) 24.

Грінченко Б. 66.

Грінченко М. 39; 42.

Грушевський М. 4; 25; 30;
34; 36; 63.

Гулевич А. 59.

Гуменний 68.

Гуневич А. 32.

Д

Давидовський Г. 38.

Дідів 68.

Дольницький М. 13; 40.

Доманицький В. 30; 77.

Дорошенко Д. 4; 12; 25; 36;
43; 64.

Доценко О. 4; 42.

Драй-Хмара М. 4; 62.

Дудка 33.

Є

Євтимович 35.

Ємець В. 65.

Єфремов С. 29.

Ж

Жалюк О. 8.

Жевченко 35.

Животко А. 4; 27; 30; 33; 34;
36; 61.

Жуковський 29.

Журавель В. 39.

З

Завальнюк О. 2; 5; 6; 9; 12.
Завальнюк К. 8.
Зайцев П. 57.
Зновицький 39.

І

Ільїв 64.
Ільницький М. 5.

К

Клепацький П. 4; 36; 43; 63.
Клименко П. 36.
Коваленко-Коломацький 30.
Коваль В. 6.
Коваль М. 4; 63.
Колунний П. 4; 61.
Кольцов 62.
Комарніцький О. 6; 9.
Кондрацький Є. 4; 60.
Кораєва Т. 9.
Корольчук 33; 34; 35.
Корш Ф. 61.
Крижанівський Б. 38.
Крищук Б. 8; 9.
Кукурудзяк М. 5.
Куриленко М. 29.
Кучеров Г. 8; 9.

Л

Ленін В. 69.
Лепкий Б. 57.
Лисенко М. 34.
Лозовий В. 2; 6; 9.
Лотоцький О. 12.

М

Мазепа І. 12.
Малюта О. 8; 9.
Марценкович І. 58.
Марчук М. 6.
Макушенко В. 39.
Мацієвич 34.
Мацько В. 8.
Машталір А. 2.
Мельник Е. 6.
Мефодовський 32.
Міцкевич А. 82.
Москвичів Є. 25; 33; 34; 36.

Н

Н.Н. 27.
Нагнойний Д. 45.
Нестеренко В. 6.
Ніковський А. 58.
Ніколаєв С. 32.

О

Овдієнко 33; 34; 35.
Огієнко І. 4; 11; 25; 27; 41;
42; 43.
Олександр III 69.
Олійник С. 7.
Остапів 32.
Островський В. 8; 66.
Оцеткевич 42.
Овідний В. 45.

П

Паламаренко П. 45.
Пашенко 32.
Пащенко О. 13; 31.

Петлюра С. 25.
Петровський 45.
Пижик А. 9; 65; 67.
Пимен 45.
Плевако М. 4; 10; 33; 36; 41;
43; 60.
Подолінний 18.
Поліщук І. 5.
Приходько В. 12; 34.
Приходько О. 35.
Прокопчук В. 8.
Пушкін О. 62.
Пшонька 39.

Р

Рекрут В. 8.
Розумний О. 6.
Рочняк 68.
Руданський С. 6; 10; 39; 43;
58; 69.
Русова С. 4; 25; 39; 44; 44; 66.

С

Садківський Ф. 59.
Садівський М. 33; 34; 35.
Сальський 35.
Сімович Є. 59.
Сіцінський Є. 10; 41.
Славутинська С. 32.
Соломонова Т. 6.
Солуха К. 34.
Сосновський 27.
Сохацька Є. 6.
Стадник П. 65.
Старицька-Черняхівська Л. 40.
Степура Г. 24; 28.

Стеценко 34; 35.
Стецюк В. 6; 9.
Стешенко І. 66.
Суровий А. 5.
Скоропадський П. 24.
Самійленко В. 38.
Сухий 44.

Т

Табинський 41.
Телячий Ю. 6.
Терищук К. 8.
Трембіцький А. 8.
Терновський Є. 28.

Ф

Фугалевич М. 4; 64.

Х

Холодний П. 67.

Ч

Чайковський М. 34.
Чалий С. 46.
Черкасенко С. 4; 36; 63.
Чехівський В. 40; 67.

Ш

Шаповалів 32.
Шевченко Т. 1-13; 24-46;
57-70; 76-77.
Шульженко С. 57.
Шугаєвський 41.

Я

Якимович О. 44.

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

Б

Бар 65.
Бершадь 39.
Браїлів 28.

В

Варшава 12.
Вінниця 9; 10; 11; 12; 28; 29;
38; 39; 58; 65; 67.
Вінніпег 43.

Г

Гайсин 11; 37.
Гавришівка 28.
Глібів 65.
Гнівин 28.
Гусятин 39.

Ж

Жванець 69.
Житомир 65.
Жмеринка 65.

І

Ісаківці 69.

К

Калинівка 28
Кам'янець-Подільський
10; 12; 13; 24; 25; 27; 29; 30; 32;
33; 34; 35; 40; 41; 42; 43; 44; 58;
61; 63; 64; 65; 66; 67; 76.

Канів 64.
Катеринослав 58; 59.
Київ 35; 67.
Козятин 65.
Коростишів 65.

Л

Лейпциг 57.
Люлинців 28.

М

Могилів-Подільський 65; 68.

Н

Напалієвка 69.
Нова Ушиця 39.
Нью-Йорк 12.

О

Оринен 66.
Острожка 28.

П

Пиврів 28.
Пиків 28.
Полтава 64.
Проскурів 59; 65; 69.

С

Станіславчик 28.
Староконстянтинів 65.
Стрижавка 28.

Х

Херсон 64.

Хмельницький 1; 8; 9; 10.

Ш

Шумівці 66.

Ю

Юзвин 28.

Я

Ямпіль 11, 12, 38, 68.

Ярмолинці 39.

Яромірка 37.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Відзначення шевченківських днів державними установами та громадськістю подільського краю	24
РОЗДІЛ 2. Творча спадщина Кобзаря у видавничій і громадсько-культурній сфері Подільських діячів	57
ВИСНОВКИ	76
Перелік умовних скорочень	78
Додатки	79
Іменний покажчик	108
Географічний покажчик.....	111

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**ВШАНУВАННЯ ПОСТАТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
НА ПОДІЛЛІ В ДОБУ ДИРЕКТОРІЇ УНР:
ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ**

**Машталір Андрій Іванович
Байдич Володимир Григорович
Галатир Віталій Вікторович**

**Комп'ютерний набір:
Машталір А. І., Галатир В. В.**

Підписано до друку 27.04.2015. Формат 60x84/16
Папір офсетний. Друк різнографічний.
Ум. друк. арк. 6,54. Тираж 300.

Державний архів Хмельницької області
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 2505 від 25.06.2006